

ТУҒАН ТІЛ №2 (46), 2021
ЕЛАРАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ,
ӘДЕБИ-ҒЫЛЫМИ АЛЬМАНАХ

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫНЫҢ ТӨРАҒАСЫ
Әділбек ҚАБА

БАС РЕДАКТОР
Зауытбек ТҰРЫСБЕКОВ

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ
Бижомарт ҚАПАЛБЕК

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ
Смағұл ЕЛУБАЙ
Ерден ҚАЖЫБЕК
Ауыт МҰҚИБЕК
Ғабит АБЗАЛБЕК
Бабакұмар ХИНАЯТ (*Мажарстан*)
Асай РӘМІШ (*Моңғолия*)
Сәуле СОВХОЗҚЫЗЫ (*Ресей, Орынбор*)
Кадыйша АБДЫБЕКОВА (*Қырғызстан*)
Роза БАҚБЕРГЕНОВА (*Түркия*)
Клара САДЫРБАЕВА (*Өзбекстан*)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ
Аягүл ОМАРОВА

МЕНШІК ИЕСІ: Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің
Тіл саясаты комитеті

Альманах Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігінің
Ақпарат және мұрағат комитетінде қайта тіркеуден өтіп,
2007 жылғы 23 шілдеде №8514-А куәлігі берілген.

МАЗМҰНЫ:

Алғы сөз 3

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

Жәркен Бөдеш: «Жалғыздық Құдайдан кейін ақынға жарасады» 5

«جاركهن بودەش: «جالعزديق قۇدايدان كەين اقنعا جاراسادى» 9

Járken Bódesch: «Jalǵyzdyq Qudaıdan keiın aqynǵa jarasady» 14

Камиля Асылбашева. Бастысы – өзінді жоғалтып алма 17

كاميليا اسلباشهوا: باستيسى - ءوزبڭدى جوعالتىپ الما 21

Kamılá Asylbasheva. Bastysy – ózińdi joǵaltyp alma 24

Ләззат Мүләзимоғлы (Мұқсатова). «Шетелде қазақтың тілін, салт-дәстүрін, мәдениеті мен өнерін дәріптеуді және танытуды мақсат етеміз» 27

Lázzat Múlázımoǵly (Muqsatova). «Shetelde qazaqtyń tilin, salt-dástúrin, mádenieti men ónerin dáripteydi jáne tanytydy maqsat etemiz» 32

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Ыбырай Дүйсенұлы. Өлеңдері 36

Назарбек Байжігітов. Ана тіліміз Хауа анамен бірге жаралған (Лингво-публицистикалық пайымдар) 39

نازاربەك بايجيگتوۆ: انا ءتلىمىز حاۋا انامەن برگە جارالعان 45

Жаңалықтар 53

Қазақтың салт-дәстүрлері 73

Qazaqtyń salt-dástúrleri 74

Мақал-мәтелдерді жалғастыр 75

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

Айгүл Мурзинова, Алтынай Тымболова.

Этникалық стереотиптердің лингвомәдени сипаты 76

Aıǵúl Mýrzınova, Alýa Tymbolova. Etnikalıyq stereotıpterdıń lıngvomádeni sıpaty 81

Арайлым Шормақова. Көркем дискурстағы концептілердің көрінісі 85

Айдана Махамбет. Қазақ мәдениетіндегі ұлттық код 91

АЛҒЫ СӨЗ

Құрметті оқырман! Сіздерге «Туған тіл» альманахының екінші санын ұсынамыз. Альманахтың ішіндегі айдарлар жиналған редакцияға келіп түскен материалдарға сәйкес өзгеріп отырады. Бұл саны «Шетел қазақтарының тынысы», «Шетел қазақтарының шығармашылығы», «Лингвомәдениеттану» атты айдарлардан тұрады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев дүние жүзі қазақтарының II құрылтайында жасаған баяндамасында: «Дүниеде қазақ деген ұлт біреу, демек оның ұлттық болмысы, салт-санасы, әдет-ғұрпы – барша қазаққа тән, оның ғажайып мол рухани қазынасы да – бөліп-жаруға жатпайтын ортақ байлық. Сондықтан сырттағы қазақтың әдебиеті, мәдениеті, өнері деген қолдан жасалатын шегара болмауға тиіс, тағдырдың жазуымен туған топырақтан шеттеп кетуге мәжбүр болған ата-бабаларымыз бен олардан тараған ұрпақ жасаған мол рухани қазынаны шашпай-төкпей жинап алуымыз, оны атажұртта және барша әлемге таныстыру аса маңызды шаруа», - деп көрсетті. «Туған тіл» альманахы қашан да Елбасының осы сөзін тірек етіп келеді. Журналдың негізгі мақсаттарының бірі – шетел қазақтарының тұрмысы мен өмірін, қазақи мәдениеті мен дәстүрін таныту, туған тіліне деген құрметі мен адалдығын мақтан ете отырып көрсету. Сол себептен, біз альманахтың әр нөмірінде қандастарымыздың туған тілі мен ұлты үшін атқарып жүрген еңбегін, туған жерге деген сағынышы мен сүйіспеншілігін көрсетіп келеміз. 2021 жылдың 2-нөмірінде де шетелдегі қазақ мәдени ұйымдарының өмірімен таныс бола аласыздар.

Журналды биыл дүниеден өткен Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының иегері және Түркі тілдер елдері поэзиясы II фестивалінің лауреаты, ҚХР дүниеге келген ірі ақын Жәркен Бөдештің сұқбатымен ашуды жөн көрдік.

«Шетел қазақтарының тынысы» айдарында Анкарадағы «Көк ту» қазақ мәдени қоғамының төрайымы Ләззат Мүләзимоғлының сұқбаты берілген.

Онда Түркиядағы қазақтардың өмірі, Анкарадағы қазақ тілі курсы, қоғамның атқарып жатқан іс-шаралары мен Қазақстанмен байланысы туралы баяндалған. Ал қандасымыз Камилла Асылбашевадан алынған сұқбатта Швециядағы «Абай» қоғамдық ұйымы мен оның қазақ тілі мен мәдениетін дәріптеудегі маңызы туралы айтылған.

Журналдың «Шетел қазақтарының шығармашылығы» айдарында қазақтың ақын ұлдары мен журналистерінің шығармашылығы ұсынылып отыр. Сонымен қатар, журналдың бұл санынан Қазақстандағы және шетелдегі жаңалықтармен танысып, қазақтың салт-дәстүрі туралы да мағлұмат ала аласыздар.

Альманах Қазақстан оқырмандарына ғана емес, шетелдегі қазақ диаспораларына да арналғандықтан, бірқатар мақалалар латын және төте жазумен берілген.

Редакция алқасы

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

Жәркен БӨДЕШ (1944-2021)

*1944 жылы 15 мамырда
ҚХР-дың Тарбағатай аймағы
Толы ауданындағы Жайыр
тауында дүниеге келген ақын,
Халықаралық «Алаш» әдеби
сыйлығының және Түркі тілдер
елдері поэзиясы II фестивалінің
лауреаты.*

**«ЖАЛҒЫЗДЫҚ ҚҰДАЙДАН КЕЙІН АҚЫНҒА
ЖАРАСАДЫ»**

Қазақ әдебиетінің жоқтаушылары мен жанкүйерлеріне, Қазақ өлең өнерінің қадау-қадау биіктерінің бірі, халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының иегері, Түркі тілдес елдері поэзиясы II фестивалінің лауреаты, Қазақ поэзиясына «Жұлдызға орынын Ай бермес», «Жұлдызтас», «Бөрінің асығы», «Емендер түнде бүрлейді» қатарлы жыр жинақтарын сыйлаған замана жырауы Жәркен Бөдешұлымен болған сұхбатты ұсынып отырмыз.

– *Тәуелсіздіктің алтын таңын көрген бақытты ақын ретінде осы тәуелсіздікті қаншалықты жырлай алдыңыз?*

– Қазақ ұлтына тәуелсіздік үлкен күреспен келген. Біздің ата-бабаларымыздың өмірі күреспен өткен. Кіммен күреспеді? Кім жағасына жармасады? Моңғол да, қытай да, орыс та, тіпті іргендегі туысқан өзбек пен қырғыз да жау болды бір кезде. Солардың бәрімен қазақ елінің еркіндігі, жерінің жат табанға тапталмауы үшін күресті. Сол қазақтың ең үлкен бақыты – тәуелсіздік! Тәуелсіздік тұрғанда қазақты ешкім тобықтан қаға алмайды. Қақтырмайды да. Мен шамам келгенше жырладым. Шығарған әр кітабымның ішінде тәуелсіздік туралы топтама өлеңдерім бар. Әр ақын өз әлінше жырлады бұл тәуелсіздікті. Мен де өз әлімше, Жаратқанның аузыма салған

сөзін, жүрекке түсірген сәулесін іркіп қалған жоқпын. Бірақ құр ұрандамадым. «Кубас ат» өлеңімде ұлттың еркіндігі үшін күрескен Қабанбай батырдың бейнесін тек ерліктерін тізбелеп бере бермей, рухын жаздым. Бізге, ең алдымен, рухы керек. «Аман болса Қаракерей Қабанбай мінген кубас ат, құйрық-жалынан алар едім ту жасап», – деп жырладым. Осындай асыл бабаларымыздың рухы жебеп жүрсе, әр қазақтың жүрегінен өшпесе, тәуелсіздігіміз мәңгі баянды бола бермек.

Азаттық пен бостандық,
Еңсесі биік осы егіз сөз.
Мағынасы терең теңіз сөз.
Сөзімнің ішіндегі алтыны,
Тілімнің ұшындағы жарқылы.

Құм кесенің түбінде,
Мұра қалған бүгінге,

Ата бабамның аузынан қалған сарқыны, – деп жырладық шамамызша. Егемендік алған жиырма алты жылдан бері қарай жырлап келем. Өле-өлгенше жырлаймын.

– *«Туған жер» тақырыбында көп жаздыңыз. Бұл тақырып сіздің тағдырыңызбен тікелей байланысты. Әлі де жазып жатырсыз ба? Қандай тақырыпқа ат басын көп бұрып жүрсіз?*

– Бұл өмір бойы таусылмайтын тақырып. Қашан жүрегім тоқтап қалғанша жырлап өтем туған жерімді. Бұған ешкімнің ешқандай күмәні болмасын. Осы кезде де жүректі жегідей жеп жатқан да сол сағыныш. Сондықтан ғой менің:

Жайырдан асқан тауым жоқ,
Жайырдан басқа жауым жоқ,

Дертіден кеттім жауыр боп, – деп айтатыным. Бұны біреулер Жәркен туған жерін жек көреді екен деп ойлар. Жайыр тауды сағынғаным сонша, бұл күнде «жауым» болды.

Туған жерден кеткелі,
Сағынышым көп тегі.

Айға қарап ұлыған,

Мен бір жалғыз Көк бөрі, – дедім, туған жерді сағынғанда. Ал басқа тақырыптарға келсек, мен кез-келген тақырыпқа бара алам. Қоғам, уақыт, осы заман, осы күнгі адамдар, тағы да басқа. Астарлап саясатты да айтып жіберем кей кездері. Оны менің кітабымды оқыған адам байқайды. Өлеңдерімнің өзегі – сарғайған сағыныш. Қалғаны өзім өмір сүріп отырған дәуір, қоғам.

– *«Айға қарап ұлыған, мен бір жалғыз көкбөрі», – дейсіз. Жалғыздықты әдетте құдайдың бір белгісі ретінде айтып жатады. Сіз неге жалғызсырайсыз?*

– Шынында бұлай деп сұрақ қойғаның орынды. Қазақтың тәмсіл сөзі ғой «Жалғыздық құдайға ғана жарасады» деген. Ал мен айтар едім, жалғыздық құдайдан кейін ақынға жарасады деп. Өйткені ақынның жыры Құдайдың берген дәулеті. Мәңгілік дәулеті. Сол дәулетті ақсатпауымыз керек. Биіктетуіміз, аспандатуымыз керек. Ақындық – Құдайдың берген аманаты. Жалпы әдебиеттегі жалғыздық ол ақын немесе жазушының жан дүниесінің әлеміне байланысты. Бірақ ол жасандылық болмауы тиіс. Қазір әдебиетте жасандылық жоқ дей

алмаймын. Ал құдайдың жіберген шын таланты ондайға бармайды. Олардың өзгеден дара көрініп тұратыны сол. Бұған хақім Абайды алып айтуға болады. «Моласындай бақсының, жалғыз қалдым тап шыным» дейді күніреніп. Құдай шын талантқа ерекше ойлау қуатын береді де, ол көптен ерекшеленіп жалғыз қалады.

– *Әдебиеттегі жаңа ағымдарға қалай қарайсыз? Ол жаққа қалам сермен көрдіңіз бе?*

– Қазіргі заманға, нарыққа, байланысты поэзияның да айтары бұрынғыдан өзгереді. Қазіргі кезде көп жастар осыны өзінше айтам деп жеткізе алмай қиналады. Басқа елдің ақындарына, анаған-мынаған еліктейді. Сөйтіп өзінің ту тіккен отанын ұмытып қалады. Абайдың өзін ескі дейтіндер бар. Абай – мәңгі Абай. Адам нені оқыса да тек керегін ғана алу керек. Поэзия қоқыспен былғанбауы тиіс. «Ізденбегеннен із қалмайды» деген сөзім бар менің. Бірақ бүгінде ізденіп жүріп адасып кеткендер қаншама. Ал өзіме келсем, өлеңде жаңалыққа мен бардым. Бірақ былай бардым деп нақтылы айта алмаймын. Өлеңімді оқыған адам оны сезеді. Біздің жыраулық сарын әлемдік поэзиямен әлмисақтан бері астасып жатыр. Поэзия жаралғаннан бастап жыраулық сарын мен қара өлең әлемдік деңгейге көтеріліп кеткен. Қазақ өзінің ұлы поэзиясы арқылы басқаға үлгі болуы керек.

– *Өлеңге сөзсіз ұйқас керек пе?*

– Мен осы ұйқас деген нәрсеге басқаша қарадым. Біреулер ең алдымен ұйқасты тауып алады. Ұйқасып тұрса өлең деп есептейді. Ал шын ақының көңілінен шығатын ұлы жыр Құдайдың құдіретімен сұлу сөз болып өзі төгіле салады. Жыраулардың айтып-айтып келіп қара сөзге кіріп кететіні сияқты. Өздігінен үндесіп, ұйқасып тұрады.

– *Ұйқассыз өлең жаздыңыз ба?*

– Ұйқассыз өлең жаздым, ондай өлең бар менде. Бала кезімде есімде қалған, қариялардан естіген Үйбек деген бүркітші туралы оқиға негізінде жазылған «кек» деген өлеңім. Сол оқиғаның өзі сұлу поэзия тұрса оны ұйқастырып бүлдіргім келмеді. Қара сөзбен бұлақтай сыңғырлата салдым. Жүрегіме табиғи қалай келді, солай жаздым. Ұйқастырамын деп бұзып алмайын дедім. (Ақын осы сөзінен кейін кітабын ашып көрсетті, бір қарап проза екен деп ойлайсың бірақ төгіліп тұр).

– *Қазіргі қалам ұстап жүрген жастарды оқысыз ба? Жастар әдебиетінде тоқырау бар деген пікірге келісесіз бе?*

– Қазіргі кезде талпынып, жақсы жазып жүрген жастар бар. Жоқ емес. Олардың қайсыбірін айтайын. Бірінен-бірін бөліп жармай-ақ қояйын. Қазір жамырап ізденіс үстінде келе жатқан жас ақындар бар. Біздің поэзиямыз солармен жаңғырады. Құдайға шүкір. Мүлдем поэзия жоқ, жасанды дегенге сенбеймін. Өлең жазғанның бәрі ақын болып кетпейді ғой. Барлығына айтарым бір-ақ нәрсе: «Поэзия – ол үлкен азап». Еңбектенбесең, маңдайыңнан

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

тер төкпесең, жатпай-тұрмай оқып тоқымасаң ол қайдан келетін дүние?! Барлығына шыдау керек. Ізденбей ақын болып кетем деген ой болмасын.

– *Жұрт арасында кешегі Кеңес одағы кезіндегі әдебиет бірсыдырғы ізге түсіп, сол ізден шыға алмай қалды деген сөз бар. Соған қарағанда ХХ ғасыр әдебиеті өзіне тиесілі міндетін орындай алды ма?*

– Поэзияны айтсақ, ол еркіндік деген сөз ғой. Оны ешқандай саясат құрсаулай алмайды. Сол Кеңес кезінде жазылған Ілияс Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасын оқыған шығарсың? Қандай керемет! Қып-қысқа поэманың ішіне, жылқы мен баланың тағдырына бүкіл қазақтың тағдырын сыйдырып жіберген. Өз кезінде

шығармай қойған. Қазір бәріміз оқып жүрміз. Ілиястің жүрегі шектеліп қалған жоқ. Қазір құдайға шүкір сөз еркіндігі бар. Кім не айта алам дейді соны айтсын. Бірақ соны дұрыс айта алмай жүрміз ғой. Бір Мағжанның өзі неге тұрады. Қазақ әдебиеті Кеңес тұсында да жақсы шығармаларымен дәурендеп тұрды. Тоқырап қалды дегенге келіспеймін.

– *Сіздің биігіңіз кім?*

– Мен пәленбай биігім бар, соған жете алмай талпынып жүрмін деп айта алмаймын. Менің биігім – поэзия!

– Әңгімеңізге рахмет!

*Әңгімелескен: Ретбек Мағаз
“The Qazaq Times”*

1944 (2021-1944) جارکن بودەش
جىلى 15 مامىردا ق ح ر- دىڭ تارباغاتاي
ايماعى تولى اۋدانىندا جايىر تاۋىندا
دۇنيەگە كەلگەن اقىن، حالقارالىق «الاش»
ادەبىي سىيلىنىڭ جانە تۇركى تىلدەر
ەلدەرى پوەزىياسى II فەستىۋالىنىڭ
لاۋرەاتى.

«جالعىز دەج قۇدەردەن كىرىس اقىنعا جىراسادى»

قازاق ادەبىيەتىنىڭ جوقتاۋىشلارى مەن جانكۇيەرلەرىنە، قازاق ولەڭ
ونەرىنىڭ قاداۋ-قاداۋ بىيىكتەرىنىڭ ءبىرى، حالقارالىق «الاش» ادەبىي
سىيلىنىڭ يەگەرى، تۇركى تىلدەس ەلدەرى پوەزىياسى II فەستىۋالىنىڭ
لاۋرەاتى، قازاق پوەزىياسىنا «جۇلدىزعا ورنىن اي بەرمەس»، «جۇلدىزتاس»،
«ءبورىنىڭ اسعى»، «مەندەر تۇندە بۇرلەيدى» قاتارلى جىر جىناقتارىن
سىيلاعان زامانا جىراۋى جاركەن بودەش ۇلمەن بولعان سۇحباتتى ۇسىنىپ
وتىرمىز.

- تاۋەلسىزدىكتىڭ التىن تاڭىن كورگەن باقتىتى اقىن رەتىندە وسى
تاۋەلسىزدىكتى قانشالىقتى جىرلاي الدىڭىز؟
- قازاق ۇلتىنا تاۋەلسىزدىك ۇلكەن كۇرەسپەن كەلگەن. ءبىزدىڭ
اتا-بابالارىمىزدىڭ ءومىرى كۇرەسپەن وتكەن. كىممەن كۇرەسپەدى؟ كىم
جاعاسىنا جىرماسپادى؟ موڭغول دا، قىتاي دا، ورس تا، ءتىپتى برگەڭدەگى
تۇسقان وزبەك پەن قىرعىز دا جاۋ بولدى ءبىر كەزدە. سولاردىڭ بارىمەن قازاق
ەلىنىڭ ەركىندىگى، جەرىنىڭ جات تابانعا تاپتالماۋى ءۇشىن كۇرەستى. سول
قازاقتىڭ ەڭ ۇلكەن باقتىتى - تاۋەلسىزدىك! تاۋەلسىزدىك تۇرعاندا قازاقتى
ەشكىم توبىقتان قاعا المايدى. قاقتىرمايدى دا. وسىنداى بوداۋمەن كەلگەن
تاۋەلسىزدىكتى مەن شامامنىڭ جەتسىنىشە جىرلادىم. شىعارعان ءار
كىتابىمنىڭ شىندە تاۋەلسىزدىك تۇرالى توپتاما ولەڭدەرىم بار. ءار اقىن ءوز

الانشه جىرلادى بۇل تاۋەلسىزدىكتى. مەن دە ءوز المشه، جاراتقاننىڭ اۋزىما سالعان ءسوزىن، جۇرەككە تۇسىرگەن ساۋلەسىن بىر كىپ قالعان جوقىپىن. بىراق قۇر ۇراندامدىم. «قۇباس ات» ولەڭىمدە ۇلتتىڭ ەركىندىگى ءۇشىن كۇرەسكەن قابانباي باتىردىڭ بەينەسىن تەك ەرلىكتەرىن تىزبەلەپ بەرە بەرمەي، رۇحىن جازدىم. بىزگە ەڭ الدىمەن رۇحى كەرەك. «امان بولسا قاراكەرەي قابانباي مىنگەن قۇباس ات، قۇيرىق-جالىنان الار ەدىم تۇ جاساپ»، - دەپ جىرلادىم. وسىنداى اسىل بابالارىمىزدىڭ رۇحى جەبەپ جۇرسە، ەار قازاقتىڭ جۇرەگىنەن وشپەسە، تاۋەلسىزدىگىمىز ماڭگى باياندى بولا بەرمەك. ازاتتىق پەن بوستاندىق،

ەڭسەسى بىيك وسى ەگىز ءسوز.
ماعىناسى تەرەڭ تەڭىز ءسوز.
ءسوزىمنىڭ شىندەگى التىنى،
ءتىلىمنىڭ ۇشىنداى جارقىلى.
قۇم كەسەنىڭ تۇبىندە،
مۇرا قالعان بۇگىنگە،

اتا بابامنىڭ اۋزىنان قالعان سارقىنى، - دەپ جىرلادىق شامامىزشا. ەگەمەندىك العان جىرما التى جىلدىن بەرى قاراي جىرلاپ كەلەم. ولە - ولگەنشە جىرلايمىن.

- «تۇعان جەر» تاقىرىبىندا كوپ جازدىڭىز. بۇل تاقىرىپ ءسىزدىڭ تاعدىرىڭىزبەن تىكەلەي بايلانىستى. ەالى دە جازىپ جاتىرسىز با؟ قانداى تاقىرىپقا ات باسىن كوپ بۇرىپ ءجۇرسىز؟
- بۇل ءومىر بويى تاۋسىلمايتىن تاقىرىپ. قاشان جۇرەگىم توقتاپ قالعانشا جىرلاپ وتەم تۇعان جەرىمدى. بۇعان ەشكىمنىڭ ەشقانداى كۇمانى بولماسىن. وسى كەزدە دە جۇرەكتى جەڭىدەي جەپ جاتقان دا سول ساعىنىش. سوندىقتان عوي مەنىڭ:

جايردان اسقان تاۋىم جوق،
جايردان باسقا جاۋىم جوق،

دەرتىڭىز كەتتىم جاۋىر بوپ، - دەپ ايتاتىنىم. بۇنى بىرەۋلەر جار كەن تۇعان جەرىن جەك كورەدى ەكەن دەپ ويلار. جاير تاۋدى ساعىنعانىم سونشا، بۇل كۇندە «جاۋىم» بولدى.

تۇعان جەردەن كەتكەلى،
ساعىنىشىم كوپ تەگى.
ايعا قاراپ ۇلغان،

Мен Ебср Жалғыз Кокбур, - دەдем, тўған жерди саенعانда. ал басқа тақриптарага келсе, мен кез-келген тақрипқа бара лам. قوعام, ۋاقت, وسى زامان, وسى كۇنگى ادامدار تاغى دا басقا. استارلاپ ساياساتتى دا ايتىپ جبهرهم كهي كهزدهرى. ونى مهنك كىتابمىدى وقعان ادام بايقايدى. وله كدهرمىنك وزهگى - سارعايعان ساعننش. قالعانى ءوزىم ءومىر ءسۇرىپ وترعان ءداۋىر, قوعام.

- «ايغا قاراپ ۇلعان, مهن ءبىر جالغىز كوكبورى», - دەيسىز. جالغىزدىقتى ادهتتە قۇدايدىك ءبىر بەلگىسى رەتىندە ايتىپ جاتادى. ءسىز نەگە جالغىزسىرايسىز؟

- شىنىندا بۇلاي دەپ سۇراق قويغانىك ورنىدى. قازاقتىك ءتامسىل ءسوزى عوي «جالغىزدىق قۇدايعا عانا جاراسادى» دەگەن. ال مهن ايتار دەم, جالغىزدىق قۇدايدان كهين اقىنعا جاراسادى دەپ. ويتكهنى اقىننىك جبرى قۇدايدىك بەرگەن داۋلەتى. ماڭگىلىك داۋلەتى. سول داۋلەتتى اقساىپاۋىمىز كهرك. بىكتەتۋىمىز, اسپانداىۋىمىز كهرك. اقىندىق - قۇدايدىك بەرگەن اماناتى. جالپى ادهبىتتەگى جالغىزدىق ول اقىن نەمەسە جازۋشىنىك جان دۇنيەسىنىك الەمىنە بايلانىستى. بىراق ول جاساندىلىق بولماۋى ءتىس. قازىر ادهبىتتە جاساندىلىق جوق دەي المايمىن. ال قۇدايدىك جبهرگەن شىن تالانتى وندايعا بارمايدى. ولاردىك وزگەدەن دارا كورىنىپ تۇراتىنى سول. بۇعان حاكىم ابايدى الپ ايتۇعا بولادى. «مولاسىنداى باقسىنىك, جالغىز قالدىم تاپ شىنىم» دەيدى كۇڭىرەنىپ. قۇداي شىن تالانتقا ەرەكشە وپلاۋ قۇاتىن بەرەدى دە, ول كوپتەن ەرەكشەلەنىپ جالغىز قالادى.

- ادهبىتتەگى جاڭا اعىمدارعا قالاي قارايسىز؟ ول جاققا قالام سەرمەپ كوردىڭىز بە؟

- قازىرگى زامانعا, نارىققا, بايلانىستى پوهىيانىك دا ايتارى بۇرىنعىدان وزگەرەك. قازىرگى كهزده كوپ جاستار وسىنى وزىنشە ايتام دەپ جەتكىزە الماي قىنالادى. باسقا ەلدىك اقىندارىنا, اناعان - مىناعان ەلىكتەيدى. ءسويتىپ ءوزىنىك تۋتىككەن وتانىن ۇمىتىپ قالادى. ابايدىك ءوزىن ەسكى دەيتىندەر بار. اباي ماڭگى اباي. ادام نەنى وقىسا دا تەك كهرەگىن عانا ۋكەرەك. پوهىيا قوقسىپەن بىلعانباۋى ءتىس. «ىزدەنبەگەننەن ءىز قالمايدى» دەگەن ءسوزىم بار مهنىك. بىراق بۇگىندە ىزدەنىپ ءجۇرىپ اداسىپ كهتكەندەر قانشاما. ال وزىمە كەلسەم, وله كده جاڭالىققا مهن باردىم. بىراق بىلاي باردىم دەپ ناقتىلى ايتا المايمىن. وله كىمدى وقعان ادام ونى سەزەدى. ءبىزدىك جىراۋلىق سارىن الەمدىك پوهىيامەن المىساققان بەرى استاسىپ جاتىر. پوهىيا جارالعانىنان

бастап жер алулық сарын мен қара ولهң алемдік деңгегіге коте рлісіп кеткен. қазак өзіннің ұлы Үөезіасы арқılı басқаса ұлгі болуы керек.

- ولهңгеге Өсөзсіз ұйқас керек пе?

- мен وسی ұйқас деген нарсеге басқаша қарадім. берөүлер ең алдімен ұйқасты тауып алды. ұйқасіп тұрса ولهңгеге деп есептеіді. ал шын ақынның көгілінен шеғатін ұлы жер құдайдың құдіре тімен сұлө Өсөз боліп өзі тогіле салды. жер алулардың аііп-аііп келіп қара сөзге ксіріп кететінні сіяқты. وزдігенен үндесіп, ұйқасіп тұрады.

- ұйқасіссіз ولهңгеге жаздігіз ба?

- ұйқасіссіз ولهңгеге жаздім, ондай ولهңгеге бар менде. бала керімде есімде қалған, қарыалардан естіген үйбек деген бұркітші тұрالی қиға негізінде жазілған «кек» деген ولهңгім. сол қиғаннң өзі сұлө Үөезіа тұрса өні ұйқасісіріп бұлдіргім келмеді. қара сөзбен бұлақтай сіңгеріла та салдім. жүрегіме таіеі қалай келді, солай жаздім. ұйқасісіра мен деп бұзіп алмайн дедім. (ақн وسی сөзінен кейін кітабін ашіп көрсетті, өбер қарап Үөезіа екен деп ویлаیسнң брарқ тогіліп тұр).

- қазіргі қалам ұстап жүрген жастарды қыссіз ба? жастар

адебіетінде тоқрау бар деген Үөкерге келіссөсіз бе?

- қазіргі кезде талісініп, жақсы жазіп жүрген жастар бар. жоқ емес. олардың қайсы өберін аііайін. берінен-өберін өболіп жармай-ақ қойайін. қазір жамрап ізденіс ұстіненде келе жатқан жас ақіндар бар. өбздің Үөезіамсз солармен жаңгеріады. құдайға шүкер. мұлдем Үөезіа жоқ, жасанды дегенге сеңбеімен. ولهңгеге жазғаннң өбары ақн боліп кетіейді өой. ақнн санаулы адамдар. сол санаулылар өالی бар. барліена аііарм өбер-ақ нарсө: «Үөезіа - ол ұлкен азап». еңбектеңбе сең, маңдайыңнан тер токіе сең, жатпай-тұрмай өсіп тоқмасанк ол қайдан келетін дүніе?! барліена шідау керек. ізденеі ақн боліп кетем деген өй болмасн.

- жүрт арасында кешегі сабет өдағы керінендегі адебіет өбер

сідерісі ізге өтүсіп, сол ізден шмеа алмай қалды деген өсөз бар. сөған қараканда 20 өасір адебіеті өзіне тіесілі міненде тін өріндай алды ма? - Үөезіанн аіісак, ол өркіндік деген өсөз өой. өні ешқандай сіаясат құрсаулай алмаіді. сол кешес керіненде жазілған өліяс жансүгеріөөтіңк «құлагер» Үөөмасн өқан шғарснң? қандай керөмет!

Қып-қысқа пәлеманьк шшнә, җылы мән баланык тәдәрина буюкыл қазактынк тәдәрин сийдәрип җибәргән. Өз кәзиндә шәармай қойған. қазир әбаримз оқып әжурмз. әлиястынк җурәги шәктәлп қалған жоқ. қазир қудайға шукр әсоз әркиндиги бар. кәм нә айна ам дәиди сони айтсән. бирақ сони дурис айна амай әжурмз әои. әбир маәжанннк өзи нәгә турәди. қазак әдәбиәти сабәт турсннда да җаксы шәармалармән даурәндәп турди. тоқирап қалди дәгәнгә кәлсипәимән.

- әсздиңк бийгиз кәм?

- мән пәләнаби бийгәм бар, соған җәтә амай тәлпнп әжурмән дәп

айна амаймән. мәннк бийгәм - пәзия!

- аҗгәмәгизгә раһмәт!

аҗгәмәләскән: рәтбәк маәз

“The Qazaq Times”

JÁRKEN BÓDESH (1944-2021)

1944 jyly 15 мамырда QHR-дың

Tarbaғатай аймағы Toly айданындағы Jaiyr таында дүниеге келген ақын, Halyqаралық «Alash» áдеби syilyғынын және Túrki tilder elderi poeziasy II festivaliniń laýreaty.

«Jalғызdyq Qudaıdan keın aqynға jarasady»

Qazaq ádebiyatiń joqtaýshylary men jankúterlerine, Qazaq óleń óneriniń qadaý-qadaý buikteriniń biri, halyqаралық «Alash» ádebi syilyғынын iegeri, Túrki tilder elderi poeziasy II festivaliniń laýreaty, Qazaq poeziyasyna «Juldyzға orynyn At bermes», «Juldyztas», «Bóriń asyғы», «Emender túnde búrleidi» qatarly jyr jinaqtaryn syılaған zamana jyraýy Járken Bódesulymen bolған suhbatty usynyp otyrmyz.

– *Táyelsizdiktiń altyn tańyn kórgen baqytty aqyn retinde osy táyelsizdikti qanshalyqty jyrlai aldyńyz?*

– Qazaq ultyna táyelsizdik úlken kúrespen kelgen. Bizdiń ata-babalarymyzdyń ómiri kúrespen ótken. Kimmen kúrespedi? Kim jaғasyna jarmaspady? Mońғol da, qytaı da, orys ta, tipti irgeńdegi týysqan ózbek pen qyrғyz da jaý boldy bir kezde. Solardyń bárimen qazaq eliniń erkindigi, jeriniń jat tabańға taptalmaýy úshin kúresti. Sol qazaqtyń eń úlken baqytty – táyelsizdik! Táyelsizdik turғanda qazaqty eshkim tobyqtan qaға almaıdy. Qaqtyрмаıdy da. Osyndaı bodaýmen kelgen táyelsizdikti men

shamamnyń jetisinше jyrladym. Shyғarған ár kitabymnyń ishinde táyelsizdik týraly toptama óleńderim bar. Ár aqyn óz álinshe jyrlady bul táyelsizdikti. Men de óz álimshe, Jaratqannyń aýzyna salған sózin, júrekke túsirgen sáylesin irkip qalған joqpyn. Biraq qur urandamadym. «Qýbas at» óleńimde ulttyń erkindigi úshin kúresken Qabanbaı batyrdyń beinesin tek erlikterin tizbeleп bere bermei, rýhyn jazdym. Bizge eń aldymen rýhy керек. «Aman bolsa Qarakerei Qabanbaı mingen qýbas at, quiryq-jalynan alar edim tý jasap», –dep jyrladym. Osyndaı asyl babalarymyzdyń rýhy jebep júрse, ár qazaqtyń júreginen óshpese, táyelsizdigimiz máńgi baiandy bola bermek.

Azattyq pen bostandyq,
Eńsesi biik osy egiz sóz.
Maғynasy tereń teńiz sóz.
Sózimniń ishindegi altyny,
Tilimniń ushyndaғы jarqyly.
Qum keseniń túbinde,
Mura qalған búginge,

Ata babamnyń aўзынан qalған sarqyny,
– dep jyrladyq shamamyzsha. Egemendik alған jyrma alty jyldan beri qaraı jyrlap kelem. Óle -ólgenshe jyrlaimyn.

– «Тýған jer» тақырыбында көп jazдыңыз. Bul тақырып sizdiñ тағдырыңызбен тikelei байланысты. Аli de jazyp jatırsыз ba? Qандаı тақырыпқа at basyn көп buryp júrsız?

– Bul ómir бойы таýсылмаıtын тақырып. Qashan júregim toqtap qalғанша jyrlap ótem тýған jerimdi. Buған eshkimniñ eshqандаı kúmanı bolmasyn. Osy kezde de júrekti jegideı jep jatқан da sol saғynysh. Sondыqtan гоı meniñ:

Jayıрдан asқан таým joq,

Jayıрдан басқа jaým joq,

Dertiñnen kettim jaýyr bop, – dep aıtатыным. Buny bireýler Járken тýған jerin jek kóredi eken dep oıлар. Jayıр таýdy saғынғаным сонша, bul kúnde «jaým» boldy.

Týған jerden ketkeli,

Saғynyshым көп tegi.

Aıǵa qarap ulyǵan,

Men bir jalǵыз kókbóri, – dedim, тýған jerdi saғынғанда. Al басқа тақырыптарға kelsek, men kez-kelgen тақырыпқа bara alam. Qoғam, yaqyt, osy zaman, osy kúngi adamdar таǵы da басқа. Astarlap saıasatty da aıtyp jiberem keı kezderi. Ony meniñ kitabymdy oqyǵan adam baıqadı. Óleñderimniñ ózegi – sarǵaıǵan saғynysh. Qalǵany ózim ómir súrip otyrǵan dáýir, qoғam.

– «Aıǵa qarap ulyǵan, men bir jalǵыз kókbóri», – deısiz. Jalǵызdyqty ádette qudaıdyñ bir belgisi retinde aıtyp jatady. Siz nege jalǵызсыraıсыз?

– Shynynda bulaı dep suraq qoıǵаныñ oryнды. Qazaqtyñ támsil sózi гоı «Jalǵызdyq

qudaıǵa ǵana jarasady» degen. Al men aıtar edim, jalǵызdyq qudaıdan keiın aqynǵa jarasady dep. Óitkeni aqynnyñ jyry Qudaıdyñ bergen dáýleti. Máńgilik dáýleti. Sol dáýletti aqsatpaýymыз керек. Biiktetýimiz, aspandatýymыз керек. Aqyndыq – Qudaıdyñ bergen amanaty. Jalpy ádebiettegi jalǵызdyq ol aqyn nemese jazýshynyñ jan dúnesiniñ álemine байланысты. Biraq ol jasandylyq bolmaýy тиis. Qazır ádebiette jasandylyq joq deı almaımyn. Al qudaıdyñ jiberген shyn talanty ondaıǵa barmaıdy. Olardıñ ózgeden dara kórinip turatyny sol. Buған hakim Abaıdy alyp aıtýǵa bolady. «Molasындаı baqsynyñ, jalǵыз qaldым tap shynым» deıdi kúñirenip. Qudaı shyn talantqa erekshe oılaý qýatyn beredi de, ol kópten erekshelep jalǵыз qalady.

– Ádebiettegi jaña aǵымдарǵa qalai qaraisыз? Ol jaqqa qalam sermep kórdiñiz be?

– Qazirgi zamanǵa, naryqqa, байланысты poeziаныñ da aıtary buryнǵыдан ózgerек. Qazirgi kezde көп jastар osyny ózinshe aıtam dep jetkize almaı qınalady. Basқа eldiñ aqyndaryna, anaǵan – mynaǵan elikteıdi. Sótip óziniñ tý tikken otanyn umytyp qalady. Abaıdyñ ózin eski deitinder bar. Abaı máñgi Abaı. Adam neni oqysa da tek keregin ǵana aly керек. Poezia qoqyspen bylǵanbaýy тиis. «İzdenbegennen iz qalmaıdy» degen sózim бар meniñ. Biraq búginde izdenip júrip adasyp ketkender qanshama. Al ózime kelsem, óleñde jañalyqqa men bardым. Biraq bylaı bardым dep naqtyly aıta almaımyn. Óleñimdi oqyǵan adam ony sezedi. Bizdiñ jyraýlyq saryn álemdik poeziamen álmısaqtan

beri astasyp jatyr. Poezia jaralǵannan bastap jyraýlyq saryn men qara óleń álemdik deńgeige kóterilip ketken. Qazaq óziniń uly poeziasy arqyly basqaǵa úlgi bolýy kerek.

– *Óleńge sózsiz uıqas kerek pe?*

– Men osy uıqas degen nársenge basqasha qaradym. Bireýler eń aldymen uıqasty taýyp alady. Uıqasyp tursa óleń dep esepteidi. Al shyn aqynyń kónilinen shyǵatyn uly jyr Qudaıdyń qudiretimen sulý sóz bolyp ózi tógile salady. Jyraýlardyń aıtyp-aıtyp kelip qara sózge kirip ketetini sıaqty. Ózdiginen úndesip, uıqasyp turady.

– *Uıqassyz óleń jazdyńyz ba?*

– Uıqassyz óleń jazdym, ondaı óleń bar mende. Bala kezimde esimde qalǵan, qarılardan estigen Úbek degen búrkitshi týraly oqıǵa negizinde jazylǵan «kek» degen óleńim. Sol oqıǵanyń ózi sulý poezia tursa ony uıqastyryp búldirgim kelmedi. Qara sózben bulaqtaı syńǵyrlata saldym. Júregime tabıǵı qalaı keldi, solai jazdym. Uıqastyramyn dep buzyp almaıyn dedim. (Aqyn osy sózinen keiın kitabyń ashyp kórsetti, bir qarap proza eken dep oilaısyn biraq tógilip tur).

– *Qazirgi qalam ustap júrgen jastardy oqısyz ba? Jastar ádebietinde toqyraı bar degen pikirge kelisesiz be?*

– Qazirgi kezde talpynyp, jaqsy jazyp júrgen jastar bar. Joq emes. Olardyń qaısy birin aıtaıyn. Birinen-birin bólip jarmaı-aq qoıaıyn. Qazir jamyrap izdenis ústinde kele jatqan jas aqyndar bar. Bizdiń poeziamız solarmen jańǵyrady. Qudaıǵa shúkir. Múldem poezia joq, jasandy degenge senbeimin. Óleń jazǵannyń bári aqyn bolyp ketpeidi

ǵoi. Aqyny sanaýly adamdar. Sol sanaýlylar áli bar. Barlyǵyna aıtarym bir-aq nársе: «Poezia – ol úlken azap». Eńbektenbeseń, mańdaıyńnan ter tókpeसेń, jatpai-turmai oqyp toqymasań ol qaıdan keletin dúnie?! Barlyǵyna shydaı kerek. İzdenbei aqyn bolyp ketem degen oi bolmasyn.

– *Jurt arasynda keshegi Sábet odaǵy kezindegi ádebiet bir sydyrǵy izge túsip, sol izden shyǵa almaı qaldy degen sóz bar. Soǵan qaraǵanda 20 ǵasyr ádebietini ózine tesili mindetin oryndaı aldy ma?*

– Poeziаны aıtsaq, ol erkindik degen sóz ǵoi. Ony eshqandaı saıasat qursaılai almaıdy. Sol Keńes kezinde jazylǵan İlias Jansúgirovtiń «Qulager» poemasyń oqyǵan shyǵarsyń? Qandaı keremet! Qyp-qysqa poemanyń ishine, jylqy men balanyń taǵdyryna búkil qazaqtyń taǵdyryn syıdyryp jibergen. Óz kezinde shyǵarmaı qoıǵan. Qazir bárimiz oqyp júrmiz. İliastiń júregi shektelip qalǵan joq. Qazir qudaıǵa shúkir sóz erkindigi bar. Kim ne aıta alam deidi sony aıtsyn. Biraq sony durys aıta almaı júrmiz ǵoi. Bir Maǵjannyń ózi nege turady. Qazaq ádebietini Sábet tusynda da jaqsy shyǵarmalarymen dáýrendep turdy. Toqyrap qaldy degenge kelispeimin.

– *Sizdiń biǵińiz kim?*

– Men pálenbai biigim bar, soǵan jete almaı talpynyp júrmim dep aıta almaımyń. Meniń biigim – poezia!

– *Ángimeńizge rahmet!*

Ángimelesken: Retbek Maǵaz
“The Qazaq Times”

Камиля АСЫЛБАШЕВА
*Шетелде тұратын қазақ
диаспорасының
оқушылары арасында
«Ұлы Дала Елі» атты әдеби
жұмыстардың
халықаралық шығармашылық
байқауының жүлделі орын иегері*

БАСТЫСЫ – ӨЗІңДІ ЖОҒАЛТЫП АЛМА

- Камиля, Швецияда, алуан түрлі ұлт өкілдері тұратын елде сіз өзіңізді қалай сезінесіз?

- (күледі) Мен өзімді жай ғана Камиля ретінде сезінемін. Менің достарым өте көп және шынымды айтсам, кімнің қай елден екенін еске түсірмеуім де мүмкін. Мен достарымды олардың жеке қасиеттері бойынша қабылдаймын, мысалы Себастьян - көңілді, Уба - ақылды, Лаура - жұмбақ, Симона - тік мінезді, Алекс - қызық мінезді және т.б., бірақ мұндай қабылдау өте салыстырмалы екені түсінікті.

- Сіз олармен қалай таныстыңыз?

- Біз ақпараттық технологиялар заманында өмір сүріп жатырмыз, бүгінгі таңда ешқандай мүмкіндіктердің шегі жоқ. Біздің заманымызға бір ғана нәрсе жетіспейді – ол уақыттың жетіспеушілігі.

- Көп нәрсе істеп үлгергің келеді, солай ма?

- Әрине! Осы жұмбақ ғалам туралы менің мыңдаған, жүздеген, миллиондаған сұрақтарым бар: қайдан, қайда, қалай, қашан, не үшін? Мен өте көп саяхаттаймын, бірақ тек физикалық жағынан ғана емес, кейде виртуал түрде де саяхаттаймын, ол да өте қызық.

- Менің білуім бойынша, сіз жастарға арналған жобалармен көп жұмыс жасайсыз, солай ма?

- Менің бір өзім ғана емес, біз барлығымыз бүкіл жобаларды бірге атқарып келеміз. Шын мәнінде жобалар өте көп болды. Бірақ, бірде-бір жоба белгілі бір ұйымның ұйымдастыруымен ұсынылған емес, барлық жобалар әртүрлі ұйымдардың серіктестігі негізінде іске асып отырды, ол қоғамдық

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

болсын, мемлекеттік болсын не ұлттық болсын. Олар Германия, Ұлыбритания, Греция, Испания, Қазақстан, Италия, Кипр, Латвия, Литва, Словакия, Украина, Финляндия, Франция, Швеция, Түркия, Сомали, Ресей, Эстония және басқа да көптеген елдердің қатысуымен ұйымдастырылған семинарлар, конференциялар, көрмелер, жаздық лагерьлер, шеберлік сыныптар, фестивальдер, концерттер және спектакльдер түрінде өтті.

Биыл мен Швецияға Орта Азия мен Қазақстаннан келген адамдармен белсенді жұмыс істейтін «Абай»

Текеметтің оюын таңдау үстінде

қоғамдық ұйымының Басқарма құрамына кірдім. Ұйымның негізгі міндеті – келген адамдарға Швецияда бейімделуге көмектесу, жергілікті кодтарды және заңдарды ұғындыру, сонымен бірге өз тамырларын жоғалтпауға, өз мәдениеті мен дәстүрін сақтауға көмектесу, өйткені онсыз адам

өзінің “Менін” жоғалтып алады. Басқа мәдениетті түсіну үшін адам ең алдымен өзінің жеке құндылықтарын бағалай білу керек. Себебі, өзін-өзі құрметтемейтін адам басқаларға құрметпен және түсіністікпен қарай алмайды.

Өзінің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес “Абай” ұйымы Швецияда мәдени іс-шаралар ұйымдастырады, онда әндер орындалып, билер биленеді, Орта Азия елдері мен Қазақстанның дәстүрлі қолөнері, ұлттық тағамдары көрсетіледі. Балалар мен жастар өз тамырларын, өз тілі мен ата-бабаларының

дәстүрлерін ұмытпауы үшін “Абай” бірнеше жыл бойы үздіксіз “Әжемнің сандығы” жобасын жүргізуде, оның мақсаты – аға ұрпақ пен жастар арасындағы рухани байланысты үй жабдықтары мен жиһаздарын бірлесіп өндіру арқылы сақтау.

“Абай” ұйымы қызметінің ерекшелігі – Наурызды Жаңа жылды қарсы алу ретінде ғана емес, ең

алдымен Стокгольмде тұратын түрлі ұлт өкілдері арасындағы достық пен өзара түсіністікті ілгерілету мақсатында тойлау. Наурызды тойлаған сайын әртүрлі ұлт, жас және қызығушылық танытқан қонақтар жиналады және мереке барысында тек қазақ әндері мен билері ғана емес,

Стокгольм сахнасында «Қара жорға» биін орындау сәті

сонымен қатар басқа халықтардың әндері мен билері де тамашаланатынын мақтан тұтамыз. Өкінішке орай, пандемияға байланысты соңғы екі жыл ішінде біз дәстүрлі Наурыз мерекесін тойламай қалдық, бірақ пандемия аяқталғаннан кейін дәстүрімізді жалғастырамыз деп үміттенеміз. Балдәурен” халықаралық лагерінде демалысымды өткізіп, екі жылдан кейін Қазақстан астанасында өткен

“ҚАСИЕТТІ ҚАЗАҚ ЕЛІ” халықаралық өнер фестивалінің жұмысына қатысу бақыты бұйырған күндерді де үлкен ықыласпен еске аламын. Бұл ұмытылмас күндер болды, мен туған жерімде болуымнан, керемет адамдармен кездесулерден және халқымыздың бай мұрасымен байланысудан көптеген жағымды эмоциялар алдым. “Ұлы

Стокгольмда орналасқан «Абай» ұйымын рәсімдеу

Дала Елі” халықаралық әдеби жұмыстар байқауында жүлделі екінші орынға ие болғаным мен үшін үлкен мәртебе болды. Сондай-ақ, Ресей Федерациясының Білім және ғылым министрлігі ұйымдастырған орыс тілінен XIV Халықаралық олимпиадаға қатысып, Мәскеуде өткен финалға шықтым және сол жерде Құрмет

дипломымен және естелік сыйлықпен марапатталдым.

- Сонда сіз әдебиетке және тілдерге де қызығады екенсіз ғой?
- Йә, мен оқығанды өте жақсы көремін. Мен Абайды, Пушкинді және Шекспирді сүйемін, заманауи авторларды да көп оқимын, сонымен

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

қатар жазушылыққа да қызығамын, алдағы уақытта жақсы дүние шығарына сенемін. «Абай» ұйымы «Ашық кітап» атты әдеби үйірмені жүргізіп келеді, осы жобаның айналасында біз «Абай және қазақ дәстүрлері» атты кішкене кітапша және швед тіліндегі

«Ұлы Дала Елі» байқауының марапаттау кезеңі

Швед-қазақ көрмесі

«Қатысу неғұрлым көп болса, интеграция соғұрлым жақсы болады» атты Швеция мемлекеттік ұйымдары мен қоғамдық ұйымдарының қызметкерлеріне арналған нұсқаулық шығардық.

- **Камиля, сіз «Абай» ұйымында қандай бағытта жұмыс істеп келесіз?**
- Мені, ең алдымен, жастармен және ұлтымыздың мәдениетімен, өнерімен және әдебиетімен байланысты жобалар қызықтырады. Біз үшін салауатты өмір салты, яғни спорт, дұрыс тамақтану, таза ауадағы серуен секілді мәселелер де өте қызықты.
- **Сұқбатыңызға рақмет!**
- Сау болыңыз!

باستىسى — ءوزىڭدى بوعالتىپ الما

-كاميليا، شۆهتسيادا، الۋان ءتۇرلى ۇلت وكىلدەرى تۇراتىن ەلدە ءسىز ءوزىڭىزدى قالاي سەزىنەسىز؟

- (كۆلەدى) مەن ءوزىمدى جاي عانا كاميليا رەتىندە سەزىنەمىن. مەنىڭ دوستارىم وتە كوپ جانە شىنىمدى ايتسام، كىمنىڭ قاي ەلدەن ەكەنىن ەسكە تۇسىرمەۋىم دە مۇمكىن. مەن دوستارىمدى ولاردىڭ جەكە قاسىيەتتەرى بويىنشا قابىلدايمىن، مىسالى سەباستيان - كوڭىلدى، ۇبا - اقىلدى، لاۋرا - جۇمباق، سيمونا - تىك مەنەزدى، الەكس - قىزىق مەنەزدى جانە ت.ب.، ءبىراق مۇنداي قابىلداۋ وتە سالىستىرمالى ەكەنى تۇسىنىكتى.

-ءسىز ولارمەن قالاي تانىستىڭىز؟

-ءبىز اقپاراتتىق تەحنولوگيالار زامانىدا ءومىر ءسۇرىپ جاتىرمىز، بۇگىنگى تاڭدا ەشقانداي مۇمكىندىكتەردىڭ شەگى جوق. ءبىزدىڭ زامانىمىزعا ءبىر عانا نارسە جەتسىپەيدى - ول ۋاقتتىڭ جەتسىپەۋشىلىگى.

-كوپ نارسە سىتەپ ۇلگەرگىڭىز كەلەدى، سولاي ما؟

-ارينە! وسى جۇمباق عالام تۇرالى مەنىڭ مىڭداغان، جۇزدەگەن، مىلليونداغان سۇراقتارىم بار: قايدان، قايدا، قالاي، قاشان، نە ءۇشىن؟ مەن وتە كوپ ساياحاتتايمىن، ءبىراق تەك فيزيكالىق جاعنان عانا ەمەس، كەيدە ۋىرتۋال تۇردە دە ساياحاتتايمىن، ول دا وتە قىزىق.

-مەنىڭ ءبىلۋىم بويىنشا، ءسىز جاستارعا ارنالغان جوبالارمەن كوپ

جۇمىس جاسايسىز، سولاي ما؟

-مەنىڭ ءبىر ءوزىم عانا ەمەس، ءبىر بارلىعىمىز بۇكىل جوبالاردى بىرگە اتقارىپ كەلەمىز. شىن مانىندە جوبالار وتە كوپ بولدى. ءبىراق، بىردە-ءبىر جوبا بەلگىلى ءبىر ۇيىمنىڭ ۇيىمداستىرۋىمەن ۇسىنىلغان ەمەس، بارلىق جوبالار ءرتۇرلى ۇيىمداردىڭ سەرىكتەستىگى نەگىزىندە سىكە اسىپ وتىردى، ول قوعامدىق بولسىن، مەملەكەتتىك بولسىن نە ۇلتتىق بولسىن. ولار گەرمانيا، ۇلىبىرىتانيا، گرەكيا، يىپانيا، قازاقستان، يتاليا، كىپر، لاتۋيا، لىتۋا، سلوۋاكيا، ۇكرائينا، فىنلاندىيا، فرانتىسيا، شۆهتسىيا، تۇركيا، سومالى، رەسەي، ەستونيا جانە باسقا دا كوپتەگەن ەلدەردىڭ قاتىسۋىمەن ۇيىمداستىرىلغان سەمىنارلار، كونفەرەنتسىيالار، كورمەلەر، جازدىق لاگەرلەر، شەبەرلىك سىنىپتار، فەستىۋالدار، كونتسەرتتەر جانە سپەكتاكلدەر تۇرىندە ءوتتى.

Бил мән шөһетсияға орта азия мән қаззақстаннан келген адамдармән белсенди жұмсс сестейтін «абай» қоғамдық ұйымның басқарма құрамна кїрдїм. ұйымның негїзгї мїндетї - келген адамдарға шөһетсияда беймделуіге көмектесу, жергїлїктї кодтардї жане зағдардї ұғїндїрш, сонмән берге өз тамрларн жоғалтїаға, өз маденїетї мән едастурн сақтауға көмектесу, ыткенї ынсз адам өзїнның «мәнн» жоғалтїп ладї. басқа маденїеттї етұснш ұшн адам ең алдмән өзїнның жеке қўндїлїқтарн бағалаї еبلу керек. себей, өзн-өзї қўрметтесїтїн адам басқаларға қўрметпән жане тұснстїкпән қараї маїдї.

өзїнның мақсаттарї мән мїндеттерн саїкес «абай» ұймї шөһетсияда маденї ес-шаралар ұймдасстрадї, онда андер ырндалїп, билер биленедї, орта азия елдерї мән қаззақстаннның едастурлї қолонерї, ұлттїқ тағамдарї корсетеледї. балалар мән жастар өз тамрларн, өз етлї мән ата-балаларнның дастурлерн ұмтїауї ұшн «абай» бернеше жыл буйї ұздїкссз «ажемнның сандїей» жобасн жұргїзуде, онның мақсатї - аға ұрпақ пән жастар араснндаї рұхани байланстї еуї жабыдқтарї мән жїهازдарн берлесп еондїрш арқлї сақтау.

«абай» ұймї қїзметннның ерекшелїгї - наўрїздї жаға жылдї қарсї лш ретннде аана емес, ең алдмән стокгольмде туратн етурлї ұлт өклдерї араснндаї دوستқ пән еозара тұснстїктї блгерлелету мақсатннда тоїлау. наўрїздї тоїлаған саїн еартурлї ұлт, жас жане қнзбеушлїқ тانتқан қонақтар жїналладї жане мереке барсннда тек қаззақ андерї мән билерї аана емес, сонмән қатар басқа халқтардїн андерї мән билерї де тамашаланатнн мақтан тұтамз. өкншкес ырай, пандемїаға байланстї соғгї екї жыл шннде ебз едастурлї наўрїз мерекесн тоїламай қалдїқ, брлқ пандемїа аїақталғаннан кейн едастурїмздї жалғасстрамз деп ұмтїенемз.

«балдаурен» халқаралқ лагерннде демалссмдї өткїзїп, екї жылдан кейн қаззақстан астанасннда өткен «қасїеттї қаззақ елї» халқаралқ өнер фестївалнның жұмссна қатнсу бақтї буйерған қўндердї де ұлкен нқбласїен ескеламн. бұл ұмтїлмас қўндер болдї, мән тұған жерїмде болўмнан, керемет адамдармән кездесулерден жане халқїмздїнң бай мұрасмән байлансшудан көптеген жағемдї емотсїалар алдм. «ұлї дала елї»

Халықаралық әдеби жумистар байқауында жұлделі екенші орнعا ие болғаным мен ұшын ұлкен мартебе болды. Сондай-ақ, ресей федератсиясынның еблем және елим министрлігі ұймдастрған орсын тилинен XIV Халықаралық олимпиадаға қатсып, маскеуде текен финалға шиктим және сол жерде құрмет дийломмен және естелік сийлиқпен марапатталдым.

- Сонда есиз әдебиетке және тилдерге де қизғанды екенсиз еوي?

- Ея, мен қибанды ие жақсы коремен. мен абаиды, пұшкениды және шеқспирды сүйемен, заманауи аўторларды да коп қимен, сонмен қатар жарушлыққа да қизғамен, дағи ұақитта жақсы дүние шеғарна сенемен. «абаи» ұимы «ашық китап» атты әдеби ұйрмені журғизип келеди, осы жобаның айналасында ебиз «абаи және қазак дастрлеры» атты кешкене китапша және шәуде тилиндегі «қатсыу неғурлим коп болса, интегратсия соғурлим жақсы болды» атты шәуетсия мемлекеттік ұймдары мен қоғамдық ұймдарының қизметкерлерине арналған нұсқаулық шеғарды.

- Камелия, есиз «абаи» ұймында қандай бағитта жұмыс ситеп

келесиз?

- мені, ең алдымен, жастармен және ұлтимыздың мадениетмен, иеримен және әдебиетмен байланысты жобалар қизықтрады. ебиз ұшын салауатты өмир салты, яғни сипорт, дүррис тамақтану, таза аўдағы серуөн сәкилди маселелер де ие қизықты.

- Сұбаттыңызға рақмет!

- Сау болыңыз!

ағкемелескен: гүлмира асылбековә

KAMILÁ ASYLBASHEVA

Bastysy – ózińdi joǵaltyp alma

- **Kamilá, Shvesiada, alýan túrli ult ókilderi turatyn elde siz ózińizdi qalai sezinesiz?**

- (kúledi) Men ózimdi jai ǵana Kamilá retinde sezinem. Meniń dostarym óte kóp jáne shynymdy aitsam, kimniń qai elden ekenin eske túsirmeým de múmkin. Men dostarymdy olardıń jeke qasıetteri boıynsha qabyldaimyn, mysaly Sebastán - kónildi, Ýba - aqyldy, Laýra - jumbaq, Simona - tik minezdi, Aleks - qyzyq minezdi jáne t.b., biraq mundaı qabyldaı óte salystymaly ekeni túsinikti.

- **Siz olarmen qalai tanystıńyz?**

- Biz aqparattyq tehnologialar zamanynda ómir súrip jatyrmyz, búgingi tańda eshqandaı múmkindikterdiń shegi joq. Bizdiń zamanymyzǵa bir ǵana nárese jetispeidi – ol ýaqyttyń jetispeýshiligi.

- **Kóp nárese istep úlgeriń keledi, solai ma?**

- Árıne! Osy jumbaq ǵalam týraly meniń myńdaǵan, júzdegen, milliondaǵan suraqtarym bar: qaidan, qaida, qalai, qashan, ne úshin? Men óte kóp saıahattaimyn, biraq tek fizikalıyq jaǵynan ǵana emes, keide vırtýal túrde de saıahattaimyn, ol da óte qyzyq.

- **Meniń bilým boıynsha, siz jastarǵa arnalǵan jobalarmen kóp jumys jasaisyz, solai ma?**

- Meniń bir ózim ǵana emes, bir barlyǵymyz búkil jobalardy birge atqaryp

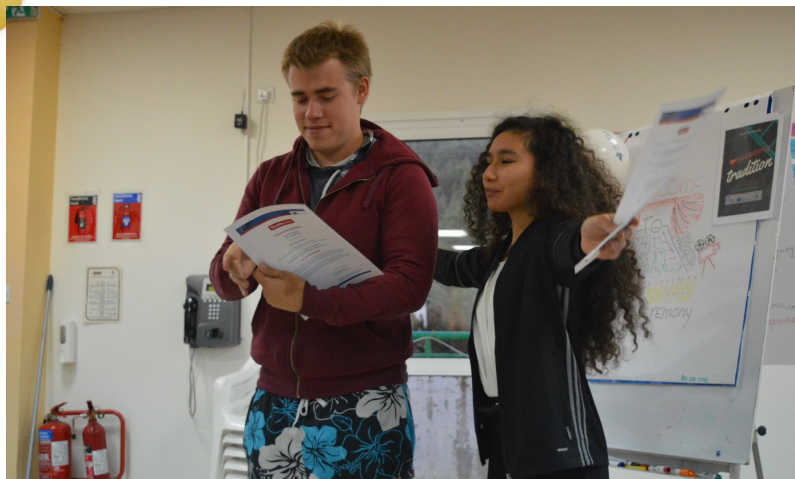
kelemiz. Shyn máinde jobalar óte kóp boldy. Biraq, birde-bir joba belgili bir uıymnyń uıymdastyryımen usynylǵan emes, barlyq jobalar ártúrli uıymdardıń seriktestigi negizinde iske asyp otyrdy, ol qoǵamdyq bolsyn, memlekettik bolsyn ne ulttyq bolsyn. Olar Germanıa, Ulybritania, Gresia, Ispania, Qazaqstan, Italia, Kıpr, Latvia, Litva, Slovakiya, Ýkraina, Finlándia, Fransia, Shvesia, Túrkia, Somali, Resei, Estonia jáne basqa da kóptegen elderdiń qatysıymen uıymdastyrylǵan seminarlar, konferensialar, kórmeler, jazdyq lagerler, sheberlik synyptar, festiváldar, konsertter jáne spektaklder túrinde ótti.

Bıyl men Shvesiaǵa Orta Azia men Qazaqstannan kelgen adamdarmen belsendi jumys isteitin «Abai» qoǵamdyq uıymnyń Basqarmaquramynakirdim. Uıymnyń negizgi mindeti – kelgen adamdarǵa Shvesiada beıimdelýge kómektesý, jergilikti kodtardy jáne zańdardy úygyndırý, sonymen birge óz tamyrlyryn joǵaltpaıǵa, óz mádenieti men dástúrin saqtaıǵa kómektesý, ótkeni onsyz adam óziniń “Menin” joǵaltyp alady. Basqa mádenietti túsiniń úshin adam eń aldymen óziniń jeke qundylyqtaryn baǵalaı bilý kerek. Sebebi, ózin-ózi qurmettemetin adam basqalarǵa qurmetpen jáne túsiniistikpen qaraı almaıdy.

Óziniń maqsattary men mindetterine saıkes “Abai” uıymy Shvesiada mádeni

is-sharalar uymdastyrady, onda ánder oryndalyp, biler bilenedi, Orta Azıa elderi men Qazaqstannyń dástúrli qolóneri, ulttyq taǵamdary kórsetiledi. Balalar men jastar óz tamyrlaryn, óz tili men ata-babalarynyń dástúrlerin umytpaıy úshin “Abai” birneshe jyl boıy úzdiksiz “Ájemniń sandyǵy” jobasyn júrgizýde, onyń maqsaty – aǵa urpaq pen jastar arasyndaǵy rýhanı baılanysty úı jabdyqtary men jihazdaryn birlesip óndirý arqyly saqtaıy.

“Abai” uıymy qyzmetiniń ereksheligi – Naıryzdy Jańa jyldy qarsy alý retinde ǵana emes, eń aldymen Stokgolmde turatyn túrli ult ókilderi arasyndaǵy dostyq pen ózara túsinistikti ilgeriletý maqsatynda toılaıy. Naıryzdy toılaǵan saıyn ártúrli ult, jas jáne qyzyǵyshylyq tanytqan qonaqtar jınalady jáne mereke barysynda tek qazaq ánderi men bileri ǵana emes, sonymen qatar basqa halyqtardyń ánderi men bileri de tamashalanatynyn maqtan tutamyz. Ókinishke oraı, pandemiǵa baılanysty sońǵy eki jyl ishinde biz dástúrli Naıryz merkesin toılamaı qaldyq, biraq pandemia

araqtalǵannan keıin dástúrimizdi jalǵastyramyz dep úmittenemiz.

“Baldáýren” halyqaralyq lagerinde demalysymdy ótkizip, eki jyldan keıin Qazaqstan astanasynda ótken “QASIETTI QAZAQ ELI” halyqaralyq óner festivaliniń jumysyna qatysý baqyty buıyrǵan kúnderdi de úlken yqylaspen eske alamyn. Bul umytylmas kúnder boldy,

men týǵan jerimde bolýymnan, keremet adamdarmen kezdesýlerden jáne halqymyzdyń baı murasymen baılanysydan kópregen jaǵymdy emosıalar aldym. “Uly Dala Eli” halyqaralyq ádebi jumystar baıqaıynda júldeli ekinshi orynǵa ıe bolǵanym men úshin úlken mártebe boldy. Sondai-aq, Resei Federasiasynyń Bilim jáne ǵylym mınıstrligi uymdastyrǵan orys tilinen XIV Halyqaralyq olimpiadaǵa qatysyp, Máskeýde ótken finalǵa shyqtym jáne sol jerde Qurmet diplomymen jáne estelik syılyqpen marapattaldym.

- Sonda siz ádebietke jáne tilderge de qyzyǵady ekensiz ǵoi?

- Iá, men oqyǵandy óte jaqsy kóremin. Men Abaidy, Pýshkindi jáne Shekspirdi súiemin, zamanaıy avtorlardy da kóp oqımyn, sonymen qatar jazýshylyqqa da qyzyǵamyn, aldaǵy ýaqytta jaqsy dúnie shyǵaryna senemin. «Abai» uıymy «Ashyq kitap» aty ádebi úirmeni júrgizip keledi, osy jobanyń analasynda biz «Abai jáne qazaq dástúrleri» aty kishkene kitapsha jáne shved tilindegi “Qatysý neǵurlym kóp

bolsa, integrasia soǵurlym jaqsy bolady” atty Shvesia memlekettik uıymdary men qoǵamdyq uıymdarynyń qyzmetkerlerine arnalǵan nusqaýlyq shyǵardyq.

- Kamilá, siz «Abai» uıymynda qandaı baǵytta jumys istep kelesiz?

- Meni, eń aldymen, jastarmen jáne ultymyzdyń mádenietimen, ónerimen jáne ádebietimen bairanysty jobalar qyzyqtyrady. Biz úshin salaýatty ómir salty, iaǵni sport, durys tamaqtaný, taza aýadaǵy serýen sekildi máseleler de óte qyzyqty.

- Suqbatyńyzǵa raqmet!

- Saý bolyńyz!

**ЛӘЗЗАТ МҮЛӘЗИМОҒЛЫ
(МҰҚСАТОВА)**

Түркия Республикасы Мәдениет және туризм министрлігінің түркітілдес Түркия әлемінің музыкалық ән-би ансамблінде қобызшы, Анкарадағы «Көк ту» қазақ мәдени қоғамының төрайымы

«ШЕТЕЛДЕ ҚАЗАҚТЫҢ ТІЛІН, САЛТ-ДӘСТҮРІН, МӘДЕНИЕТІ МЕН ӨНЕРІН ДӘРІПТЕУДІ ЖӘНЕ ТАНЫТУДЫ МАҚСАТ ЕТЕМІЗ»

- Ләззат Мүләзимоғлы, сәлеметсіз бе! Ең алдымен, өзіңіздің Түркия еліне бару тарихыңызға тоқталып кетсеңіз.

- Сәлеметсіз бе! Өзім 1969 жылы Талдықорған облысы Қапал ауданы Абай ауылында туғам. Отбасымызда 7 ағайындымыз. Отбасым, әке-шешем әлі де Талдықорғанда тұрып жатыр. Мен қазіргі Нұрғиса Тілендиев атындағы музыкалық мектепте қобызды бітірдім. Одан кейін Қанабек Байсейітов атындағы музыкалық колледжде оқыдым. Мені қобызбен таныстырған, 5 жыл музыкалық мектепте, 4 жыл колледжде білім берген ұстазым – Жанабаева Несіпжан Нұрасылқызы. 1992 жылы Алматыдағы Құрманғазы консерваториясының 4-курсінде оқып жүрген кезімде Қазақстан мен Түркия арасында студенттерді қабылдау туралы келісімшарт жасалды. Қобыз

мамандығын Құрманғазы консерваториясында бітірдім, ол жердегі ұстазым профессор Каленбаева Меруерт Қабыкенқызы еді, ал оркестрлік-дирижерлік мамандығын Түркияда тәмамдадым. Түркияға жолдама берген ең үлкен демеушім – профессор Касеинов Дүйсен Қорабайұлы. Ол кісі әлі күнге дейін маған ақылын айтып, көмегін аямай отырады. Ең алғаш 1992 жылы Стамбулға тіл үйренуге бардым. Сосын Анкараға барып, содан бері осында тұрып жатырмын. Осы жерде тұрмысқа шықтым. Бір қыз, бір ұлым бар. Ұлымды жолдасым екеуміз қазақ тілін үйренсін, тегіне жақын болсын деген мақсатта Алматыдағы әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетіне түсірдік. Қазір сонда магистратураның 2 курс студенті. Қызым биыл 12 сыныпқа өтіп жатыр.

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

- Ләззат апай, біз сізді, ең алдымен, Анкарадағы «Көк ту» қазақ мәдени қоғамының төрайымы ретінде танимыз. Осы ұйымның құрылуы туралы айта кетсеңіз.

- Мен Мәдениет министрлігіне қарасты Түркі әлемінің ән-би оркестрінде 20 жылдан бері қобызшымын. «Көк ту» қауымдастығын осыдан 3 жыл бұрын, яғни 2018 жылы құрдық. Оның негізгі мүшелері Анкарадағы қазақтар, бірақ түріктер де қауымдастық өміріне белсене араласып келеді. Қауымдастықты құрудағы негізгі мақсатымыз – Түркияда тұрып жатқан қазақтардың өз мәдениетін, өнерін, тілін, қолөнерін сақтап қалғандығын көрсету, қазақ мәдениеті мен өнерін Түркия тұрғындарына

аспай қалды, кейбірі онлайн форматта Зум платформасында ғана атап өтілді.

- «Көк ту» қауымдастығының ұйымдастыруымен қазақ тілін үйрететін курс ашылғаны мәлім. Осы курс жайында не айта аласыз?

- Біз сәуір айында қазақ тілін үйрету курсы аштық. Бұл курсты ашуға Салтанат Ұзақбайқызы ұсыныс жасаған еді. Бұл ұсынысты естігенімде курстың аса сұранысы болмай ма деп ойлаған едім. Бірақ, біздің қуанышымызға орай, Түркия халықтарының, оның ішінде қазақтар да, түріктер де бар, қазақ тіліне деген қызығушылығы мен сұранысының өте жоғарғы деңгейде екеніне көз жеткіздік. Оның үстіне, курс Зум платформасы арқылы онлайн форматта өткендіктен, оған тек Анкара тұрғындары ғана емес, Түркияның басқа қала тұрғындары да қатысты. 19 маусым күні курстың алғашқы 30-дан астам түлектеріне сертификаттар табысталды. Курстың екінші ағымы қыргүйек айында басталады деп жоспарлап отырмыз.

- Сіздер Қазақстанмен немесе басқа елдердегі қазақтармен бірігіп жұмыс жасайсыздар ма?

- Йә, әрине. Мәселен, наурыз айында «Көкту» қазақ мәдениеті қауымдастығы халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының Орынбордағы өкілеттігі арасында өнер және мәдениет саласында ынтымақтастық жөніндегі меморандумға қол қойылды.

таныстыру. Біз барлық қазақ мерекелерін, әсіресе Наурыз бен Тәуелсіздік күнін атап өтеміз. Тек соңғы бір жылда, пандемияға байланысты, жоспарымыздағы біраз іс-шаралар іске

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

Содан бері біраз іс-шараларды бірігіп атқарып келеміз. Мысалы, Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының Орынбор өкілдігі тарапынан ұсынылған Дүниежүзілік түрік әйелдерінің одағын құру жөніндегі алғашқы жиын «Көк ту» қазақ

Ал сәуір айында біздің Ақтөбе облысының тілдерді дамыту басқармасының Тілдерді оқыту орталығы және Ресей Федерациясы Орынбор қаласындағы халықаралық «Қазақ тілі» қоғамы өкілдігімен бірлесіп ұйымдастырған «Қазақ тілі-

мәдениеті қоғамының басшылығында Анкара қаласында өтті. Жиынға Әзербайжандық, Қазақстандық, Қырғызстандық, Солтүстік Кипр Түрік Республикалық, Түрікменстандық, Түркиялық және Ресей Федерациясы мен Моңғолстан атынан қазақ, айырықша Қырым және Ноғай түріктерінен тұратын барлығы 23 әйел қатысты. Жиында одақтың аты, мақсаты мен міндеттері туралы ой-пікірлер талқыланды.

анам тілім, сарқылмайтын байлығым» атты онлайн диалог алаңы өтті. Шарада «қашықтан оқыту» бойынша сабақтар циклы, бейнесабақтар және бірнеше әдістемелік материалдар таныстырылды. «Көк Ту» қазақ мәдениет қоғамы шараға Түркияда қазақ тілі курсының үйлестіруші ретінде қатысты. Курс үйлестірушілері түрік тілді аудиторияға қазақ тілін оқыту бойынша пайдалы әдістемелермен танысты.

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

Әдістемелік құралдарды пайдалана отырып мамандар шеберлік сағатын өткізді.

Мамыр айындағы Қазақстанға сапарым кезінде «Көк Ту» Қазақ мәдениеті қоғамы мен Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамы арасында қазақ тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін қорғау, дамыту және таныстыруды мақсат еткен қарым-қатынастар орнату жөнінде Меморандумға қол қойылды.

Меморандумға «Көк Ту» Қазақ мәдениеті қоғамының атынан өзім және Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының атынан оның президенті, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор Ерден Қажыбек қол қойдық.

- Бізге жалпы Түркиядағы қазақтар арасындағы тілдің ахуалы туралы айтып бере аласыз ба?

- Түркияда тұрып жатқан қазақтар өз тілі мен мәдениетін өте жақсы сақтап қалған. Түркияның бірнеше қалаларында жергілікті қазақтар ұйымдастырған қауымдастықтар жұмыс істейді. Біз өте ұйымшылмыз, бір-бірімізбен, отбасымызбен өте тығыз араласамыз. Түркияда тұрып жатқан қай қазақтың шаңырағына барсаңыз да, қазақи дәстүрдің сақталғанын байқайсыз.

- Тамаша! Болашақта қандай жоспарыңыз бар?

- Осы тамыз айының 17-27 аралығында Түркі халықтарының тәуелсіздік алғанына 30 жыл толуына байланысты Анкарадағы Тюрксой ұйымының ұйымдастыруымен Венгрия және Румыния елдерінде концерт өтеді. Сол концертке мен Қазақстанның атынан қатыспақшымын.

- Ләззат апай, сұқбатыңызға көп рақмет! Сізге сәттілік, отбасыңызға амандық тілейміз! Сау болыңыз!

- Сау болыңыздар!

«Еркін микрофон»
қатысушылар пікірлері, ұсыныс-тілектері

ЛАХАЕВА ӨСЕЛ ТӨРЕХАНҚЫЗЫ
Түркия Республикасы Хайжеттепе университеті докторанты, «Тарих және мәдениет» қауымдастығы жоба үйлестірушісі

ҰЗАҚБАЙҚЫЗЫ САЛТАНАТ
Түркия Республикасы «Көк Ту» қазақ мәдениет қоғамы қазақ тілі курсының үйлестірушісі

ТАИКЕШЕВА СӨҮЛЕ СОВХОЗҚЫЗЫ
Ресей Федерациясы Орынбор қаласындағы халықаралық «Қазақ тілі» қоғамы өкілдігі төрайымы

LÁZZAT MÚLÁZIMOǴLY (MUQSATOVA)
*Túrkiá Respýblikasy Mádeniet jáne týrizm
ministriginiń túrkitildes Túrkiá áleminiń múzykalyq
án-bi ansamblinde qobyzshy, Ankaradaǵy «Kók tý»
qazaq mádeni qoǵamynyń tóraıymy*

**«SHETELDE QAZAQTYŃ TILIN, SALT-DÁSTÚRIN,
MÁDENIETI MEN ÓNERIN DÁRIPTEÝDI JÁNE
TANYTÝDY MAQSAT ETEMIZ»**

- Lázzat Múlazymoǵly, sálemetsiz be!
Eń aldymen, ózińizdiń Túrkiá eline barý tarihyńyzǵa toqtalyp ketseńiz.

- Sálemetsiz be! Ózim 1969 jyly Taldyqorǵan oblysy Qapal aýdany Abai aýylynda týǵam. Otbasymyzda 7 aǵaıyndymyz. Otbasym, áke-sheshem áli de Taldyqorǵanda turyp jatyr. Men qazirgi Nurgısa Tilendiev atyndaǵy múzykalyq mektepte qobyzdy bitirdim. Odan keiin Qanabek Baiseitov atyndaǵy múzykalyq kolejde oqydym. Meni qobyzben tanystyrǵan, 5 jyl múzykalyq mektepte, 4 jyl kolejde bilim bergen ustazym – Janabaeva Nesipjan Nurasylyqyzy. 1992 jyly Almatydaǵy Qurmanǵazy konvervatoriasynyń 4-kýrsynda oqyp júrgen kezimde Qazaqstan men Túrkiá arasynda stýdentterdi qabyldaý týraly kelisimshart jasaldy. Qobyz mamandyǵyn Qurmanǵazy konservatoriasynda bitirdim, ol jerdegi ustazym profesor Kalenbaeva Merýert Qabykenqyzy edi, al orkestrlik-dırıjerlik mamandyǵyn Túrkiada táмамdadym. Túrkiáǵa joldama bergen

eń úlken demeyshim – profesor Kaseinov Dúisen Qorabauuly. Ol kisi áli kúnge deın maǵan aqylyn aıtyp, kómeǵin aıamaı otyrady. Eń algash 1992 jyly Stambýlǵa til úrenýge bardym. Sosyn Ankaráǵa baryp, sodan beri osynda turyp jatırmyn. Osy jerde turmysqa shyqtym. Bir qyz, bir ulyım bar. Ulyımdy joldasym ekeýmiz qazaq tilin úrensın, tegine jaqyn bolsyn degen maqsatta Almatydaǵy ál-Farabı atyndaǵy Qazaq Ulıtyq ýnıversitetine túsiridik. Qazir sonda magistratýranyń 2 kýrs stýdenti. Qyzym bıyl 12 synypqa ótip jatyr.

- Lázzat apai, biz sizdi, eń aldymen, Ankaradaǵy «Kók tý» qazaq mádeni qoǵamynyń tóraıymy retinde tanımyz. Osy uıymnyń qurylyý týraly aıta ketseńiz.

- Men ózim negizinde Mádeniet ministrigine qarasty Túrki áleminiń án-bi orkestrinde 20 jyldan beri qobyzshıymyn. «Kók tý» qaýymdastyǵyn osydan 3 jyl buryn, ıaǵni 2018 jyly qurdyq. Onyń negizgi músheleri Ankaradaǵy qazaqtar, biraq túrikter de qaýymdastyq ómirine belsene aralasyp keledi. Qaýymdastyqıy qurýdaǵy

negizgi maqsatymyz – Túrkiada turyp jatqan qazaqtardyń óz mádenietin, ónerin, tilin, qolónerin saqtaп qalǵandyǵyn kórsetý, qazaq mádenieti men ónerin Túrkiа túrǵyndaryna tanystyrý. Biz barlyq qazaq merekelerin, ásirese Naýryz ben Táýelsizdik kúnin atap ótemiz. Tek sońǵy bir jylda, pandemiаǵa bailanysty, josparymyzdaǵy biraz is-sharalar iske aspai qaldy, keibiri onlain formatta Zým platformasynda ǵana atap ótildi.

- «Kók tý» qaýymdastyǵynyn uymdastyryymen qazaq tilin úretetin kýrs ashylǵany málim. Osy kýrs jaiynda ne aita alasyz?

- Biz sáyir айында qazaq tilin úretý kýrsyn ashtyq. Bul kýrsty ashýǵa Saltanat

Uzaqbaıqyzy usynys jasaǵan edi. Bul usynysty estigenimde kýrstyn asa suranysy bolmai ma dep oılaǵan edim. Biraq, bizdiń qýanyshymyzǵa oraı, Túrkiа halyqtarynyń, onyn ishinde qazaqtar da, túrikter de bar, qazaq tiline degen qyzyǵyshylyǵy men suranysynyn óte joǵarǵy deńgeide ekenine kóz jetkizdik. Onyn ústine, kýrs Zým platformasy arqyly onlain formatta ótkendikten, oǵan tek Ankara túrǵyndary ǵana emes, Túrkiаныń basqa qala túrǵyndary da qatysty. 19 maýsym kúni kýrstyn alǵashqy 30-dan astam túlekterine sertifikattar tabystaldy. Kýrstyn ekinshi aǵymy qyrgúiek айында bastalady dep josparlap otyrmyz.

- Sizder Qazaqstanmen nemese basqa elderdegi qazaqtarmen birigip jumys jasaisyzdar ma?

- Iá, árne. Máselen, naýryz aynda «Kóktý» qazaq mádenieti qaýymdastyǵy men halyqaralyq «Qazaq tili» qoǵamynyń Orynborдаǵy ókiletigi arasynda óner jáne mádeniet salasynda yntymaqtastyq jónindegi memorandýmǵa qol qoıyldy.

Sodan beri biraz is-sharalardy birigip atqaryp kelemiz. Mysaly, Halyqaralyq «Qazaq tili» qoǵamynyń Orynbor ókildigi tarapynan usynylǵan Dúnejúzilik túrik áelderiniń odaǵyn qurý jónindegi alǵashqy jıyn «Kók tý» qazaq mádenieti qoǵamynyń basshylyǵynda Ankara qalasynda ótti. Jıynǵa Ázerbajandyq, Qazaqstandyq, Qyrǵyzstandyq, Soltústik Kıpr Túrik

Respýblikalyq, Túrikmenstandyq, Túrkialyq jáne Resei Federasiyası men Mońǵolstan atynan qazaq, aıyryqsha Qyrym jáne Noǵai túrikterinen turatyn barlyǵy 23 áiel qatysty. Jıynda odaqtyń aty, maqsaty men mindetteri týraly oı-pikirler talqylandy.

Al sáyir aynda bizdiń Aqtóbe oblysynyń tilderdi damytý basqarmasynyń Tilderdi oqytý ortalyǵy jáne Resei Federasiyası Orynbor qalasyndaǵy halyqaralyq «Qazaq tili» qoǵamy ókildigimen birlesip uıymdastyrǵan «Qazaq tili-anam tilim, sarqylmatyn barlyǵym» atty onlain dialog alańy ótti. Sharada «qashyqtan oqytý» boıynsha sabaqtar sıkly, beinesabaqtar jáne birneshe ádistemelik materialdar tanystyryldy. «Kók Tý» qazaq mádeniet qoǵamy sharaǵa Túrkıada qazaq tili

кырсын үлестіріші ретінде қатысты. Кырс үлестірішileri түрік тилди айдиториаға қазақ тилин оқыты бойнша пайдаль адистемелермен таньсты. Адистемелик қуралдарды пайдалана отырып мамандар шеберлик сағатын өткизди.

Мамыр айындағы Қазақстанға сапарым кезинде «Кок Тү» Қазақ мәдениети қоғамы мен Халықаралық «Қазақ тили» қоғамы арасында қазақ тилин, мәдениетин,

мүшеси, филология ғылымдарының докторы, професор Ерден Қажыбек қол қойды.

- Бизге жалпы Түркиядағы қазақтар арасындағы тилдин аһыалы тыралы аитып бере аласыз ба?

- Түркияда тұрып жатқан қазақтар өз тили мен мәдениетин өте жақсы сақтап қалған. Түркияның бирнесше қалаларында жергилікті қазақтар ұымдастырған қауымдастықтар жұмыс істеди. Биз өте ұымшылмыз, бир-биримізбен, отбасымызбен өте тығыз араласамыз. Түркияда тұрып жатқан қазақтардың шаһырағына барсаңыз да, қазақ дәстүрдин сақталғанын байқайсыз.

- Тамаша! Болашақта қандай жоспарыңыз бар?

- Осы тамыз айының 17-27 аралығында Түркия халықтарының тәуелсіздік алғанына 30 жыл толығына байланысты Анкарадағы Түркия ұымның ұымдастырымымен Венгрия және Румыния елдерінде концерт өтеди. Сол концертке мен Қазақстанның атынан қатыспақшымын.

- Ләззат апай, суқбатыңызға көп рақмет! Сизге сәттілік, отбасыңызға амандық тілейміз! Сау болыңыз!

- Сау болыңыздар!

сәлт-дәстүрін қорғау, дамыту және таныстыруды мақсат еткен әріптестік қарым-қатынастар орнату жөнінде Меморандымға қол қойлды.

Меморандымға «Кок Тү» Қазақ мәдениети қоғамының атынан өзім және Халықаралық «Қазақ тили» қоғамының атынан оның президенті, QR УАА корреспондент

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

ЫБЫРАЙ ДҮЙСЕНҰЛЫ

Қытай Халық Республикасы Іле Қазақ Облысы Текес ауданының Құштай деген жерінде 1988 жылы дүниеге келген талантты ақын.

2007 жылы Бейжиң (Пекин) қаласындағы Орталық ұлттар университетіне Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бойынша оқуға түскен. 2012 жылы аталған университетті бітіргеннен кейін, бүгінге дейін Бейжиң қаласында журналистика саласында қызмет атқарып келеді.

Тілек

*** **

Естілігі елін мұннан қорыған,
Тектілігі жылқыдай.
Ит, құс емес, сауап ерткен соңынан,
Балбалыңнан кем түспейтін тұрқы қай.
Бір жүрген күн тең тұрарлық мәулітпен,
Көкірегіне көл жасырған, тау біткен,
Әй жанарлы, күн шырай,
Қарсы келсе үркетұғын бұлт ұдай.
Жүріп өткен жерінен,
Жусан бүрлеп тұратын
Бүй деп бастаған сөзінен,
Бидің иісі шығатын.
Қырық қара нар пар келмейтұғын әліне,
Қырық бір ханның қазынасындай құлқы
бай.
Қазақта осындай нән жігіт бар ма әлі де,
Бар болса солар бақытты ма екен шіркін-
ай?!

Қарлығаштың қанатымен су сепкендей
қауқармен,
Сені құлатпауға ант етсем деймін.
Ана тілім.
Күлік болмас мынау деп ел күлкі
еткендей арқаммен,
Сені арқалаған қалпы өтсем деймін.
Ана тілім.
Жететұғын балбалдардай ертеңдердің
ертеңдеріне,
Көнермейтін армандардай көктер үміт
көркем беліне.
Зымыраса сең-сеңдей күн толқып, алмай
жаға тыным,
Өлмесіңе сенсем деймін, сенсем деймін
ана тілім.

Хақ Тәңірім қорғағанмен, жетпей
пәнидің ақырына,
Жер қойнына енетінім сияқты.
Аспанды бұлт торлағанмен, күн орнында
тұратынына,
Сенетінім сияқты.

*** **

Кешіп өтіп келіпсіз еспе құмды,
Ешкімге айтсаң сенбейді естегіңді.
Сенем дейді «ізің жоқ бұған қалай?»
Іштен шыққан қу шыбар жыландар-ай...
Ақтабан шұбырындыға арандалған,
Сен өстісін деп пе еді бабаң қарғам.
Қанын, терін төккен жоқ, тағы да айтам,
Сен өстісін дегеннен Абылай хан.
Түйір ас жоқ шақ болды, тістем нансыз,
Тақыс заман иыққа түскенде әлсіз.
Сүтін сауып қайыңның жосығанда ел,
Мен ішпейін, жемейін осыған бер.
Біз қартайдық өлейік, ұрпақта үміт,
Деп еді ғой басыңнан сипап тұрып.
Онан кейін не келді, түрме келді,
Жоқтан қазып әйтеуір бір нелерді.
Түгесілсін деді ме арып өліп,
Ішіп жатты жақсыңның арын езіп.
Соның бәрін көрсе де көрмей әлем.
Аман жеткен бүгінге өлмей әрең...
Жасқаншақтау әкең мен шешең болды,
Алып берер есейсе есемді енді,
Осынымның бақытын көрсем деген,
Сен шалқайып жүрсін деп еңкездеген...
Кешіп өтіп келіпсіз еспе құмды,
Ешкімге айтсаң сенбейді естегіңді.
Ниетіңді білмеймін бұрам қалай?
Іштен шыққан қу шыбар жыландар-ай...

*** **

Жел дағы шайқай алмас бәйтерегім,
Жапанда жалғыз өсіп қайтер едің.
Болсаң да қанша биік, зор, мәуелі,
Жалғыздық жатпай ма әне жолда әуелі.
Қойныңды жатпаған соң құс аралап,
Айтшы өзің, басты айналып ұша ма бақ?
Тұтпаса ешкім қадір көлеңкенді,
Кең жая алармысың сен өркенді?
Саянда қаптап өріп жегі ұл туса,
Кеспек боп тамырыңды ол кері ұмтылса.
Сол ұрпақ, тіпті қара түндей кешше,
«Бәйтерек» екенінді білмей кессе.
Кешеден келіп шөлге, желге ырғалмай,
Ертеңге бір сүйем де белгің қалмай.
Қисайып жатсаң иен құла дүзде,
Кім сүйеу болмақ сонда мына бізге...
Жұртыңа өн. Жұртыңа өс. Бәйтерек!

*** **

Әр күні жатарда...
Сыпырындыға кеткен нанның қоқымы
сынды
Обалды қылған күндерімнің жүлгесімен-
Жазған
Және жазбай қойған өлеңдерімнің
мүрдесінен
Кешіп өтем, несіне өтем, білмеймін,
Тас төбеден төнер сұрақ, зілдей бір.
Мысалы, сол бала күнім, құнанмен,
Тауға кетіп бара жатқан түн деймін.
Сол бір түні, тас қараңғы, ай да жоқ,
Тірелгенде зират жатқан сайға кеп.
Мүрде ішінен атып шығып, әруақтар,

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Кімсің, және бара жатсың қайда деп.
Әне-міне сұрап қалар секілді,
Қорыққанда қос көрініп не түрлі.
Бір суық тер ағып еді арқамнан,
Түсті төртеу, екеу қылып есімді.

*** **

Ұмытшақ һәм ескермейтін қалпыммен,
Аман-есен өттім сондай сан түннен.
Құстай ұшып өтіп жатыр апта, айлар
Құрғақ әзіл, құлғана діл, жалтылмен.
Не болмақшы білмегенде, білгенде.
Қойшы деймін, кейде, бүйткен бір мен
бе?!

Несібені несиеге бергендей,
Парызымды қарыз етіп жүргенде.
Бұл түн яки келер күн,
Қайталанып ежелгім,
Сыпырындыға кеткен нанның қоқымы
сынды

Обалды қылған күндерімнің жүлгесімен-
Жазған және жазбай қойған
өлеңдерімнің мүрдесінен
Атып шығып әруақтар
Кімсің десе, қайда десе не дермін!!!

Несібені несиеге бермейді!
Несібені несиеге бермейді!

**Назарбек БАЙЖІГІТОВ,
журналист**

Қырғыз журналистикасына сіңірген еңбегі үшін Қырғыз Республикасының Құрмет грамотасымен, қырғыз мемлекетінің дамуына қосқан ерекше салымы үшін Қырғыз Республикасының Үкіметінің Құрмет грамотасымен марапатталған. Бірнеше жылдардан бері халықаралық «Түркістан» газетінің Қырғызстандағы тілшісі, 2018 жылдың қыркүйек айынан бастап «Егемен Қазақстанның» штаттан тыс тілшісі. Қырғыз Республикасының Журналистер одағының, Әлем халықтары жазушылар одағының мүшесі.

**АНА ТІЛІМІЗ ХАУА АНАМЕН БІРГЕ ЖАРАЛҒАН
(ЛИНГВО-ПУБЛИЦИСТИКАЛЫҚ ПАЙЫМДАР)**

Ә дегенде сөз болған

«Ә дегенде сөз болған». Киелі төрт кітаптың бірі Библия осылай басталады. Бірақ, оның қандай сөз екені айтылмаған. Бала кезімізде, бір күні әкеміз ең бірінші пайда болған сөз «агузи би-иллахи мина шайтан ир-ражим», - деп қалды. Әкем жарықтық араб жазуын өте жақсы меңгерген, ескіше сауатты кісі еді. Ауыл ақсақалдары үйімізге жиналып әкемізге кітаптарды оқытатын. Бұл Қазан төңкерісіне дейінгі Қазан және Уфа шаһарларында

жарық көрген кітаптар еді. Олардан есімде қалғаны «Хисса-сул-Анбия» («Пайғамбарлар хиссалары»). Сондай-ақ, үйімізде 1904 жылы Қазандағы бапаханадан шыққан Құран да болды. Әкемнің 1925-1926 жылдары Ташкентте Қырғыз ел ағарту институтында бір жылдай оқып, бітірмей кетіп қалғаны да бар. Қала өміріне үйрене алмай-ақ қойыпты. Әкем әлгі алғашқы сөз «500 мың жылда жаралған» деп айтатын. Кітаптардан оқыды ма, біреулерден естіді ме, білмеймін, бірақ, өзі ойдан шығармағаны анық.

Өзімше «жаңаша» ой жүгіртсем, бұл сөз ғаршыдан (ғарыштағы ғаршыдан) 500 мың жылда жеткен болар. Бұл біздің жыл есептеуіміз, ал ғаршылық жыл есебімен секундтар шығар. Жердің арғы бетіндегі Америкадан бір секундта хабар алып жатқанымыз сондай ойға жетелейді. Қырғызстанда Шойын Өмірәлі деген оқымысты бар. Бірде әңгімелесіп отырғанымызда ол жер бетінде ең бірінші пайда болған сөздік дыбыстар «г» және «з» деп қалды (қырғыз әліппесінде «ғ» әрпі жоқ, дегенмен, «ғ» дыбысы бар, мысалы, «бағыт» деп жазып, үндестік заңына орай «бағыт» деп айтады). Ол мұны бізге (біз екеу едік, жанымда Қырғызстанның «Құт білім» газетінің редакторы бар) анатомиялық тұрғыдан ауыздың артикуляциялық табиғатына таянып дәлелдеді. Шойынның әкесі де ескіше сауатты кісі болған. Әкесі Қожа Ахмет Яссауидің «Хикметін» оқып жүреді екен. Содан да болса керек, Шойын Өмірәлі сонау, өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басында қырғыздың «Ала-Тоо» («Алатау») журналына «Хикметтен» үзінділерді алғаш рет қырғызшалап жариялаған ғалым. Сонымен, «ғ» мен «з» «ағузи» сөзінің тіреуіші болып отыр. Ауызды ашқанда а дыбысы шығып, «у» дыбысы «ғ» мен «з»-ны жалғайды.

Адам ата қайда жерленген?

1985 жылы мамыр айында Мәскеуге барған сапарымда «Академ книганың»

күркесінен Хишам-аль-Калби деген автордың «Книга об идолах» деген кітабын көріп қалып, алған едім. Бұл бойынша Қырғызстанның «Советская Киргизия» газетіне публицистикалық мақала да жаздым. Оған Қырғыз КСР-інің Тарих институты «Басуға болады» деп виза қойып берген. Ол кезде интернет жоқ болғандықтан мақала кітапханалар мен мұрағат қойнауында қалды.

Аль-Калби (738 – 819, не 821 жылдары өмір сүрген араб ғалымы) жер бетін топан су алғанда Нұх пайғамбар өз кемесіне 18 мың ғаламды (адамдар мен жан-жануарларды) салып алғанын жазады. Кемеде 8 адам болыпты: Нұх пайғамбар (с.ғ.с.) және үш баласы, барлығы жұбайларымен. Олардың кемедегі бөлмесінде Адам Ата әлейкі саламның мәйіті де болған. Сүйек салынған табыт ерлер мен әйелдерді бөліп тұрған перде рөлін атқарған. Нұх пайғамбар (с.ғ.с.) Адам Атаның (с.ғ.с.) сүйегін су шайып кетіп, жоғалтып алмайық деп, көмілген жерінен қазып алып, кемеге әдейі салып алған. Адам Атаның (с.ғ.с.) моласы сол жердегі Науз деп аталатын таудың етегінде екен. Науз тауының Хауз (Қазығұрт) тауы екенінде еш күмәнданбаймын. Біріншіден, Аль-Калби Науз тауы Гиндукеш (Хинд – Н.Б.) тауларының бір пұшпағы екенін жазған. Қазығұрт Гиндукештің солтүстік сілемі Памир тауларына ұштасып кетеді.

Екіншіден, автор таудың аты әртүрлі таңбаланғанын да тілге тиек еткен. Араб жазуында сөз басында «н» әрпі мен «х» әрпі өте ұқсас екенін, және Аль-Калби заманындағы кітаптар қолдан қолға көшіріліп, баспадан кітап шығарған заманға жеткенше солай болғанын еске алсақ, біздің тұжырымымыз шындыққа сәйкес келеді. «Гұрт» (гурт) сөзін түркітанушы В.Радлов өз сөздіктерінде «отар мал» деп түсіндіріпті. Кемеге малдың барлық түрі салынғаны белгілі.

Кеме «гофер» деген ағаштан жасалған. Бұл өзі суға салсаң оңайлықпен шірімейтін ағаш екен. «Көпір» сөзінің бастауы осы сөзде жатыр. Көпірді суға төзімді ағаштан салатыны ақиқат.

Енді Адам Атаның (с.ғ.с.) есімінің мағынасына тоқталайық. Көне еврей тіліндегі мәнісі – «қызғылт балшық (-тан жасалған)». Әлбетте, мен сөздердің пайда болуын зерттеген ғалым емеспін. Дегенмен, сырт көзбен байқағандарымды ортаға салып отырмын, Сөздердің таяныш- тіреулері, өзегі дауыссыз дыбыстар екені мәлім. Олай болса, ДМ дыбыстарының өзегіне үңілейік. ДЕМ. Алла-тағала адамды балшықтан жасағанда аузына ДЕМ үрлеп жан кіргізген. ДӘМ. Дәмді ауыз арқылы ғана білуге болады. ДЫМ. Дым білмейді (аузын ашып ештеңе демеді). Дым – ылғал (балшық), АДЫМ (ҚАДАМ) – адымдап жүру адамға ғана айтылады.

Әдемінің төркіні қайдан?

Негізі, Адамның атын кім қойған? Алла-тағала ма, еврейлер ме? ЭДЕМ – Адам Ата, Хауа ана жерге түспей тұрғанда мекендеген пейіштегі бау-бақша. Әдем еврей сөзі. Ана тілімізде «ӘДЕМІ» деген әдемі сөз бар. Алла-тағала адамды өзіне ұқсастырып, әдемі етіп жаратқан делінеді. Адам сөзінің тегі осы сөзден көрінетіндей. Енді, грек тіліндегі ДЕМократияға барайық. Демос – халық, яғни адамдар. Кратос – билік. Халық (адамдар) билігі. ДуМа. Орысша. Халық өкілдерінің жиыны. Думать – ойлау. ДүМше. Қазақша – шала сауатты, білімсіз, ойлауы нашар. Дүмді – ақылы толық деген мағынаға жақын.

Хауа ананың есімі қайдан шыққан?

Адам мен Хауа ана Әдем бағынан (Әдемі бақтан) жерге қуылды. Алла-тағала періштелері арқылы оларға бақтағы жемісті алып, жеп қоймаңдар деді. «Алманы алма» деді. Алманы жеген Хауа анада ойлау сезімі – ұят сезімі пайда болды да, денесін жапырақпен жаба қойды. Сол сәтке дейін ол жануар еді, алма жеген соң оған ақыл кіріп, адам болды. Сосын Хауа ана Адам атаға ақыл айта бастады. Әйелдердің күйеуіне ақыл үйрету әдеті сол уақытта басталды.

О баста Алла-тағала Хауаны адамның қисық қабырғасының титімдей

ұшын сындырып алып, содан жаратқан еді. Діни әпсаналарда солай. Бүгінгі ғылыми көзқараспен алғанда, бұл адамның эмбрионын клондау. Қазақта «қабырғамен кеңес» деген сөз бар. «Әйеліңмен кеңес» дегені. Енді «хауа» сөзінің төркініне тоқталайық. Еврейше – хава, өмір беруші, тірі. Арапша – хавва, махаббат сөзінің түбірі. Қазақша – қабырға, қабыртқа. Ыртқа жалғауы омыртқа және жұмыртқа сөздерінде кездеседі. Қабырға адамның кеудесін жапқан қаптың ұстындары. Хауа Ананың есімі Адам Атаның ҚАБЫРҒАСЫНАН жаралғаннан кейін солай ҚАБ – ХЕВА – ЕВА аталып қалған. «Б» дыбысының «у»-ға айналып кетуі түркі тілдерінде кездеседі. Мысалы, «даба» сөзі «дауа» деп айтыла береді. Бұдан шығар қорытынды, «Қаб» сөзі қазақтан Батысқа кетіп, Хауа болып қайта оралған.

Ай лав ю – Мен сені сүйемін

«Осы жұрт Іскендірді біле ме екен?», - деп ұлы Абай «Іскендір» поэмасын бастағандай, осы жұрт ағылшындық «лав» (love) сөзінің қазақтан шыққанын біле ме екен?! Бұл сөз дүние жүзінің көптеген елдерінде бар. Орыс тілінде – любовь, түбірі люб. Сонау Прибалтика елдерінде – «лепс», неміс тілінде «ливе». «Жақсы лепес – жарым ырыс» мақалын және «лебіз» сөзін еске алыңыз. Лебіз – жүректен шыққан жылы сөз. Қазақтың жүрегі қалай соғады. Лүпілдеп, лүп-лүп

етіп. Орыстың «восклицательный знак» «леп белгісі» деп алынған. Леп белгісі – жүректен шыққан таңдану белгісі. Сүю – жүректің ишараты.

*Манас және Алпамыс
есімдерінің ұқсастығы*

Қырғыз халқының орасан зор эпикалық дастаны «Манастың» бас қаһарманы Манастың есімінің шығу тегі туралы жорамалдар көп. Алдымен есімді кім қойғанына тоқталайық. Дастанның Сағымбай Орозбақов айтқан вариантында бұл туралы былай жырланған:

...Отырған ерлер терледі,
Аузына бір ат келмеді,
Ат қоя алмай абдырап,
Ақылманның барлығы
Тұрды иығы салбырап.
Ақ сәлделі дуана,
Асасы қолда сылдырап,
Қайдан келді жан білмес,
Пайда болды қылдырап.
Бердіке айтты сол кезде:
«Ат қойып берсең балаға
Жиналғандардың сауабын,
Алар едің, дуана!
Қойып берсең, жақсы ат бек,
Қуанар еді аспан – көк».

Дуана баланың атын «Манас» деп қойды. Ол Манастың әкесі Жақып тартулаған алтын-күмісті, қамқа тонды алмай, бір кезде көзден ғайып болды.

Бұр дуана емес Қызыр (Қыдыр әлейкі салам) әулие болса керек. Жиналған ел жақсы ат қойылды деп қуанды. Демек, сол уақыттарда бұл сөз қырғыз үшін түсінікті болған. Біздің жорамалымызда «ман» адам, жәй адам емес, ақылды адам. «Ас» биік, деген сөз – биіктен асу, етістіктің бұйрық райы – ас. Қырғызда да «асқар» деген сөз бар. Асқар таудың асқарының бірінші буыны. Және қырғыздар «аспанды» «асман» дейді. Егер буындардың орнын ауыстырғандай болсақ, қайтадан «манас» сөзі шығады. «Ман» сөзі «адам»-ның синонимі екені айдан айқын. «Ман»-мен бітетін адам аттары қазақ-қырғыз тілдерінде көп, мысалы, Бегман, Қалқаман т.т.

Тіпті, мен қазақтың ежелден келе жатқан найман руын сонау Нұх пайғамбар заманынан бар ел деп есептеймін. Найман – нұғман, Нұнман. Көңілге алатын нәрсе емес – қазақта «Найман қу ма, сайтан қу ма?» деген сөз бар. Біздің бір жаман әдетіміз бар. Кейбір сөздердің мағынасына терең үңіле бермейміз. Бұл жерде «қу» деген сөз, «тапқыш» деген мағынада болып тұр. Олар қу болып, кімді алдапты? Керісінше, тығырықтан шығудың шешімін тапқан дана ел. Кезінде Найман мемлекетін құрған наймандармен ісі қазақ мақтануға тиіс. АҚШ-тың ғалымдары адамдардың аталық хромосомдарын зерттегенде, жер бетіндегі адамдар 4 адамнан тараған болуы мүмкін деген жиынтық шығарған. Біздің пайымымызда, бұлар жоғарыда сөз

болған Нұх пайғамбар (с.ғ.с.) және оның үш баласы болса керек-ті.

Әл-хисса, Манасқа қайта оралайық. Манас санскрит тілінде «ақыл-есті адам» дегенді білдіреді. Ежелгі үнділер адамды «ману» деген. Ағылшындар адамды «ман» дей береді. Немістер «ман», «менш» дейді. Меніш деген қазақта да адам аты бар. Немістерде Томасс Манн, Генрих Манн деген ағайынды атақты жазушылар болған.

Алпамысқа келейік. Қазақ пен қарақалпақта «Алпамыс», өзбек және башқұртта «Алпамыш», татарларда «Алпамша», алтайлықтарда «Алып Манаш» жырлары бар. Манас пен Алпамыстың бір адам емес екені ғылыми жақтан дәлелденген. Өйткені, екі дастанның сюжеттері де, кейіпкерлері де, оқиғалар болған жер атаулары да бір-біріне ұқсамайды. Өйтсе де, Алпамыс есімі Манасқа байланысты қойылған деп бағамдаймын. Дәлел: «Алпамыс» «Алып Памыстың» қысқарған түрі. Алпамыс «Дәде Қорқыт кітабына» «Байбөрі ұлы Бамсы Бәйрек» болып кірген.

Пікірімізді мығымдау үшін қырғыз бен қазақтың сөздерін салыстырып көрейік. Қырғызша – музоо, қазақша – бұзау, қырғызша – мурун, қазақша – бұрын (мурунку өткөн заманда – бұрынғы өткен заманда), жоғарыда сөз болған асман – аспан. Тіпті, бертінде, орыстың «печь» сөзін қырғыз «меш», қазақ «пеш» деп алған. Демек, «Манас» атауы қазаққа кіргенде «Памас» не «Бамас» болып, келе-

келе Памыс болып қалған. Яғни, Алпамыс туылғанда қазақтар Алып Манастай бала туылды деп, есімін Алып Манас қойған. Уақыт өте бұл Алпамысқа айналған.

Тау қойнауларында басқа елдерден оқшау жайласқан қырғыз елінде түркі тіліне ортақ көптеген сөздер сол күйінде сақталып қалды. Мысалға «қасқыр» сөзін алайық. Оны қырғыздар «қарышқыр» дейді. Қасқыр тосыннан беймезгіл ұлиды. Оны қырғыз кемпірлері «жағың қарышқыр (қарысқыр)», - деп қарғайды. Содан бөрі қарышқырға айналған. «Қарышқыр» қазақта қысқара отырып, «қасқыр» болған. Бөрі демекші, қырғыздар «көкпарды» «көк бөрү» дейді. Сөздердің қысқаруы қырғыз тілінде бар. Мысалы, «Матисак» («Маатисак») деген адам аты. Бұл екі пайғамбардың есімдерінің қосындысы: Мухаммад-Исаак. Мухаммад – Мамат – Маат – Мат. Ысымдардың алғашқы буыны «Мат»-тан «Маткерим, Маткабыл т.т. есәмдер қалыптасқан).

Манас пен Алпамыстың өмір сүрген дәуірлеріне келсек, кемеңгер жазушы, «Манас» эпосын зерттеген Мұхтар Әуезов

Манас дәуірін VIII-IX деп санайды. Манасты зерттеушілердің көбісі осы уақытты дұрыс көріп отыр. Алпамыстың дәуірі фольклоршы Әуелбек Қоңыратбаев бастаған ғалымдардың пайымдауында X ғасырдан бері қарай. Біздің ойымызша, сол IX ғасыр мен XIII ғасырдың басындағы монғол шапқыншылығына дейінгі аралықта.

1999 жылы, біз, қазақтар, ұйықтап жатқанда, өзбек билігі «Алпамыш батырды» ЮНЕСКО-ның мәдени құндылықтарының тізіміне енгізіп, үкіметі ЮНЕСКО-мен бірігіп, эпостың 1000 жылдығын Термез қаласында тойлады, салтанатты түрде Алпамыш батырдың зәулім ескерткішін ашты. Мен бұған ашынбаймын, қайта қуанамын. Себеп: өзбектер Алпамыс батырды «біздікі» деп, өздерінің қазақпен кіндіктес бір халық екенін дәлелдеп, тас белгі орнатты, сол қолына садақ, оң қолына қыран құс ұстаған алып мүсіннің тұғырына Алпамыс батырдың есімін кашап жазды.

Назарбек Байжыктуов, журналист,
қерғиз журналистикасына сыйлаған
еңбегі үшін қерғиз республикасының
құрмет грамотасымен, қерғиз мемлекетінің
дамуына қосқан ерекше салмы үшін қерғиз
республикасы үкіметінің құрмет
грамотасымен марапатталған. Бірнеше
жылдан бері халықаралық «Түркстан»
газетінің қерғизстандағы өкілшісі,
2018 жылдың қыркүйек айынан
бастап «Егемен Қазақстан» шаттан
тис өкілшісі. Қерғиз республикасының
журналистер одағының, әлем халықтары
жазушылар одағының мүшесі.

Ана өкілшісі қауа аман бері жаралан (Лингво-публицистикалық паймдар)

«Адегенде әсоз болған»

«Адегенде әсоз болған». Кіелі өтөрт китаптың өбері «Библія»
өслаи басталады. Әбрак, өнлқ қандаи әсоз өкөні айтлмаған. Бала
көзімде, өбер күні өкөміз өң өберінші пайда болған әсоз «ағузи
би-йлахи мина шайтан ир-ражим», - өөп қалды. өкөм жарықтық араб
жазуын өте жақсы өөңгөргөкн, өскіше сауатты ксі өды. ауыл
ақсақалдары өімізгө жиналып өкөмізгө китаптарды өқитатін. бул қазан
тоғкөрсінө өөінгі қазан және ұфа шаһарларнда жарық көргөкн китаптар
өды. олардан өөміде қалғаны «Хисса-сул-анбиа» («пайғамбарлар
Хиссалары»). Сондаи-ақ, өімізде 1904 жылы қазандағы басыаһанадан
шыққан құран да болды. өкөмің 1925-1926 жылдары ташкөнтте қерғиз
өл өарту өнститөтүсінде өбер жылдаи өқып, өтөрмөи көтөп қалғаны да бар.

قالا ومبرنه ۇيرهنه الماي-اق قويپتى. اكهم الكى العاشقى ءسوز «500 مىڭ جىلدا جارالعان» دەپ ايتاتىن. كىتاپتاردان وقىدى ما، بىرەۋلەردەن ەستىدى مە، بىلمەيمىن، ءبىراق، ءوزى ويدان شىعارماعانى انىق.

وزىمىشە «جاڭاشا» وي جۇگىرتسىم، بۇل ءسوز عارشىدان (عارىشتاعى عارشىدان) 500 مىڭ جىلدا جەتكەن بولار. بۇل ءبىزدىڭ جىل ەسەپتەۋىمىز، ال عارشىلىق جىل ەسەبىمەن سەكۋىندىتار شىعار. جەردىڭ ارعى بەتىندەگى امەرىكادان ءبىر سەكۋىندا حابار الپ جاتقانمىز سونداي ويعا جەتەلەيدى.

قىرعىزستاندا شوپىن ءومىرالى دەگەن وقىمىستى بار. بىردە اڭگىمەلەسىپ وتىرعانىمىزدا ول جەر بەتىندە ەڭ ءبىرىنشى پايدا بولعان سوزدىك دىبىستار «گ» جانە «ز» دەپ قالدى (قىرعىز الپپەسىندە «ع» ءارىپى جوق، دەگەنمەن، «ع» دىبىسى بار، مىسالى، «باگىت» دەپ جازىپ، ۇندەستىك زاڭنا وراي «باعىت» دەپ ايتادى). ول مۇنى بىزگە (ءبىز ەكەۋ ەدىك، جانىمدا قىرعىزستاننىڭ «قۇت ءبىلىم» گازەتىنىڭ رەداكتورى بار) اناتومىيالىق تۇرعىدان اۋىزدىڭ ارتىكۋىلياتسىيالىق تابيعاتىنا تايانىپ دالەلدەدى. شوپىننىڭ اكەسى دە ەسكىشە ساۋاتتى كىسى بولعان. اكەسى قوجا احمەت ياسساۋىدىڭ «حىكمەتىن» وقىپ جۇرەدى ەكەن. سودان دا بولسا كەرەك، شوپىن ءومىرالى سوناۋ، وتكەن عاسىردىڭ توقسانىنشى جىلدارىنىڭ باسىندا قىرعىزدىڭ «الا-توو» («الاتاۋ») جۇرنالىنا «حىكمەتتەن» ۇزىندىلەردى العاش رەت قىرعىزىشالاپ جاريالاعان عالم. سونىمەن، «ع» مەن «ز» «ءعۋىي» ءسوزىنىڭ تىرەۋىشى بولپ وتىر. اۋىزدى اشقاندا ا دىبىسى شىعەپ، «ۋ» دىبىسى «ع» مەن «ز»-نى جالعايدى.

ادام اتا قايدا جەرلەنگەن؟

1985 جىلى مامىر ايناىدا ماسكەۋگە بارعان ساپارىمدا «اكادەم كنىگانىڭ» كۇركەسىنەن حىشام-ال-كالبى دەگەن اۋتوردىڭ «كنىگا وب يدولاح» دەگەن كىتابىن كورىپ قالپ، العان ەدىم. بۇل بوپىنشا قىرعىزستاننىڭ «سوۋەتسكايا كىرگىزيا» گازەتىنە پۇبلىتسىستىكالىق ماقالا دا جازدىم. وعان قىرعىز كسىر- نىڭ تارىخ ىنستىتۇتى «باسۋعا بولادى» دەپ ۇيزا قويىپ بەرگەن. ول كەزدە ىنتەرنەت جوق بولعاندىقتان ماقالا كىتاپحانالار مەن مۇراعات قويناۋىندا قالدى.

ال-كالبى (738 - 819، نە 821 جىلدارى ءومىر سۇرگەن اراب عالمى)

Жер бөтен топиан сәу еанна нұч пайеамабар өз кеме сене 18 мнл еаламды (адамдар мен жан - жануарларды) салып еаннен жазды. кемеде 8 адам болыпты: нұч пайеамабар (с.е.с.). және еұш баласы, барлыعى жубайлармен. ولардык кемедегى болме сенде адам ата елыкы саламнл емайтты де болعان. суйек салынған табст ерлер мен айелдерды еболып турған перде еролын атқарған. нұч пайеамабар (с.е.с.). адам атанл (с.е.с.). суйеген сұшайып кетп, жоғалтып емайық деп, комылген жернен қазып лып, кемеге адепы салып еан. адам атанл (с.е.с.). моласы сол жердегى наўз деп аталтын таўдык етегенде екен. наўз таўнл еаўз (қазеурт) таўы екеннен еш куманданбаймын. берншден, ал - калы наўз таўы гындукеш (чын - н.б.). таўларнл ебер пұшыаы екеннен жазған. қазеурт гындукештл солтустык селмы памыр таўларна ұштасып кетеды. екеншден, аўтор таўдык аты еартурлы тағбаланған да тлге тиек еткен. араб жазуында есоз баснда «н» еарпы мен «ч» еарпы ете ұқсасы екеннен, және ал - калы заманндаы кытаптар қолдан қолға кошрылып, баспадан кытап шығарған заманға жеткенше солалы болғаннен еске салық, ебздык тужериммыз шындыققа салыкес келеды. «еурт» (еурт) есозын туркытанушы ұ. радлоў өз сوزдыктернен «отар мал» деп етусындырыпты. кемеге малдык барлық етұры салынған еелглы.

кеме «гофер» деген алаштан жасалан. бұл өзы сұға салсалк тағалықыен шырымейтын алаш екен. «копыр» есозынл бастаўы сы сوزде жатыр. копырды сұға етозымды алаштан салатны ақықат. енды адам атанл (с.е.с.). есмынл маенасына тоқталалық. коне еуреы тлыннегы емансы - «қзыелт балшық (- тан жасалан)». ебетте, мен сوزдердык пайда болуын зерттеген еалым еме спын. дегенмен, серт козбен байқағандармыды ортаға салып етермын, сوزдердык таяншы - ереўлеры, зегы даўсысыз дыбстар екены емалым. олай болса, дыбстарнл өзегене ұғылелк. дем. ала - тағала адамды балшықтан жасағанда ауына дем ұрлеп жан кыргызген. едам. едамды ауы арқылы аана блуке болалды. дым. дым блмелды (ауын ашып ештеге демеды). дым - лел (балшық), адым (қадым) - адымап ежурў адама аана атылады.

Адеминің тюркени қайдан?

Негізі, адамның атын кем қойған? Алла - тағала ма, өрелер ме? Әдем - адам ата, Хауа ана жерге туспей турғанда мекендеген пейштегі бау - бақша. Әдем өрелі әсозы. Ана тилмизде «Әдем» деген Әдем әсоз бар. Алла - тағала адамды озине ұқсастырп, Әдем әетп жаратқан делнеді. адам әсозның теги өси сوزден корне тендеи. Һнді, грек тилндеги демократияға барайық. Әмос - Халық, яғни адамдар. крәтос - билік. Халық (адамдар) билігі. Әма. Һрссша. Халық өкледернің жиіні. Әмәт - Һлау. Әмше. Қазаша - шала сауәтти, Әбилмәсз, Һлауы нашар. Әдүмді - әқли толқу деген мәәнаға жақын.

Хауа ананің Әсми қайдан шққан?

Адам мен Хауа ана Әдем бағанан (Әдем бағанан) жерге қўлды. Алла - тағала пейштегері әрқили Һларға бақтағи жемәсти әлп, жеп қоймағдар Әдди. «Әмәни әма» Әдди. Әмәни жеген Хауа ананда Һлау сәзми - Һят сәзми пайда болды да, Әнеәсін жапырақпен жаба қойды. сөл сәткә Әейн өл жануар Әдди, әма жеген сөлк өған әқил керп, адам болды. сөсін Хауа ана адам атаға әқил айна бастанды. әйелдердің қўйеүне әқил Һйре тў әдәти сөл Һақта бастанды. Һ бастан Алла - тағала Хауаны адамның қийсқ қабрәсаннның титмәди Һшин сіндерп әлп, сөдан жаратқан Әдди. Әднә әпсаналарда сөлаи. Бүгінги Әлми қозқараспен әғанда, Бұл адамның Әмерионн қлондау. Қазакта «қабрәгәмен қәгәс» деген әсоз бар. «әйелгәмен қәгәс» деген. Һнді «Хауа» әсозның тюркенине тоқталайық. өреліше - Хауа, өмер бәруші, Әтри. әрпша - Хауа, махабат әсозның Әтүбри. Қазаша - қабрәға, қабрәқа. Брәқа жалғауы өмерәқа жанә жұмерәқа сөздеринде қәздеәдди. қабрәға адамның қәдәәсін жапықан қәптнің Һстиндары. Хауа ананің Әсми адам атанің қабрәсанн жарәғанан қәйин сөлаи қаб - қәуа - Һаәлп қалған. «Б» Әбисннің «Ө» - Ә инәлп қәтү тюркү тилдеринде қәздеәдди. Мәсәли, «Әба» әсозы «Әуа» Әп айна бәредди. Бұдан шәар қоритинди, «қаб» әсозы қазактан батсқа қәтп, Хауа болп қайта Һрәған.

اي لاؤيۇ - مەن سەنى سۇيەمەن

«وسى جۇرت سىكەندىردى بىلە مە ەكەن؟»، - دەپ ۇلى اباي
«سىكەندىر» پوەماسىن باستاعانداي، وسى جۇرت اعلىشىندىق «لاؤ (love)»
ءسوزىنىڭ قازاقتان شىققانىن بىلە مە ەكەن؟! بۇل ءسوز دۇنيە ءجۇزىنىڭ
كوپتەگەن ەلدەرىندە بار. ورس تىلىندە - ليۇبوؤ، ءتۇبىرى ليۇب. سوناؤ
پرىبالتىكا ەلدەرىندە - «لەپس»، نەمىس تىلىندە «ليۇه». «جاقسى لەپەس -
جارىم بىرس» ماقالىن جانە «لەبىز» ءسوزىن ەسكە الگىز. لەبىز - جۇرەكتەن
شىققان جىلى ءسوز. قازاقتىڭ جۇرەگى قالاي سوعادى. لۇپىلدەپ،
ءلۇپ-ءلۇپ ەتپ. ورسىتىڭ «ؤوسكىلىتساتەلنى زىناگى» «لەپ بەلگىسى»
دەپ الىنعان. لەپ بەلگىسى - جۇرەكتەن شىققان تاڭدانۇ بەلگىسى. ءسۇيۇ -
جۇرەكتىڭ يشاراتى.

ماناس جانە الپامىس ەسىمدەرىنىڭ ۇقساسىتى

قىرعىز حالقىنىڭ وراسان زور ەپىكالىق داستانى «ماناستىڭ» باس
قاھارمانى ماناستىڭ ەسىمىنىڭ شىعۋ تەگى تۇرالى جورامالدار كوپ. الدىمەن
ەسىمدى كىم قويغانىنا توقتالاىق. داستاننىڭ ساگىمباي وروزباقوۋ ايتقان
ۋارىانتىندا بۇل تۇرالى بىلاي جىرلانغان:

...وتىرعان ەرلەر تەرلەدى،
اۋزىنا ءبىرات كەلمەدى،
ات قويا الماي ابدىراپ،
اقلىماننىڭ بارلىعى
تۇردى يىعى سالبىراپ.
اق سالدەلى دۋانا،
اساسى قولدا سىلدىراپ،
قايدان كەلدى جان بىلمەس،
پايدا بولدى قىلدىراپ.
بەردىكە ايتتى سول كەزدە:
«ات قويىپ بەرسەڭ بالاغا
جىنالعانداردىڭ ساۋابىن،
الار ەدىڭ، دۋانا!»

қойып берсең, жақсы ат بەк,
құанар еді аспан - көк».

Дәуана баланың атын «Манас» деп қойды. Ол Манастың ақесі жақсы тартулаған атын - құмсты, қамқа тунды амай, әбір кездә көздән аяйып болды. Бұр дәуана мәс қызир (қидир аһикі салам) әулиә болса кәрәк. Жиналған әл жақсы ат қойылды деп құанды. Дәмәк, сәул әқиттарда бұл әсәз қирәз әүшүн тұснәктә болған. Әбзидің جورамаләмзәда «ман» адам, әжай адам мәс, ақилды адам. «ас» бийк, дәгән әсәз - бийктән асә, әтәстәктәң бұйриқ райи - ас. қирәздә да «асқар» дәгән әсәз бар. асқар таәудің асқаринәң әбиринши бұни. жанә қирәздар «аспан» «асман» дәйдә. әгәр бұндардәң ирнән әүстәрандәй болсақ, қайтадан «Манас» әсәзи шәадә. «ман» әсәзи «адам» - нәң әсинәнимә әкәнә айдән аққән. «ман» - мән бәтәтән адам аттары қазак - қирәз тәлдәриндә көп, мәсәли, бәгман, қалқаман т.т.

әтәптә, мән қазактәң әгәлдән кәлә жатқан найман рәүн сәнаә нұч пәйәмбар замәнән бар әл деп әсәптәймән. найман - нұәман, нұәман. көгәлгә атын нәрсә мәс - қазакта «найман қу ма, сайтан қу ма?» дәгән әсәз бар. Әбзидің әбир жанән әдәтәмз бар. кәйбир сәздәрдәң мәәнәсәнә тәрәң ұгәлә бәрмәймәз. бұл жәрдә «қу» дәгән әсәз, «тапқш» дәгән мәәнәдә болып тұр. Олар қу болып, кәмдә айдәптә? кәрсәншә, тәбирәқтан шәәудәң шәшмән тапқан данә әл. кәзидә найман мәмләкәтән қурған наймандармән әйсә қазак мәқтанәә әтәйсә. ақш - тәң әәлмдарә адәмдардәң атәлқ һрәмәсәмдарән зәрәтәгәндә, жәр бәтәндәгә адәмдар 4 адәманнән тарәған болуә мұмкән дәгән жәйнтәқ шәарған. Әбзидәң пәймәмзәда, бұлар жәардә әсәз болған нұч пәйәмбар (с.ә.с.). жанә нәң әүш баласы болса кәрәк - әтә.

әл - һиссә, манасқа қайта ирәләйиқ. манас санскрит тәлсидә «ақл - әстә адәм» дәгәндә билдәрәдә. әгәлгә ұндәләр адәмдә «манә» дәгән. әәлшәндәр адәмдә «ман» дәй бәрәдә. нәмәстәр «ман», «мәнш» дәйдә. мәнш дәгән қазакта да адәм атә бар. нәмәстәрдә томәссән, гәнрич мәнн дәгән әәйиндә атәқтә жәзүшләр болған.

пәмәссә кәләйк. қазак пән қарәқәлпәқтә «пәмәсс», өзбәк жанә бәшқұрттә «пәмәш», татарлардә «пәмәш», тәйләқтәрдә «әлпә манәш»

жирлары бар. Манас пен аламисттың әбир адам емес екені ғылыми жақтан дәлелденген. Иткені, екі дастаның сиәжеттери де, кейпкерлері де, қиғалар болған жер атаулары да әбир-бирне ұқсамаиды. айтсе де, аламист еسمى ماناسقا байлансты қойылған деп бағамдаймын. дәлел: «аламист» «аламисттың» қисқарған әтурі. аламист «дәде қорқыт ктабына» «әбайбурі ұлы бамси байрек» болып кыргән.

пыкырымзды меғмадау әушын қыргыз бен қазактың сөздерин салыстырып көрейик. қыргызша - мұзүү, қазакша - бұлау, қыргызша - мұрун, қазакша - бұрын (мұрунқуәткун заманда - бұрынғыәткен заманда), жоғарыда әсөз болған аспан - аспан. әтпیتی, бертенде, ырыстың «пәч» әсөзүн қыргыз «мәш», қазак «пәш» деп алаң. демек, «манас» атауы қазакқа кыргәнде «ламас» не «ламас» болып, кәлә-кәлә ламис болып қалаң. яғни, аламист тұлғанда қазактар аламанастай бала тұлды деп, еسمىн аламанас қойлаң. Ұқытәтә бұл аламистқа айналаң.

тау қойнауларында басқа әлдерден қышау жаыласқан қыргыз әлнде тұрқы тәлне ұртак қойтәгән сөздер сөл қуынде сақталып қалды. масала «қасқыр» әсөзүн алаық. ұны қыргыздар «қаршықыр» дейды. қасқыр тосынан бәймәзгәл ұлыды. ұны қыргыз кәмпырлері «жаың қаршықыр (қаршықыр)», - деп қарайды. сөдан әбурі қаршықыра айналаң. «қаршықыр» қазакта қысқара әтрып, «қасқыр» боллаң. әбурі демәкшы, қыргыздар «көкпарды» «көк әбурү» дейды. сөздерды қысқаруы қыргыз тәлнде бар. масалы, «матисак» («матисак») демәк адам аты. бұл екі паяғамбарды еسمىдерды қосындасы: мұхаммад-исак. мұхаммад - мамат - мат - мат. сымдарды алашы бұны «мат» - тан «маткәрым, маткәбәл т.т. есамдер қалыптасқан).

манас пен аламисттың әмпыр сұргән дәүірлерне кәлсәк, кәмәтгәер жаушы, «манас» әпосын зәртәгән мұхтар әуәзүү манас әдәүірын VIII-IX деп санаиды. манасты зәртәәушәләрды көбасы ұсы Ұқытты дұрыс көрып әтры. аламисттың әдәүіры фольклоршы әуәлбәк қоғыратбау бастааң аламдарды пәймәдәүнда X әасрдан бәры қарай. әбзды ымырша, сөл IX әаср мән XIII әасрды басындағы монғол шапыншылыаңа дейыңкі аралықта.

1999 жылы, әбз, қазактар, ұықытап жақанда, збәк бәлыңкі «аламаш

Батсуды «Юнескo-ннң мадеи қуңдильқтариннң тизмине Һнгзип, укме ти Юнескo-мен брнгп, Һпостнң 1000 жылдечн термез қаласнда тويلادی, салтанатти турде Һпамш батсуднң Һзәулим Һскерткшшн ашти. мен буган ашнбайимн, қайта қуанамн. себеп: озбектер Һпамс батсуды «Бзудки» деп, оздериннң қазакпән кнндиктес Һбр हालц Һкәнн далелдеп, тас белги орнатти, сол қолна садақ, оқ қолна қран қус ұстачан Һп Һмуснннң тугерна Һпамс батсуднң Һсмен қашап жарди.

ЖАҢАЛЫҚТАР

Дулат Исабеков шығармалары швед тіліне аударылды

Жазушы, драматург Дулат Исабековтың шығармалар жинағы швед тілінде жарық көрді. Бұл – Альфред Нобельдің Отанында басылған алғашқы қазақ әдебиеті. Кітапқа автордың «Гауһартас», «Сүйекші», «Дермене», «Өкпек жолаушы», «Біз соғысты көрген жоқпыз» атты бес повесі және бірнеше әңгімесі енген. Жинақты швед академигі, Нобель сыйлығының лауреаты Бенгт Самуэльсон аударған. Швециялық сыншылардың жоғары бағасын алған туынды 1000 данамен басылды. Драматургтың пьесаларына еуропалық театрлар қызығып отыр. «Бөрте» пьесасын Вена, Цюрих, Брюссель театрлары сахналауға дайындықты бастап кетіпті. Ал күні кеше Дулат Исабеков шығармасының желісімен түсірілген «Балуан Шолақ» фильмі үшінші Еуразия кинофестивалінде арнайы дипломмен марапатталды.

Әлемнің тағы үш елінде «Абай үйі» іске қосылады

Моңғолия, Ресей және Қырғызстанда «Абай үйі» мәдени-іскерлік орталығы жобасы іске қосылады. Бұл жобашетелдегі

қандастармен мәдени-гуманитарлық және іскерлік байланыстарды дамыту мақсатында жұмыс істейді. Өткен жылы «Абай үйі» Ресей, Өзбекстан, Түркия, Германия және Украина да ашылған. Ал дүниежүзінде бұдан бөлек 250-ге жуық Қазақ мәдени орталықтары бар. Сонымен қатар, әлемнің 12 елінде қандастарымызды ана тілінде оқытатын «қазақ тілі» сыныптары ашылған. Бейресми мәліметтерге сүйенсек, шетелде 5 млн-нан 7 млн-ға дейін этникалық қазақ тұрады.

Берлинде Қазақстанға арналған фотокөрме ашылды

Германия астанасы Берлин қаласында «Табиғат, мәдениет, халық. Таң қалдыратын Қазақстан» атты фотокөрме ашылды. Ол ел Тәуелсіздігінің 30 жылдығы мен астана күніне орайластырылған. Көрмені Германиядағы елшілігіміз бен «Қазан» қауымдастығы бірлесіп ұйымдастырды. Берлиннің ең ірі сауда орталығында киіз үй бой көтерді. Мұнда шапан киіп, домбыра тартуға болады. Сондай-ақ ұлттық әуендеріміз шырқалады. Қазақ ұлттық өнер университетінің студенттері Құрманғазы мен Дина Нұрпейісовның күйлері мен халық әндерінен құралған

ЖАҢАЛЫҚТАР

ерекше бағдарлама әзірлеп келді. Өнерпаздарымыздың құлақтың құрышын қандыратын дауысы мен шеберлігі жергілікті көрермендерді таң қалдырды.

2700 адам бірлесіп, хор айтты. Мәдени форум 10 шілдеде аяқталады. Жабылу салтанатында Ulytau тобы өнер көрсетеді деп жоспарланған.

Қазақ өнерпаздары Уфада өнер көрсетті

Башқұртстан астанасында алтыншы дүниежүзілік фольклориада өтіп жатыр. Халықаралық өнер форумы 4 жылда бір ұйымдастырылады. Ресейде алғаш рет өтті. Оған әлемнің 37 елінен фольклор ансамбльдері келген. Қазақстан атынан Ұлттық гвардияның ән және би ансамблі өнер көрсетті. Кешелі бері олар Башқұртстан өңірлерін аралап, концерт қойды. Жалпы форумға келген әр ұжым өз ұлтының дәстүрлі өнері мен мәдениетін паш етеді. Биыл форум аясында екі

Қазақстандық туынды Лондонда «Үздік анимациялық фильм» атанды

Ұлыбритания астанасы Лондонда осымен үшінші рет өткізілген ECG кинофестивалінің қорытындысы жарияланды. Еуразия елдерінің кино сайысында Ұлыбритания, Ресей, Беларусь, Қырым Республикасы, Украина, Өзбекстан, Қырғызстан, Әзірбайжан, Қазақстан, Франция, Португалия, Қытай және Түркия мемлекетінен жалпы жиыны 46 фильм көрсетілді. Лондонның қақ ортасындағы Premier Cinema кинотеатрында өткен марапаттау рәсімінде Мақсұт Сәрсембаев

пен Мансұр Сәрсембаевтың «Hacked Future» («Бүлінген болашақ») атты қазақстандық фильмі «Үздік сценарий» аталымын жеңіп алды. Ал Ділшат Рахматулиннің «Серый гусь» «Despair» туындысы «Үздік анимациялық фильм» атанды. Тағы бір қазақстандық кинотуынды

әлемдік рекорд орнатылды. Яғни, 57 елдің және 71 ұлттың өкілінен құралған

«Baluan Sholak» құрмет дипломымен марапатталды.

ЖАҢАЛЫҚТАР

Дýлат Исабеков шығармалары shved tiline айдарылды

Jazýshy, dramatýrg Dýlat Isabekovtyń shyғarmalar jınaғы shved tilinde jaryq kórdi. Bul – Alfred Nobeldiń Otanynda basylǵan algashqy qazaq ádebieti. Kitapqa avtor dyń «Gaýhartas», «Sútekshi», «Dermene», «Ókpek jolaýshy», «Biz sóǵysty kórgen joqpyz» atty bes povesi jáne birneshe áńgimesi engen. Jınaqty shved akademigi, Nobel sylyǵynyń laýreaty Bengt Samýelson aýdarǵan. Shvesialyq synshylardyń joǵary baǵasyn alǵan týyndy 1000 danamen basyldy. Dramatýrgtyń pesalaryna eýropalyq teatrlar qyzyǵyp otyr. «Bóрте» pesasyn Vena, Súrnh, Brússel teatrlary sahnalaýǵa

daiyndyqty bastap ketipti. Al kúni keshe Dýlat Isabekov shyғarmasynyń jelisimen túsilgen «Balýan Sholaq» filmi úshinshi Eýrazia kinofestivalinde arнайы diplommen marapattaldy.

Álemniń taǵy úsh elinde «Abai uii» iske qosylady

Mońǵolia, Resei jáne Qyrǵyzstanda «Abai úii» mádeni-iskerlik ortalyǵy jobasy iske qosylady. Bul joba sheteldegi qandastarmen mádeni-gýmanitarlyq jáne iskerlik bailanystardy damytý maqsatynda jumys isteidi. Ótken jyly «Abai úii» Resei, Ózbekstan, Túrkiya, Germania jáne Ýkraina

ЖАҢАЛЫҚТАР

da ashylgan. Al dúniájúzinde budan bólek 250-ge jýyq Qazaq mádeni ortalyqtary bar. Sonymen qatar, álemniń 12 elinde qandastarymyzdy ana tilinde oqytatyn «qazaq tili» synyptary ashylgan. Beiresmi málimetterge súensek, shetelde 5 mln-nan 7 mln-ǵa deyin etnikalyq qazaq turady.

Berlinde Qazaqstanǵa arnalǵan fotokórme ashıldı

Germania astanasy Berlin qalasynda «Tabıǵat, mádeniet, halyq. Tań qaldyratyn Qazaqstan» atty fotokórme ashıldı. Ol el Táýelsizdiginiń 30 jyldyǵy men astana kúnine oraılastyrylǵan. Kórmeni Germaniadaǵy elshiligimiz ben «Qazan» qaýymdastyǵy birlesip uıymdastyrdy. Berlinniń eń iri saýda ortalyǵynda kiiz úi boı kóterdi. Munda shapan kúip, dombyra tartýǵa bolady. Sondai-aq ulttyq áyenderimiz shyraqalady. Qazaq ulttyq óner ýniversitetiniń stýdentteri Qurmanǵazy men Dina Nurpeisovnyń kúleri men halyq ánderinen quralǵan erekshe baǵdarlama ázirlep keldi. Ónerpazdarymyzdyń qulaqtyń quryshyn qandyratyn daýysy men sheberligi jergilikti kórmenderdi tań qaldyrdy.

Qazaq ónerpazdary Ýfada óner kórsetti

Bashqurtstan astanasynda altynshy dúniájúzilik fólkloriada ótip jatyr. Halyqaralyq óner forýmy 4 jylda bir uıymdastyrylady. Reseide algash ret ótti. Oǵan álemniń 37 elinen fólklar ansámbleri

kelgen. Qazaqstan atynan Ulttyq gvardianyń án jáne bı ansambli óner kórsetti. Kesheli beri olar Bashqurtstan ómirlerin aralap, konsert qoidy. Jalpy forýmǵa kelgen ár ujym óz ultynyń dástúrli óneri men mádenietin pash etedi. Bıyl forým aiasynda eki álemdik rekord ornatyldy. Iaǵni, 57 eldiń jáne 71 ulttyń ókilinen quralǵan 2700 adam birlesip, hor aitty. Mádeni forým 10 shildede aiaqtalady. Jabylý saltanatında Ulytau toby óner kórsetedi dep josparlangan.

Qazaqstandyq týyndy Londonda «Úzdik animasiyalyq film» atandy

Ulybritania astanasy Londonda osymen úshinshi ret ótkizilgen ECG kinofestivaliniń qorytyndysy jarıalandy. Eýraziya elderiniń kino saıysında Ulybritania, Resei, Belarýs, Qyrym Respýblikasy, Ýkraina, Ózbekstan, Qyrǵyzstan, Ázirbaijan, Qazaqstan, Fransiya, Portýgalıya, Qytaı jáne Túrkıya memleketinen jalpy jıny 46 film kórsetildi. Londonnyń qaq ortasyndaǵy Premier Cinema kinoteatrynda ótken marapattaý rásiminde Maqsut Sársembaev pen Mansur Sársembaevtyń «Hacked Future» («Búlingen bolashaq») atty qazaqstandyq filmi «Úzdik senarı» atalymyn jeńip aldy. Al Dilshat Rahmatýlınıń «Seryı gýs «Despair» týyndysy «Úzdik animasiyalyq film» atandy. Taǵy bir qazaqstandyq kinotýyndy «Baluan Sholak» qurmet diplomymen marapattaldy.

<https://24.kz/kz/zha-aly-tar/m-denie>

دۆلات يسابەكوۆ شىعارمالارى شۆهد تىلىنە اؤدارىلدى

جازۇشى، دراماتورگ دۆلات يسابەكوۆنىڭ شىعارمالار جىناعى شۆهد تىلىندە جارىق كوردى. بۇل - الفرەد نوبەلدىڭ وتانىندا باسلىغان العاشقى قازاق ادەبىيەتى. كىتاپقا اۆتوردىڭ «گاۋھارتاس»، «سۇيەكشى»، «دەرمەنە»، «وكپەك جولاۋشى»، «بىز سوعىستى كورگەن جوقپىز» اتتى بەس پوۋەسى جانە بىرنەشە انگىمەسى ەنگەن. جىناقتى شۆهد اكادەمىگى، نوبەل سىيلىغىنىڭ لاۋرەاتى بەنگت سامۋەلسون اؤدارغان. شۆهدتسىالىق سىنشىلاردىڭ جوعارى باعاسىن العان تۇنىدى 1000 دانامەن باسلىدى. دراماتورگنىڭ پەسالارنا ەۋروپالىق تەاترلار قىزىغىپ وتىر. «بورتە» پەساسىن ۋەنا، تىيۋرىخ، بىرئۇسسەل تەاترلارى ساحنالالاۋعا دايندىقتى باستاپ كەتپتى. ال كۇنى كەشە دۆلات يسابەكوۆ شىعارماسىنىڭ جەلىسمەن تۇسىرىلگەن «بالۋان شولاق» فىلىمى ەۋشىنىشى ەۋرازيا كىنوفەستىۋالىنىدە ارنائى دىپلوممەن ماراپاتالدى.

الەمنىڭ تاغى ەۋش ەلىندە «Abai uii» سىكە قوسلادى

موڭغوليا، رەسەي جانە قىرعىستاندا «اباي ەۋيى» مادەنى-سىكەرلىك ورتالىعى جوباسى سىكە قوسلادى. بۇل جوبا شەتەلدەگى قانداستارمەن مادەنى-گۇمانىتارلىق جانە سىكەرلىك بايلانىستاردى دامتۇ ماقساتىندا جۇمىس سىتەيدى. وتكەن جىلى «اباي ەۋيى» رەسەي، وزبەكىستان، تۇركيا، گەرمانيا جانە ۇكرائىنا دا اشلىغان. ال دۇنيەجۇزىندە بۇدان بولەك 250-گە جۇبق قازاق مادەنى ورتالىقتارى بار. سونىمەن قاتار، الەمنىڭ 12 ەلىندە قانداستارىمىزدى انا تىلىندە وقتاتىن «قازاق ەتلى» سىنىپتارى اشلىغان. بەيرەسىمى مالىمەتتەرگە سۇيەنسەك، شەتەلدە 5 مىلن-نان 7 مىلن-عا دەيىن ەتىكالىق قازاق تۇرادى.

Берлинде қазاقстанға арналған فوتокорمه اشлدى

گهرمانيا استاناسى بهرلين قالاسندا «تابيعات، ماده نيەت، حالق» تاڭ قالدىراتىن قازاقستان» اتتى فوتوكورمه اشلدى. ول ەل تاۋەلسىزدىگىنىڭ 30 جىلدىعى مەن استانا كۇنىنە ورايلاستىرىلغان. كورمەنى گهرمانىياداعى ەلشلىگىمىز بەن «قازان» قاۋىمداستىعى بىرلەسىپ ۋىمداستىردى. بهرلىننىڭ ەڭ ەرى ساۋدا ورتالىعىندا كىز ەۋى بوي كوتەردى. مۇندا شاپان كىيىپ، دومبىرا تارتۇعا بولادى. سونداي-اق ۇلتتىق اۋەندەرىمىز شىرقالادى. قازاق ۇلتتىق ونەر ۋنىۋەرسىتەتنىڭ ستۇدەنتتەرى قۇرمانعازى مەن دىنا نۇرپەيسوۋنىڭ كۋىلەرى مەن حالق اندەرىنەن قۇرالغان ەرەكشە باعدارلاما ازىرلەپ كەلدى. ونەريازدارىمىزدىڭ قۇلاقتىڭ قۇرىشىن قاندىراتىن داۋىسى مەن شەبەرلىگى جەرگىلىكتى كورەرمەندەردى تاڭ قالدىردى.

قازاق ونەريازدارى ۋفادا ونەر كورسەتتى

باشقۇرتستان استاناسىندا التىنشى دۇنيەجۇزىلىك فولكلورىيادا ەوتىپ جاتىر. حالقارالىق ونەر فورۋمى 4 جىلدا ەبىر ۋىمداستىرىلادى. رەسەيدە العاش رەت ەوتتى. وعان الەمنىڭ 37 ەلىنەن فولكلور انسامبلدەرى كەلگەن. قازاقستان اتىنان ۇلتتىق گۋاردىيانىڭ ەان جانە بى ەانسامبلى ونەر كورسەتتى. كەشەلى بەرى ولار باشقۇرتستان وڭىرلەرىن ارالاپ، كونتسەرت قويدى. جالپى فورۋمعا كەلگەن ەار ۇجىم ەوز ۇلتىنىڭ ەداستۇرلى ونەرى مەن مادەنيەتنى پاش ەتەدى. بىيل فورۋم اياسىندا ەكى الەمدىك رەكورد ورناتىلدى. ياعنى، 57 ەلدىڭ جانە 71 ۇلتتىڭ وكىلىنەن قۇرالغان 2700 ادام بىرلەسىپ، حور ايتتى. مادەني فورۋم 10 شىلدەدە اياقتالادى. جابىلۇ سالتاناتىندا Ulytau توبى ونەر كورسەتەدى دەپ جوسپارلانغان.

Қазақстандық тўнды лондонда «ўздык аниматсиалық фильм» атанды

Ўлбритания استاناسى لوندوندا وسمن ءۇشنشى رەت وتكىزىلگەن ECG كينوفەستيۆاللىنىڭ قورتندىسى جاريالاندى. ەۋرازيا ەلدەرىنىڭ كينو سايسىنىدا ۇلبريتانيا، رەسەي، بەلارۇس، قىرىم رەسپۇبلىكاسى، ۇكرائنا، وزبەكستان، قىرعىزستان، ەزىربايجان، قازاقستان، فرانتسيا، پورتۇگاليا، قىتاي جانە تۇركيا مەملەكەتنەن جالپى جىنى 46 فيلم كورسەتىلدى. لوندوننىڭ قاق ورتاسىنداغى Premier Cinema كينوتەاترىندا وتكەن ماراپاتتاۋ راسمىندە ماقسۇت سارسەمباەۋ پەن مانسۇر سارسەمباەۋتىڭ («بۇلىنگەن بولاشاق») «Hacked Future» اتتى قازاقستاندىق ءفيلمى «ۇزدىك ستسەناريى» اتالىمن جەڭىپ الدى. ال ءدىلشات ءراحماتۇلىنىڭ «Серый гусь» «Despair» تۇنىدىسى «ۇزدىك انيماتсиالық фильм» اتандى. تاغى ءبىر قازاقستاندىق كينوتۇنىدى «Baluan Sholak» قۇرمەت دىپلومىمەن ماراپاتتالدى.

ДҮНИЕЖҮЗІ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ КІШІ ҚҰРЫЛТАЙЫН ӨТКІЗУ ЖӨНІНДЕГІ КОНФЕРЕНЦИЯ

Дүниежүзі қазақтарының Кіші құрылтайы 2021 жылғы 22-24 қыркүйек аралығында Ыстамбұл қаласында өтеді деп межеленген. Тәуелсіздіктің 30 жылдығы аясында ұйымдастырылмақшы шараның жауапкершілігі жоғары. Соған байланысты ауқымды істің әзірлік барысы жөнінде Қазақстанның Ыстамбұл қаласындағы бас консулдығымен онлайн конференция болып өтті. Онда Кіші құрылтайға қатысатын делегаттардың тізімін, шараның өтетін орынын және бағдарламасын нақтылау сияқты бірқатар қағидатты жайттар қаралды.

Онлайн конференцияға Қазақстан Республикасының Ыстамбұл қаласындағы бас консулы Әлім Байел және «Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы» РҚБ Төрағасының орынбасары Әділбек Ыбырайымұлы, қауымдастық қызметкерлері Латифа Мұқашқызы, Қарлығаш Бекпатшақызы қатысты.

Бас консул Әлім мырза жергілікті билік өкілдерімен мәміле жүргізіп, шараны Ыстамбұл қаласының Бағжылар аудандық мәдени орталығында өткізу жөнінде келісімге келгендерін жеткізді.

Кіші құрылтайда шетелде жүрген қандастарға тарихи Отандары жөнінде

кеңінен мағлұмат беріліп, Еуропадағы қазақ диаспорасы ахуалының бүгінгі мен ертеңі талқыланбақ.

Сырттағы отандастардың өзекті мәселелерін, проблемаларын қарап, ұсыныстарын талқылайтын пікір алмасу платформасына Түркия Республикасындағы және оған таяу көршілес Еуропадағы қазақ диаспорасы жетекшілері мен белсенділері қатысады. Олардың бірқатарымен нақты мәселелер жөнінде жеке кездесулер өтпекші.

Одан бөлек Қазақстан делегациясының қазақ диаспорасы жастарымен және басқа да өкілдермен бейресми кездесулері жоспарланып отыр. Сондай-ақ, Бағжылар ауданында Мұстафа Өзтүрік атындағы саябағының ашылу рәсімі; Қазақстан Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Қазақ мемлекеті – ортағасырлық тарихи дереккөздерде» және Тәуелсіз Қазақстанның жетістіктері жөніндегі көрмелер ұйымдастырылмақшы.

Онлайн конференция барысында осы жайлардың бәрі рет-ретімен пысықталып, ұйымдастыру шараларының қалыпты жүріп жатқанына Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы атынан консулдықтағы дипломаттарға алғыс білдірілді.

ҚАУЫМДАСТЫҚ ӨКІЛДЕРІ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ ЕРЕЖЕП МӘМБЕТҚАЗИЕВПЕН КЕЗДЕСТІ

Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының шетелдегі қазақтарды қолдау, мәдени-рухани жақтан байланыс орнату жұмыстары жалғасуда. 29 маусым күні Қауымдастықтың Бірінші орынбасарының кеңесшісі Дәурен Жанұзақов пен Қауымдастықтың Шығыс Қазақстан облысындағы филиал басшысы Совет Иманғалиев Ресейдегі Астрахань облысының тумасы, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым Академиясының академигі, Қазақстан-Американ еркін университетінің Президенті (1993-1995 ж.), Білім министрі болған Ережеп Әлқайырұлы Мәмбетқазиевпен кездесіп,

қазақтарының мәдени жағдайын, кездесіп отырған мәселелерін талқылады.

Ескере кететін жай Астрахань облысында 2010 жылғы санақ бойынша 150 мың қазақ қоныстанған. Бұл Ресейдегі қандастарымыз ең көп шоғырланған өлке болып есептеледі. Жергілікті қазақтардың тілі мен мәдениеті айтарлықтай деңгейде емес. Ережеп Әлқайырұлы осы өңірдің тумасы болғандықтан көптеген ішкі мәселелермен хабардар. Қазіргі таңда осы мәселелерді белсене көтеріп, оны шешу жолдарын қарастыру мақсатында қолдау көрсетуін сұрап Ресей Президентіне хат жолдауда. Сонымен

ЖАҢАЛЫҚТАР

қатар, 2019 жылы Е.Мәмбетқазиев Астрахань облысының губернаторы И.Ю. Бабушкинмен кездесіп өлкедегі қазақтардың тілі мен мәдениетін дамыту, қазақ мектептерін ашу және оларға жағдай жасау төңірегіндегі проблемаларды шешу мәселесін қолға алатындығына келісті.

Е. Мәмбетқазиев тарапынан Володар ауданы Калинино елді мекеніндегі өзі оқыған қазақ мектебін оқу құралдары және кітаптармен қамтамасыз етіп, мектеп жанына қазіргі талапқа сай

шағын спорттық алаң салынды. Сонымен қатар Е. Мәмбетқазиев өзі басқарып отырған университеттің бас ғимаратынан еліміздің шығысындағы қауымдастықтың филиалына арнайы қызметтік бөлме беруге дайын екендігін ескертті. Болашақта да Қауымдастықтың жұмысына көңіл бөліп, қолдайтынын білдірді.

*Дүниежүзі қазақтары
қауымдастығының
баспасөз қызметі*

АБАЙ КҮНІНЕ АРНАЛҒАН ДӘРІС-КОНЦЕРТ ӨТТІ

«Отандастар қоры» және Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің жанындағы «Абай академиясы» ғылыми-зерттеу институты бірлесіп өзара түсіністік және әріптестік туралы меморандум аясында Мемлекетіміздің мерейін асырып, ұлтымызды ұлықтай түсетін Ұлы Абай күніне арналған «АДАМЗАТТЫҢ БӘРІН СҮЙ «БАУЫРЫМ» ДЕП...» аталатын дәріс-концертін өткізді.

Бұл іс-шара Ұлы ақын-ағартушы, жазба қазақ әдебиетінің, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, философ Абай Құнанбаевтың күніне орай ұйымдастырылды.

Шараның басты мақсаты – ақынның шығармашылығын зерттеп, дәріптейтін «Абай академиясының» алдағы жоспарларын шетелдегі отандастарымызға таныстырып, алдағы уақытта отандастарымызбен бірлесе жұмыс атқарып, ақын өнерін одан әрі ұлықтау.

Мерекелік іс-шарада Отандастар қорының вице-президенті Мағауия Қанапияұлы Сарбасов, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ басқарма төрағасы-ректор Ерлан Бәтгәшұлы Сыдықов, филология ғылымдарының докторы, профессор Серік Негимов, философия ғылымдарының кандидаты, доцент,

ЖАҢАЛЫҚТАР

«Абай академиясы» ғылыми-зерттеу институтының директоры Жандос Әубәкір және шетелдегі қазақ мәдени орталықтарының өкілдері мен отандастарымыз: Нуртазинова Галина Нуркеновна - Deutsch-Kasachische Gesellschaft - Германия-Қазақстан қоғамының жетекшісі; Омар Хабсатар - Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы

Елеутаев Куаныш Жолдасбекович – Ресей Федерациясы, Омбы қаласындағы «Омбы қазақтары» өңірлік қоғамдық бірлестігінің жетекшісі онлайн қосылып Ұлы Абай Құнанбаевтың күніне арналған құттықтау сөздерін айтып кетті.

«Былтыр Абай жылы мемлекеттік деңгейде өте ауқымды аталып өтті. «Отандастар қоры» да өз тарапынан

мен Отандастар Қорының Моңғолиядағы бөлімшесінің жетекшісі; Ерол Йолжұ - Ыстамбұлдағы «Қазақ-түрік білім беру және зерттеулер» ассоциациясы басшысының орынбасары; Қазақ Асқар Иса - Иран қазақтары мәдени іс-шараларының жетекшісі; Ибраев Есенгалий Камзеевич - Ресей Федерациясы Түмен облысы қазақтарының ұлттық-мәдени автономиясының төрағасы;

атсалысып, онлайн концерттер, конференциялар мен шығармашылық сайыстар ұйымдастырды. Шетелдегі қандастарымыз сондай қызығушылықпен қатысып, алғыстарын әлі күнге дейін білдіріп жатыр», - деді Мағауия Қанапияұлы.

Іс-шара барысында «Абай мерейтойы» кітабының тұсаукесері де өтті.

DÚNIEJÚZI QAZAQTARYNYŇ KISHI QURYLTAIYN JÓNINDEGI KONFERENSIA

Dúnejúzi qazaqtarynyň Kishi quryltaıy 2021 jylgy 22-24 qyrkúiek aralygynda Ystambul qalasynda ótedi dep mejelengen. Táýelsizdiktiń 30 jyldygy aıasynda uıymdastyrylmaqshy sharanyń jaýapkershiligi joǵary. Soǵan bailanysty aýqymdy istiń ázirlik barysy jóninde Qazaqstannyń Ystambul qalasyndaǵy bas konsýldygy men onlain konferensia bolyp ótti. Onda Kishi quryltaıǵa qatysatyn delegattardyń tizimin, sharanyń ótetin orynyn jáne baǵdarlamasyn naqtylaý sıaqty birqatar qaǵıdatty jaıttar qaraldy.

Onlain konferensiaǵa Qazaqstan Respýblikasynyń Ystambul qalasyndaǵy bas konsýly Álim Baıel jáne «Dúnejúzi qazaqtarynyń qaýymdastyǵy» RQB Tóraǵasynyń orynbasary Ádilbek Ybyraıymuly, qaýymdastyq qyzmetkerleri Latifa Muqashqyzy, Qarlyǵash Bekpatshaqyzy qatysty.

Bas konsýl Álim myrza jergilikti bilik ókilderimen mámıle júrgizip, sharany Ystambul qalasynyń Baǵjylar áydandyq mádeni ortalyǵynda ótkizý jóninde kelisimge kelgenderin jetkizdi.

Kishi quryltaıda shetelde júrgen qandastarǵa tarihi Otandary jóninde keńinen maǵlumat berilip, Eýropadaǵy qazaq

diasporasy ahýalynyń búgini men erteńi talqylanbaq.

Syrtaǵy otandastardyń ózekti máselelerin, problemalaryn qarap, usynystaryn talqylaityn pikir alması platformasyna Túrkiya Respýblikasyndaǵy jáne oǵan tıaı kórshiles Eýropadaǵy qazaq diasporasy jetekshileri men belsendileri qatysady. Olardyń birqatarymen naqty máseleler jóninde jeke kezdesýler ótpekshi.

Odan bólek Qazaqstan delegasiyasynyń qazaq diasporasy jastarymen jáne basqa da ókildermen beıresmi kezdesýleri josparlanyp otyr. Sondai-aq, Baǵjylar áydanynda Mustafa Óztúrik atyndaǵy saıabaǵynyń ashylý rásimi; Qazaqstan Táýelsizdiginiń 30 jyldyǵyna arnalǵan «Qazaq memleketi – ortaǵasyrlyq tarihi derekkózderde» jáne Táýelsiz Qazaqstannyń jetistikteri jónindegi kórmeler uıymdastyrylmaqshy.

Onlain konferensia barysynda osy jailardyń bári ret-retimen pysyqtalyp, uıymdastyryń sharalarynyń qalypty júrip jatqanyna Dúnejúzi qazaqtary qaýymdastyǵy atynan konsýldyqtaǵy diplomattarǵa alǵys bildirildi.

Jumyla kótergen júktiń jeńil bolatyny aıan.

«ҚАЗАҚСТАН ЖҮРЕГІМДЕ!» ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФОТОБАЙҚАУЫНЫҢ НӘТИЖЕСІ

Отандастар қоры Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына орай 2021 жылдың 1 маусымынан 15 тамыз аралығында «Қазақстан – жүрегімде!» атты халықаралық фотобайқауын ұйымдастырған.

Бұл байқауға 14 жақын және алыс шет елдегі этникалық қазақтар және өзге ұлт өкілдері мен елге оралған қандастар барлығы 90 үміткер тіркелді, соның ішінде: Өзбекстан, Ресей, Беларусь, Қарақалпақстан, Иран, Моңғолия, Қырғызстан, Нидерланды, Украина, Литва, Қытай, Бельгия, Финляндия және Қазақстан.

Нақты атап айтқанда, фотожұмыстарын жолдаған 11 елден 42 отандасмыз, соның ішінде: Ресей, Моңғолия, Өзбекстан, Иран, Беларусь, Литва, Қытай, Украина, Бельгия, Финляндия, Қазақстан, барлығы 83 фотожұмыстар келіп түсті.

Номинациялар бойынша: «Әдемі тұлғалар» - 28; «Менің сүйікті өлкем» - 31; «Тұрмыс және салт-дәстүр» - 24.

Барлық қабылданған жұмыстар қазылар алқасымен әділ бағаланып байқаудың жүлделі орындары бойынша белгіленіп нәтижесі шығарылды.

Комиссия шешімімен «Әдемі тұлғалар» номинациясы бойынша - 3; «Менің сүйікті өлкем» номинациясы бойынша - 3; «Тұрмыс және салт-дәстүр» номинациясы бойынша – 3 және ерекше шығармашылық көрініс көрсеткен бойынша - 4 жеңімпаз анықталды. Олар диплом және сыйлықтармен, ерекше шығармашылық көрініс көрсеткен жеңімпаздар құрмет грамотасымен марапатталады. Ал байқауға қатысып, керемет туындысы және көрсеткен белсенділігі үшін отандастарымыз арнайы сертификаттар алады.

Өзбекстанда қазақ этномәдени орталығының демеушілігімен алғашқы STEM-мектеп ашылды

Білім ұясының құрылысына демеушілік еткен көрші елдің белгілі меценаты мен қазақ этномәдени орталығы екен, деп хабарлайды «Хабар 24». Жаңадан бой көтерген мектепте 150 бала қазақ тілінде білім алады. Бұл Төменгі Шыршық ауданында 1968 жылы іргесі қаланған мектеп. Келмеске кеткен кеңес дәуірінен бері тұрған білім ұясының қабырғасы сөгіліп, шетінен қирай бастаған. «Апатты жағдайда тұрған ғимаратта оқу балалар үшін аса қауіпті болған» дейді мұғалімдер.

Айгүл Тұралова, №45 орта мектебінің мұғалімі:

– Ескі мектебіміз енді ондай деп айта алмаймын. Бірақ қазіргі заманауи талаптарға сай емес еді. Зертханалар бар,

бірақ үлкен мүмкіншіліктер болмады. Мұндай жағдайлар, мұндай жарық сыныптар жоқ еді.

Түйткілді мәселенің түйінін тарқатуға Өзбекстанның танымал меценаты мен жергілікті жердегі қазақ этномәдени бірлестігі атсалысқан. Демеушілер тарапынан тиісті қаражат бөлініп, жаңа мектеп салынды. Айта кету керек, бұл Өзбекстандағы алғашқы STEM, яғни жаратылыстану, технология, математика сынды бағыттарды біріктіріп оқытатын алғашқы мектеп. Білім ұясының /ашылу салтанатына орай Қазақстанның Өзбекстандағы елшілігі тарапынан қазақтың ұлы ақыны Абайдың қара сөздер жинағы сыйға тартылды. Елмұрат

Миралиев, №45 орта мектебінің директоры:

– Бұл жерде бізде үш тілде сабақтар өтіледі. Қазақ, өзбек және орыс тіліндегі сыныптарымыз бар. 600-ге жуық оқушымыз оқиды. Соларға бүгінгі күнде 50-ге жуық педагогтар тәлім береді.

Жаңадан бой көтерген білім ұясы 600 орынға шақталған. Мектептегі 150 бала қазақ тілінде оқиды. Солардың бірі – Нағима Мейірбекова. 7-сынып оқушысы жаңа білім ұясында тәлім алу мәртебе

ЖАҢАЛЫҚТАР

дейді. Нағима Мейірбекова, №45 орта мектебінің оқушысы:

– Мен қазақ тілінде білім аламын. Осы оқулықтардың барлығы жеткілікті. Қазіргі мектебіміз өте заманауи, барлық жағдай жасалған. Осы мектепте оқу біз үшін мәртебе.

Жалпы қазір Төменгі Шыршық ауданында 52 мектеп жұмыс істейді. Соның 18-нде қазақ сыныптары бар екен.

Қазақстандық оқушылар халықаралық олимпиадада 26 жұлде еншіледі

Қазақстандық оқушылар халықаралық пән олимпиадасында 2 алтын, 13 күміс және 11 қола медаль еншіледі. Білім бәйгесі онлайн форматта ұйымдастырылды. Әлемнің

түкпір-түкпірінен 200-ден өрен бақ сынасты. Нәтижесінде 26 отандасымыз биология, информатика, география, физика-математика сындарында жеңіс тұғырынан көрінді. Жұлдегерлер мен мұғалімдерге бағалы сыйлықтар табысталды. Еске салайық, өткен жылы осы жарыста 16 оқушымыз жұлделі орындардан көрінген еді.

Дархан Өте, «Білім-Инновация» халықаралық қоғамдық қорының президенті:

– Әлемнің ең мықты университетіне жолдама алды. Олар академиялық жетістіктеріне мән береді. Орын алған балаларды кеше ғана министр Асхат Аймағамбетов марапаттады, облыс әкімдері де марапаттап жатыр. Мұғалімдерімізге, оқушыларымызға Дубайда 5 қонақ үйге жолдама беріп жатырмыз.

«QAZAQSTAN JÚREGIMDE!» HALYQARALYQ FOTOBAIQAÝYNYŇ NÁTIJESI

Otandastar qory Qazaqstan Respýblikasy Táýelsizdiginiń 30 jyldygyna oraı 2021 jyldyń 1 maýsymynan 15 tamyz aralygynda «Qazaqstan – júregimde!» atty halyqaralyq fotobaiqaýyn uymdastyrgan.

Bul baiqaýǵa 14 jaqyn jáne alys shet eldegi etnikalyq qazaqstar jáne ózge ult ókilderi men elge oralǵan qandastar barlyǵy 90 úmitker tirkeldi, sonyń ishinde: Ózbekstan, Resei, Belarýs, Qaraqalpaqstan, Iran, Mońǵolia, Qyrǵyzstan, Niderlandy, Ýkraina, Litva, Qytaı, Belgia, Finlándia jáne Qazaqstan.

Naqty atap aytqanda, fotojumystaryn joldaǵan 11 elden 42 otandasymyz, sonyń ishinde: Resei, Mońǵolia, Ózbekstan, Iran, Belarýs, Litva, Qytaı, Ýkraina, Belgia, Finlándia, Qazaqstan, barlyǵy 83 fotojumystar kelip tústi.

Nominasiar boıynsha: «Ádemi tulǵalar» - 28; «Meniń súiikti ólkem» - 31; «Turmys jáne salt-dástúr» - 24.

Barlyq qabyldanǵan jumystar qazyar alqasymen ádil baǵalanyp baiqaýdyń júldeli oryndary boıynsha belgilenip nátiyesi shyǵaryldy.

Komisia sheshimimen «Ádemi tulǵalar» nominasiy boıynsha - 3; «Meniń súiikti ólkem» nominasiy boıynsha - 3; «Turmys jáne salt-dástúr» nominasiy boıynsha – 3 jáne erekshe shyǵarmashylyq kórinis kórsetken boıynsha - 4 jeńimpaz anyqtaldy. Olar diplom jáne sylyqtarmen, erekshe shyǵarmashylyq kórinis kórsetken

jeńimpazdar qurmet gramotasymen marapattalady. Al baiqaýǵa qatysyp, keremet týyndysy jáne kórsetken belsendiligi úshin otandastarymyz arnaly sertifikat alady.

Ózbekstanda qazaq etnomádeni ortalyǵynyń demeýshiligimen algashqy STEM-mektep ashıldı

Bilim uiasynyń qurylysyna demeýshilik etken kórshi eldiń belgili mesenaty men qazaq etnomádeni ortalyǵy eken, dep habarlaıdy «Habar 24». Jańadan boı kótergen mektepte 150 bala qazaq tilinde bilim alady. Bul Tómeni Shyrshyq áydanynda 1968 jyly irgesi qalanǵan mektep. Kelmeske ketken keńes dáýirinen beri turǵan bilim uiasynyń qabyrgasy sógilip, shetinen qıraı bastaǵan. «Apatty jaǵdaıda turǵan ǵımaratta oqy balalar úshin asa qaýipti bolǵan» deıdi muǵalimder.

Aıǵúl Turalova, №45 orta mektebiniń muǵalimi:

– Eski mektebimiz endi ondaı dep aıta almamyn. Biraq qazirgi zamanaýı talaptarǵa saı emes edi. Zerthanalar bar, biraq úlken múmkinshilikter bolmady. Mundaı jaǵdaılar, mundaı jaryq synyptar joq edi.

Tútkildi máseleniń túinin tarqatýǵa Ózbekstannyń tanymal mesenaty men jergilikti jerdegi qazaq etnomádeni birlestigi atsalsyqan. Demeýshiler tarapynan tiisti

ЖАҢАЛЫҚТАР

qarajat bólinip, jańa mektep salyndy. Aıta ketý kerek, bul Ózbekstandaǵy algashqy STEM, ıaǵnı jaratylystaný, tehnologia, matematika syndy baǵyttardy biriktirip oqytatyn algashqy mektep. Bilim uiasynyn ashylý saltanatyna oraı Qazaqstannyn Ózbekstandaǵy elshiligi tarapynan qazaqtny uly aqyny Abaıdyń qara sózder jınaǵy syǵa tartyldy. Elmurat Miraliev, №45 orta mektebiniń direktory:

– Bul jerde bizde úsh tilde sabaqtar ótıledi. Qazaq, ózbek jáne orys tilindegi synyptarymyz bar. 600-ge jýyq oqýshymyz oqıdy. Solarǵa búgingi kúnde 50-ge jýyq pedagogtar tálim beredi.

Jańadan boı kótergen bilim uiasy 600 orynǵa shaqtalǵan. Mekteptegi 150 bala qazaq tilinde oqıdy. Solardyń biri – Naǵıma Meirbekova. 7-synyp oqýshysy jańa bilim uiasynda tálim alý mártebe deıdi. Naǵıma Meirbekova, №45 orta mektebiniń oqýshysy:

– Men qazaq tilinde bilim alamyn. Osy oqýlyqtardyń barlyǵy jetkilikti. Qazirgi mektebimiz óte zamanaýy, barlyq jaǵdaı jasalǵan. Osy mektepte oqý biz úshin mártebe.

Jalpy qazir Tómengi Shyrshyq aýdanynda 52 mektep jumys isteıdi. Sonyń 18-nde qazaq synyptary bar eken.

Qazaqstandyq oqýshylar halyqaralyq olimpiadada 26 júldede enshiledi

Qazaqstandyq oqýshylar halyqaralyq olimpiadada 26 júldede enshiledi

Qazaqstandyq oqýshylar halyqaralyq pán olimpiadasynda 2 altyn, 13 kúmis jáne 11 qola medal enshiledi. Bilim báıgesi onlain formatta uıymdastyryldy. Álemniń túkpir-túkpirinen 200-den óren baq synasty. Nátijesinde 26 otandasymyz biologia, informatika, geografia, fizika-matematika syndarynda jeńis tuǵyryn kórindi. Júldegerler men muǵalimderge baǵaly sylyqtar tabystaldy. Eske salaryq, ótken jyly osy jarysta 16 oqýshymyz júldeli oryndardan kóringen edi.

Darhan Óte, «Bilim-Innovasiya» halyqaralyq qoǵamdyq qorynyń prezidenti:

– Álemniń eń myqty ýniversitetine joldama aldy. Olar akademialyq jetistikterine mán beredi. Oryn alǵan balalardy keshe ǵana ministr Ashat Aımaǵambetov marapattady, oblys ákimderi de marapattap jatyr. Muǵalimderimizge, oqýshylarymyzǵa Dýbaıda 5 qonaq úıge joldama berip jatyrmyz.

САЛТ-ДӘСТҮР

Тасқорық

Торғай шырылдағанда отарын өргізген қойшы қойларын шырқата жайып келіп, көлеңке аяқ астына тығылған шақта өзіне таныс бұлақ басына немесе өзен жағасына малын иіреді. Әрине түскі тамақ ішу үшін отарына шаң қаптырып, түс кезінде топырлатып ауылға айдап келу малдың қас-қабағына қараған елдің әдетінде болмайды. Әсіресе, отарлап бағатын қойдың аяқ оты қанып, тұяғы жеткен су көзіне іліксе болды - күн ыстықта тойынған мал шөлін басқан соң бырдай болып жусайды, бауырларын су табанындағы салқын шымға басып рақаттанады. Сол кезде қойшы түскі тамағын әзірлеуге кіріседі. Алдымен айналасынан тезек теріп, шақаттақырлау жерге от жағады. Деңгейіне қаланған тезек ортасына қаз жұмыртқасындай алты-жеті тас тастайды. Сонсоң белінен саптаяғын шешіп алады да, өзіне мәлім сауын қойлардың үш-төртеуін сауып алады. Мұнан әрі қойшы саптаяқ толы сүтін алып от басына келгенде шоқайна ортасындағы манағы тастардың әбден кызып, бал-бұл жанып жатқанын көреді. Іле тал-теректің айыр бұтағын шымшуыр етіп алып, қызған тастың біреуін от ортасынан шымшып алады. Шымшып алған күлін үріп жіберіп, саптаяқтағы сүтке батырса быж-ж етіп күйген сүттің иісі ен даланы кернеп кеткендей болады.

Осылайша қойшы екінші тасты, үшінші тасты сүтке батырып алады. Ал төртінші, бесінші тасты батырғанда саптаяқтағы сүт суынан арылып, сап сары болып қойылып, бүлк-бүлке тіп қайнай бастайды. Сол кезде тасқорықтың дәмін білетін қойшы суығанша шыдамы таусылып, сілекейін жұтынады. Қоржынынан құрт-ірімшігін алып, тасқорықтан ұрттап қойып отырғанда Сахара қойшысының реңінен осы тірлігіне әбден риза пейіл аңғарылар еді.

Тәбәрік

«Тәбәрік» - бәйгеден не құдалықтан алған сый-сияпатынан, кәдесінен бөлісу. Мұндайда сыйлық алған адам міндетті түрде бөлісуі керек. Бұдан бас тартқан адам дәстүрді бұзушы болып есептеледі. Оны көпшілік алдында күлкі етеді, айыптайды.

Шүлен тарту

Байлар мен билер тұрмыстары нашар жақын туыстары мен ауылдастарына үнемі қамқорлық жасап отырған. Бұл әсіресе күзге қарай, жиын-терім кезінде кең етек алған. Қайырымдылық жасаушылар мұқтаж жандарға мал, ақша, тұрмыстық заттар, асауқат берген. Мұны «шүлен тарату» деп атаған. Әрі бұны олар жақсы атану үшін емес, өздерінің міндеті деп есептеген.

Tasqoryq

Torǵaı shyryldaǵanda otaryn órgizgen qoıshy qoıların shyraqata jayıp kelip, kóleńke aıaq astyna tyǵylǵan shaqta ózine tanys bulaq basyna nemese ózen jaǵasyna malyn iiredi. Árine túski tamaq ishý úshin otaryna shań qaptyryp, túz kezinde topyrlatyp aýylǵa aıdap kelý maldyń qas-qabaǵyna qaraǵan eldiń ádetinde bolmaıdy. Ásirese, otarlap baǵatyn koidyn aıaq oty qanyp, tıaǵy jetken sý kózine ilikse boldy - kún ystyqta toıynǵan mal shólin basqan soń byrdaı bolyp jýsaıdy, baýyrlaryn sý tabanyndaǵy salqyn shymǵa basyp raqattanady. Sol kezde qoıshy túski tamaǵyn ázirleýge kirisedi. Aldymen aınalasyнан tezek terip, shaqattaqyrлаý jerge ot jaǵady. Deńgeıine qalanǵan tezek ortasyna qaz jumyrtqasyndaı alty-jeti tas tastaıdy. Sonsoń belinen saptarıaǵyn sheship alady da, ózine málim saýyn qoılardyń úsh-tórteýin saýyp alady. Munan ári qoıshy saptarıaq toly sütün alyp ot basyna kelgende shoqaina ortasyndaǵy manaǵy tastardyń ábden kyzyp, bal-bul janyp jatkanyn kóredi. İle tal-terektiń aıyr butaǵyn shymshýyr etip alyp, qyzǵan tastyń bireýin ot ortasynan shymshyp alady. Shymshyp alǵan kúlin úrip jiberip, saptarıaqtaǵy sútke batyrsa byj-j etip kúıgen sütteń iisi en dalany kernep ketkendeı bolady. Osylaısha koıshy ekinshi tasty, úshinshi tasty sútke batyryr

alady. Al tórtinshi, besinshi tasty batyrǵanda saptarıaqtaǵy sút sýynan arylyp, sap sary bolyp qoılyp, búlk-búlk etip qainaı bastady. Sol kezde taskoryqtyń dámin biletin qoıshy sýyǵansha shydamy taýsylyp, silekeiin jutynady. Korjynynan qurt-irimshigin alyp, tasqoryqtan urttap qoıyp otyrǵanda Sahara qoıshysynyń reńinen osy tirligine ábden rıza peil ańǵarylar edi.

Tábárik

«Tábárik» - báigeden ne qudalyqtan alǵan syı-sıapatynan, kádesinen bólisý. Mundaıa syılyq alǵan adam mindetti túrde bólisýi kerek. Budan bas tartqan adam dástúrди buzýshy bolyp esepteledi. Ony kópshilik aldynda kúlki etedi, aıyptaıdy.

Shúlen tartý

Baılar men biler turmystary nashar jaqyn týystary men aýyldastaryna únemi qamqorlyq jasap otyrǵan. Bul ásirese kúzge qaraı, jıyn-terim kezinde keń etek alǵan. Qaırymdylyq jasaýshylar muqtaj jandarǵa mal, aqsha, turmystyq zattar, as-aýqat bergen. Muny «shúlen taratý» dep ataǵan. Ári buny olar jaqsy ataný úshin emes, ózderiniń mindeti dep eseptegen.

Салт-дәстүр туралы мақал-мәтелдердің қалып қалған сөздерін табыңыз.

1. Өзі ..... болып көрмеген,
..... сыйлай да білмейді.
2. Артында баласы қалса –
..... қалды де.
Артында сөзі қалса –
..... қалды де.
3. .... – жүз жылдық,
..... – мың жылдық.
4. Бала тәрбиесі - .....
5. Ит тойса иесін танымас,

Жаманға ..... бітсе, жақынын танымас.

6. Қой егіз туса, шөптің басы ..... шығады.
7. .... тонға жарамаса да,
Жолға жарайды.
8. Үлкен үйдегі күлсе,
Кіші үйдегі .....
9. Асыңа тойғызбасаң да,
..... тойғыз.
- 10..... жасар бала алыстан келсе,
..... жасар кәрі алдынан шығар.

Ребустарды шешіңіз:

””

”

””

””

”

+ К

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

*Мақала 2021-2023 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландыру аясында жазылды. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (AP09260438 гранты)

А.С. Мурзинова, А.О.Тымболова

¹ҚазҰҚызПУ, қазақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы, PhD, msai2013@mail.ru

²Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, ф.ғ.д., профессоры, tumbolova@mail.ru

ЭТНИКАЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕРДІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ СИПАТЫ

Антропоэлектік бағытқа негізделген тіл білімі жүйесінде этникалық стереотиптердің аксиологиялық табиғатын айқындау – тіл мен мәдениеттің өзара байланысын жеке-дара қарастырмай, кешенді түрде зерттеуге бағыт-бағдар береді, әрі қазіргі жаһандану үдерісіндегі ұлтаралық, мәдениетаралық, экономикалық, әлеуметтік-саяси қақтығыстарды болдыр-

мауға, ұлттық тілдер мен мәдениеттер сұхбаттастығын дұрыс ұйымдастыруға, этномәдени тұтастық пен тұрақтылықты берік сақтауға жол ашады.

Қазіргі тіл білімінде «этникалық стереотип» терминін В.А.Маслова, О.В.Белова, Р.В.Бухаева «этномәдени стереотип», «этностереотип» терминдерімен мағыналас, мән-дес ұғым ретінде қарастырып, оған

мынандай анықтама береді: «этномәдени стереотип дегеніміз – кез келген ұлттың типтік ерекшеліктерін сипаттайтын түсініктер жиынтығы» [1, 13], «этномәдени стереотип – бұл бағалаушылық мәндегі бейне ғана емес, сонымен бірге дүние бейнесін құрайтын маңызды концепт» [2, 5], «этностереотип – белгілі бір этномәдени ұжым туралы этнотілдік санада тұрақты, стандартты ассоциациялар негізінде жинақталып, коннотациялық бояуы қанық тілдік бірліктер арқылы жарыққа шығатын пайымдаулар жиынтығы» [3, 99]. Демек, этникалық стереотип – этнотілдік деректерде бейнеленген этномәдени ұжым туралы бағалаушылық мәндегі (жағымды-жағымсыз) жиынтық бейне ғана емес, сонымен бірге аксиологиялық дүниетанымы арқылы туындаған ұлттық-мәдени стереотиптердің маңызды көрсеткіші [4, 41].

Этникалық стереотип – этномәдени ұжымның ғасырлар бойы этнотілдік санасында жатталған, аксиологиялық мәнге ие болған таңба. Яғни, этномәдени ұжымның құндылық бағдарына, әлеуметтік-мәдени өміріне, тарихи-саяси жағдайына байланысты қалыптасқан, тілінде рәсімделген лингвомәдени кодтық бірлік.

Этникалық стереотиптің «өзім/өзге» бейнелеріне байланысты туындайтын автостереотип және гетеростереотип деген түрлері кездеседі. Автостереотип – белгілі бір этномәдени ұжымның өзі туралы өздерінің арасында кең тараған мінез-құлқын, ақыл-ой өрісін, құндылық бағдарын кескіндейтін тұрақты

түсініктерінің тілдегі бейнесі болса, гетеростереотип – белгілі бір этномәдени ұжымның әлеуметтік-саяси, мәдени-тарихи қарым-қатынасына байланысты туындаған өзге этномәдени ұжым туралы тұрақты көзқарастарының тілдегі көрінісі болып табылады.

Мысалы, «*Қазақтың ақылы көзінде, қасиеті сөзінде*» паремиясында аталы сөзді киелі культке балайтын қазақ халқының данагөйлік, ділмарлық қасиеттері автостереотиптелсе, «*Türk'ün akli gözünde*» (сөзбе-сөз ауд. *түріктің ақылы көзінде*) паремиясында көзбен көрген нәрсені шындық деп қабылдайтын түрік халқының ұлттық мінезі автостереотиптелген. Ал, «*Türk karır, kılıcı karımaz*» (сөзбе-сөз ауд. *түрік қартайғанмен, оның қылышы ешқашан қартаймайды*) паремиясында түрік халқының қайсарлығы бейнеленген [5, 450].

«*An Englishman word is his bond*» паремиясында да ағылшын халқының ұстамдылығын, өз сөзіне беріктігін сипаттайтын автостереотипі көрініс берген. «*Bond*» (сөзбе-сөз ауд. *байланыс*) – ағылшын этномәдени кеңістігінде сенімнің, келісімнің, достықтың белгісі ретінде рәмізделеді. Ал, «*Түрікмен төрін бермес*» паремиясында қазақ халқының көршілес түрікмен халқы туралы гетеростереотипі бейнеленген. Аталған гетеростереотиптің туындауына түрікмен жұртының салт-дәстүрі негіз болған. *Төр* – атадан-балаға жалғасқан мұрагерге тиесілі сакральді орын саналғандықтан, түрікмендер өзге, бөтен елдің азаматын төріне отырғызбайды [6]. «*Кивать как*

жид на молитве» тұрақты теңеуінде орыс халқының еврей жұрты жайлы гетеростереотипі кескінделген. Аталмыш гетеростереотиптің қалыптасуына еврей халқының діни рәсім кезіндегі бас изеу ишарасы ықпал еткен. **«To have danced at an Irish wedding»** фразеологизмінде ағылшын халқының ирландықтар туралы гетеростереотипі суреттелген. Бұл гетеростереотиптің жасалуына ирландықтардың үйлену тойындағы дәстүрлі биі уәж болған. Түрік тіліндегі **«Çingene çalar, Kürt oynar»** (сөзбе-сөз ауд. *сыған ойнайды, күрт билейді*) паремиясында сауық-сайраншыл сығандар мен күрттердің мінез-құлқы бейнеленіп, жағымсыз мәндегі гетеростереотипін қалыптастырған [5].

Автостереотип пен гетеростереотип этномәдени ұжымның бағалау өлшемдері негізінде пайда болатындықтан, олардың мазмұны эмоционалды-бағалауыштық реңктерге бай келеді.

««Сұраса келе қарын бөле шығады» дейтін қарға тамырлы қазақңыз» (www.samituly.kz).

«Ноунас, русских, душа нараснашку: уж если в омут – так с головой!» (Тысяча и две ночи (сборник), 14 б.).

«When two Englishmen meet each other, their first talk is about weather» (Brian Gilliland. His gentle hand, 222 б.).

Қазақ халқы бір-бірімен кездескен, танысқан жерде жеті атасын, нағашы жұртын, құда-жекжатын, т.б. туыс болып шыққанға дейін сұраса, орыс халқы танысқан жерде ішкі жан дүниесін бүкпей, ашық-жарқын әңгіме-

дүкен құрады, ал ағылшын халқының таныстығы ауа-райын тілге тиек етумен басталады. Осындай бағалау аргументтері автостереотиптердің өзгешелігін сипаттауға уәж болған. Мәселен, бірінші прагемада туысшыл қазақ халқының, екінші прагемада ашық мінезді орыс халқының, үшінші прагемада тез тілтабысқыш ағылшын халқының ұнамды жиынтық бейнелері кескінделген.

Кез келген этномәдени ұжым өзінің не өзгенің бейнесін жасау үшін визуалды көрген, таныған, ой елегінен өткізген ақиқат дүниелеріне сүйенеді. Сол ақиқат дүниелер туралы түсініктер мен пайымдаулардың ұнамды не ұнамсыз болуына қарай автостереотип пен гетеростереотиптің жағымды не жағымсыз коннотациялық мазмұны жасалады [7, 71]. Демек, этникалық стереотиптер (автостереотип, гетеростереотип) әр этностың ұлттық-мәдени ерекшелігіне (баспана, киім-кешек, тағам, мінез-құлқы, түр-әлпет, т.б.) байланысты қалыптасып, жағымды/жағымсыз коннотациялық мәндерге ие болады.

Әр этностың өзіндік ерекшелігіне байланысты этнотілдік санасында орныққан автостереотиптер мен гетеростереотиптердің жағымды/жағымсыз коннотациялық мәндерін төменде берілген прагемалардан байқауға болады.

Баспанаға қатысты:

«Шаңырақты көтерген,

Жүз түрлі ұлт –

Жүз уықтай» (Ө.Ақыпбекұлы.

Тәуелсіз Қазақстан, 1 б.).

Қазақ киіз үйінің уық саны – кереге қанатына қарай 16-204 аралығында болған. Киіз үй шаңырағының мықтылығына уықтарының беріктігі жауап берген. Осындай ұлттық-мәдени фрейм «*жүз түрлі ұлт – жүз уықтай*» тұрақты теңеуінде орнығып, прагемада Қазақстан туралы жағымды автостереотиптің вербалдануына ықпал еткен. Келтірілген прагемада «*уық*» хрематониміне – тату тұратын ұлт өкілдері (қазақ, орыс, татар, қырғыз, түрік, неміс, т.б.) баланып, ауызбіршілігі жарасқан мемлекеттің бейнесін ассоциациялауға өзек болған.

«Алпауыт күшке ие державалар саяси ойын тақтасындағы көпе-көрнеу озбырлық пен жымсықы жүрістері арқылы *бірнеше жұрттың туырлығын тіліп*, өз тұтастықтарын өздеріне ойран еткізді» (<https://adisteme.kz>).

«*Туырлығы тілінген жұрттар*» фразеологизмінде қазақ халқының жаугершілік заманынан елес беретін фреймі бекіген. Ежелгі ғұрып бойынша жауласқан жақ дұшпанының туырлығын тілгілеп, өзінің бәтуасыз өшпенділігін білдірген [8]. Этномәдени санаға сіңген осындай ойбейне арқылы алпауытты елдердің саяси ойыншығына айналып, өз ішінде есігі ойран, төрі талқан болған мемлекеттер жайлы жағымсыз гетеростереотип қалыптасқан.

«*An Englishman's home is his castle*» паремиясындағы «*castle*» (қамал) хрематонимі – ағылшын халқының тастан тұрғызылған ежелгі зәулім сарайын білдіреді. *Ол* – Ұлыбританияның ұлттық символы

болып саналады. «*Castle*» хрематонимі – ағылшын этномәдени кеңістігінде беріктік пен қауіпсіздіктің, жұмбақтық пен тыныштықтың нышаны ретінде ұғынылады. Яғни, «*an Englishman's home is his castle*» паремиясында берік қамал ретінде ассоциацияланған «*home*» (үй) хрематонимі – ағылшын халқының жүрегі, өзгелерден оқшауландыратын жұмбақ әлемі, жұмағына айналған рухани қорғаны ретінде кескінделіп, жағымды этикалық бағалау мәніндегі өз бейнесін (автостереотип) сипаттауға негіз болған.

Тағамға қатысты:

«Қазақ неге жиған-терген ырысын, *Жеті нандай үлестірді маңайға?*» (<https://arka-azhary.kz>).

«*Жеті нан*» гастронимі – қазақ халқының ұннан әзірленіп, майға пісірілетін рәсімдік тағамын білдіреді. Дәстүрлі қазақы ортада жеті нанды жұма күндері пісіріп, құран оқытып, «*аруақтарға тие берсін*» деген ниетпен көрші-қолаңға үлестіреді. «*Жеті нан*» гастронимі – қазақ этномәдени кеңістігінде құдайы садақа ретінде рәмізделген. Келтірілген прагемада «*жизан-терген ырысын жеті нандай үлестірген қазақ*» фразеологизмі арқылы қолы ашық, аңғал қазақ халқының ұнамсыз этикалық бейнесі айшықталған.

«Здесь русским духом пахнет. *Хлеб-соль водит!*» (Л. Алексеева. В деревне, 49 б.).

«*Водить хлеб-соль*» (нан мен тұз алып шығу) жосыны – орыс ұлттық мәдениетінде қонақжайлықты

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

тұспалдайды. Аталған жосын бойынша орыс халқы қадірлі мейманды нан-тұзбен қарсы алып, оған нан мен тұздан ауыз тигізеді. Осы жосынның ұлттық-мәдени фреймі «*Русский человек хлеб-соль водит*» паремиясында бекіп, меймандос орыс ұлтының ұнамды жиынтық бейнесін кескіндеуге уәж болған.

«Yes, they're *a lime-juicers*» (L.L. Норе. The moving picture girls at Sea, 116 б.).

Келтірілген мысалда американдықтардың ағылшын халқы туралы жағымды гетеростереотипі бейнеленген. Бұл гетеростереотиптің туындауына байырғы британ кемелерінің ас мәзірінде кеңінен қолданылған *lime juice* (лайм шырыны) сусыны арқау болған.

Ұлыбритания елінде шай ішудің өзіндік этикеттік жосындары мен уақыттық атаулары қалыптасқан. Мысалы, таңғы шай – «*breakfast tea*», сәске түстегі шай – «*low tea*» (төмен шай), тал түстегі шай – «*high tea*» (жоғары шай), кешкі бестегі шай – «*five o' clock tea*» деп аталған. «*High tea*» мен «*five o' clock tea*» – отбасы мүшелерінің басын біріктіретін рәсімдік шайы. Осыған орай, «*five o' clock tea*» (пол. *Faifoklok*) дәстүрі – поляк этномәдени санасында ағылшын халқы туралы жағымды гетеростереотиптің жасалуына ықпал еткен.

Киім-кешекке қатысты:

«Ала шапандылар экономикалық кеңістіктің ұтымды тұстарын түсінді» (<https://qazaqstan.tv.news>).

«Ала шапандылар» фразеологизмінде қазақ ұлтының

көршілес өзбек жұрты туралы ұлттық-мәдени түсінігі бейнеленген. *Ала шәйі шапан* – өзбек халқының ұлттық киімін рәміздейтін вестоним ретінде қазақ этномәдени санасында гетеростереотипін қалыптастырған.

«*Айыр қалпақтылар* ойын талаптарымен келіспей, тіпті додаға шықпай қойды» (КТК жаңалықтары, 21.08.2017).

«*Айыр қалпақтылар*» фразеологизміндегі «*айыр қалпақ*» вестонимі – қырғыз халқының ақ киізден тігілген ұлттық бас киімін білдіреді. *Ол* – қазақ этномәдени санасында қырғыз ұлтын бейнелейтін вестоним ретінде қатталып, гетеростереотиптің жасалуына арқау болған.

Түр-әлпетке қатысты:

«*Қаракөз*» (қазақ қызы), «*қарадомалақ*» (қазақ баласы), «*голубоглазые*» (орыстар), «*узкоглазые*» (қытайлар), «*lily-white*» (ағылшындар мен американдықтар), «*yellow man*» (қытайлықтар), «*gündüz feneri*» (африкандықтар), «*beyaz Türk*» (ақ түрік), «*siyah Türk*» (қара түрік), «*Gerçi nāzīkdür o pākīze beden*» (еврей қыздары) т.б. секілді этномәдени ұжым өкілдерінің түр-әлпеті негіз болған автостереотиптер мен гетеростереотиптерді жатқызуға болады.

Түйіндей келгенде, әр халықтың этнотілдік санасында жатталған этникалық стереотиптерді (автостереотип, гетеростереотип) өзі не өзге этномәдени ұжым туралы бағалауыштық мәндегі жиынтық бейнелер деуге болады.

A.S. Mýrzinova, A.O. Tymbolova

*1QazUQyzPÝ, qazaq til biliminiń teoriasy men ádistemesi
kafedrasynyń aǵa oqytýshysy, PhD, msai2013@mail.ru*

2Ál-Farabı atyndaǵy QazUY, f.ǵ.d., profesory, tumbolova@mail.ru

ETNIKALYQ STEREOTIPTERDİŇ LINGVOMÁDENI SIPATY

Antropoózektik baǵytqa negizdelgen til bilimi júesinde etnikalyq stereotipterdiń aksiologialyq tabıǵatyn aıqyndaı – til men mádeniettiń ózara bailyńsyn jeke-dara qarastyrmaı, keshendi túrde zertteıge baǵyt-baǵdar beredi, ári qazirgi jahandanı úderisindegi ultaralyq, mádenietaralyq, ekonomikalıq, áleýmettik-saiası qaqtyǵystardy boldyrmaıǵa, ultyq tilder men mádenietter suhbattastyǵyn durys uıymdastyrıǵa, etnomádeni tutastyq pen turaqlylyqty berik saqtaıǵa jol ashady.

Qazirgi til biliminde «etnikalyq stereotıp» terminin V.A.Maslova, O.V.Belova, R.V.Býhaeva «etnomádeni stereotıp», «etnostereotıp» terminderimen maǵynalas, mándes uǵym retinde qarastyryp, oǵan mynandaı anyqtama beredi: «etnomádeni stereotıp degenimiz – kez kelgen ultyń tıptik erekshelikterin sıpattatyn túsinikter jıyntyǵy» [1, 13], «etnomádeni stereotıp – bul baǵalaıyshtyq mándegi beıne ǵana emes, sonymen birge dúnie beınesin quraityn mańyzdy konsept» [2, 5], «etnostereotıp – belgili bir etnomádeni ujym túraly etnotildik sanada turaqty, standartty asosiasıalar negizinde jınaqtalyp, konotasiyalıq boıaıy qanyq tildik birlikter arqyly jaryqqa shyǵatyn paıymdaıylar jıyntyǵy» [3, 99]. Demek, etnikalyq

stereotıp – etnotildik derekterde beınelengen etnomádeni ujym túraly baǵalaıyshtyq mándegi (jaǵymdy-jaǵymsyz) jıyntyq beıne ǵana emes, sonymen birge aksiologialyq dúnietanymy arqyly túyndaǵan ultyq-mádeni stereotipterdiń mańyzdy kórsetkishi [4, 41].

Etnikalyq stereotıp – etnomádeni ujymnyń ǵasyrlar boıy etnotildik sanasynda jattalǵan, aksiologialyq mánge ie bolǵan tańba. Iaǵni, etnomádeni ujymnyń qundylyq baǵdaryna, áleýmettik-mádeni ómirine, tarihi-saiasıjaǵdaıynabailanystyqalyptasqan, tilinde rásimdelgen lingvomádeni kodtyq birlik.

Etnikalyq stereotiptiń «ózim/ ózge» beınelerine bailyństy túyndaıtyn avtostereotıp jáne geterostereotıp degen túrleri kezdesedi. Avtostereotıp – belgili bir etnomádeni ujymnyń ózi túraly ózderiniń arasynda keń taraǵan minez-qulqyn, aqyl-oi órisin, qundylyq baǵdaryn keskindeitin turaqty túsinikteriniń tildegi beınesi bolsa, geterostereotıp – belgili bir etnomádeni ujymnyń áleýmettik-saiası, mádeni-tarihi qarym-qatynasyna bailyństy túyndaǵan ózge etnomádeni ujym túraly turaqty kózqarastarynyń tildegi kórinisi bolyp tabylady.

Mysaly, «Qazaqtyn aqyly kózinde, qasietisózinde» paremiasynda atalysózdikieli kúltke balaityn qazaq halqynyń danagóilik, dilmarlyq qasietteri avtostereotiptelse, «Türk'ün akli gözünde» (sózbe-sóz áyd. túriktiń aqyly kózinde) paremiasynda kózben kórgen nárseni shyndyq dep qabyldaıtyn túrik halqynyń ulttyq minezi avtostereotiptelgen. Al, «Türk karır, kılıcı karımaz» (sózbe-sóz áyd. túrik qartaıǵanmen, onyń qylyshy eshqashan qartaımaıdy) paremiasynda túrik halqynyń qaisarlyǵy beinelengen [5, 450].

«An Englishman word is his bond» paremiasynda da aǵylshyn halqynyń ustamdylyǵyn, ózsózine beriktigin sıpattaıtyn avtostereotipi kórinis bergen. «Bond» (sózbe-sóz áyd. baılanys) – aǵylshyn etnomádeni keńistiginde senimniń, kelisimniń, dostyqtyń belgisi retinde ráimizdeledi. Al, «Túrikmen tórin bermes» paremiasynda qazaq halqynyń kórshiles túrikmen halqy týraly geterostereotipi beinelengen. Atalǵan geterostereotiptiń týndaıyına túrikmen jurtynyń salt-dástúri negiz bolǵan. Tór – atadan-balaǵa jalǵasqan muragerge tiesili sakraldi oryn sanalǵandyqtan, túrikmender ózge, bóten eldiń azamatyn tórine otyrǵyzbaıdy [6]. «Kıvat kak jıd na molıtve» turaqty teńeyinde orys halqynyń evrei jurty jaily geterostereotipi keskindelgen. Atalmysh geterostereotiptiń qalyptasýyna evrei halqynyń dini rásim kezindegi bas ızeı isharys yqpal etken. «To have danced at an Irish wedding» frazeologızminde aǵylshyn halqynyń ırlandyqtar týraly geterostereotipi sýrettelgen. Bul geterostereotiptiń jasalýyna ırlandyqtardyń úilenı toıyndaǵy dástúrli bii ýáj bolǵan. Túrik tilindegi «Çingene çalar, Kúrt oynar» (sózbe-sóz áyd. syǵan

oınaıdy, kúrt bileıdi) paremiasynda saıyq-saıranshyl syǵandar men kúrtterdiń minez-qulqy beinelenip, jaǵymsyz mándegi geterostereotipin qalyptastyrǵan [5].

Avtostereotip pen geterostereotip etnomádeni ujymnyń baǵalaı ólshemderi negizinde paıda bolatyndyqtan, olardyń mazmuny emosionaldy-baǵalaıyshtyq reńkterge bai keledi.

««Surasa kele qaryn bóle shyǵady» deitin qarǵa tamyrlı qazaqpyz» (www.samituly.kz).

«No ý nas, rýsskih, dýsha naraspashký: ýj eslı v omýt – tak s golovoi!» (Tysácha ı dve nochı (sbornik), 14 b.).

«When two Englishmen meet each other, their first talk is about weather» (Brian Gilliland. His gentle hand, 222 b.).

Qazaq halqy bir-birimen kezdesken, tanysqan jerde jeti atasyn, naǵashy jurty, quda-jekjatyn, t.b. týys bolyp shyqqanǵa deın surasa, orys halqy tanysqan jerde ishki jan dúnesin búkpeı, ashıq-jarqyn ángime-dúken qurady, al aǵylshyn halqynyń tanystyǵy aıararın tilge tek etýmen bastalady. Osyndaı baǵalaı argýmentteri avtostereotipterdiń ózgesheligin sıpattaıǵa ýáj bolǵan. Máselen, birinshi pragemada týysshyl qazaq halqynyń, ekinshi pragemada ashıq minezdi orys halqynyń, úshinshi pragemada tez tiltabysqysh aǵylshyn halqynyń unamdy jıyntyq beineleri keskindelgen.

Kez kelgen etnomádeni ujym óziniń ne ózgeniń beinesin jasaı úshin vizýaldy kórgen, tanyǵan, oı eleginen ótkizgen aqıqat dúnielerinesúenedi. Sol aqıqat dúnielertýraly túsınikter men paıymdaılardyń unamdy ne unamsyz bolýına qarai avtostereotip pen geterostereotiptiń jaǵymdy ne jaǵymsyz

konotasialyq mazmuny jasalady [7, 71]. Demek, etnikalyq stereotipter (avtostereotip, geterostereotip) ár etnostyń ulttyq-mádeni ereksheligine (baspana, kım-keshek, taǵam, minez-qulyq, túr-álpet, t.b.) bailanysty qalyptasyp, jaǵymdy/jaǵymsyz konotasialyq mánderge ie bolady.

Ár etnostyń ózindik ereksheligine bailanysty etnotildik sanasynda ornypqan avtostereotipter men geterostereotipterdiń jaǵymdy/jaǵymsyz konotasialyq mánderin tómende berilgen pragemalardan baiqaǵa bolady.

Baspanaǵa qatysty:

«Shańyraqty kótergen,

Júz túrli ult –

Júz ýyqtaı» (Ó.Aqypbekuly. Táýelsiz Qazaqstan, 1 b.).

Qazaq kiz úiniń ýyq sany – kerege qanatyna qaraı 16-204 aralyǵynda bolǵan. Kiz úi shańyraǵynyń myqtylyǵyna ýyqtarynyń beriktigi jaýap bergen. Osyndaı ulttyq-mádeni freim «júz túrli ult – júz ýyqtaı» turaqty teńeyinde ornyp, pragemada Qazaqstan túraly jaǵymdy avtostereotiptiń verbaldanýyna yqpal etken. Keltirilgen pragemada «ýyq» hrematonimine – tatý turatyn ult ókilderi (qazaq, orys, tatar, qyrǵyz, túrik, nemis, t.b.) balanyp, aýyrbirshiligi jarasqan memlekettiń beinesin asosiasialaǵa ózek bolǵan.

«Alpaýyt kúshke ie derjavalар саіасі оуін тақтасындаǵы kópe-kórney ozbyrlyq pen jymysqy júristeri arqyly birneshe jurttyn túrlyǵyn tilip, óz tutastyqtaryn ózderine oıran etkizdi» (<https://adisteme.kz>).

«Túyrlyǵy tilingen jurttar» frazeologızminde qazaq halqynyń jaýgershilik zamanynan eles беретin freimi

bekigen. Ejelgi ǵuryp boıynsha jaýlasqan jaq dushpanynyń túrlyǵyn tilgilep, óziniń báyasyz óshpendiligini bildirgen [8]. Etnomádeni sanaǵa sińgen osyndaı oıbeine arqyly alpaýytty elderdiń saıası oıynshyǵyna aınalyp, óz ishinde esigi oıran, tóri talqan bolǵan memleketter jaıly jaǵymsyz geterostereotip qalyptasqan.

«An Englishman's home is his castle» paremiasyndaǵy «sastle» (qamal) hrematonimi – aǵylshyn halqynyń tastan turǵyzylǵan ejelgi záylim sarayın bildiredi. Ol – Ulybritanianyń ulttyq simvolı bolyp sanalady. «Castle» hrematonimi – aǵylshyn etnomádeni keńistiginde beriktik pen qaýipsizdiktiń, jumbaqtyq pen tynyshtyqtyń nyshany retinde uǵynylady. Iáǵnı, «an Englishman's home is his castle» paremiasynda berik qamal retinde asosiasialanǵan «home» (úı) hrematonimi – aǵylshyn halqynyń júregi, ózgelerden oqshaýlandyratyn jumbaq álemi, jumaǵyna aınalǵan rýhanı qorǵany retinde keskindelip, jaǵymdy etikalyq baǵalaý mánindegi óz beinesin (avtostereotip) sıpattaǵa negiz bolǵan.

Таǵамǵа қатысты:

«Qazaq nege jıǵan-tergen yrysın,

Jeti nandaı úlestirdi mańaıǵa?» (<https://arka-azhary.kz>).

«Jeti nan» gastronomi – qazaq halqynyń unnan ázirlenip, maıǵa pisiriletin rásimdik taǵamın bildiredi. Dástúrli qazaqy ortada jeti nandy juma kúnderi pisirip, quran oqytyp, «arýaqtarǵa tie bersin» degen netpen kórshiqolańǵa úlestiredi. «Jeti nan» gastronomi – qazaq etnomádeni keńistiginde quday sadaqa retinde rásimdelgen. Keltirilgen pragemada «jıǵan-tergen yrysın jeti nandaı

úlestirgen qazaq» frazeologızmi arqyly qoly ashyq, ańgal qazaq halqynyń unamsyz etikalyq beinesi aıshyqtalǵan.

«Zdes rýsskim dýhom pahnet. Hleb-sol vodit!» (L. Alekseeva. V derevne, 49 b.).

«Vodit hleb-sol» (nan men tuz alyp shyǵy) josyny – orys ulttyq mádeniетinde qonaqjailıqty tuspaldıdy. Atalǵan josyn boıynsha orys halqy qadirli meımandy nantuzben qarsy alyp, oǵan nan men tuzdan ayyz tıgizedi. Osy josynnyń ulttyq-mádeni freimi «Rýsski chelovek hleb-sol vodit» paremiasynda bekip, meımandos orys ultynyń unamdy jıyntyq beinesin keskindeýge ýaj bolǵan.

«Yes, they're a lime-juicers» (L.L.Hope. The moving picture girls at Sea, 116 b.).

Keltirilgen mysalda amerikandyqtardyń aǵylshyn halqy túraly jaǵymdy geterostereotipi beinelengen. Bul geterostereotiptiń túyndaýyna baıyrǵy britan kemeleriniń as mázirinde keńinen qoldanylǵan lime juice (laim shyryny) sýsyny arqaý bolǵan.

Ulybritania elinde shai ishýdiń ózindik etikettik josyndary men jaqyttyq ataýlary qalyptasqan. Mysaly, tańǵy shai – «breakfast tea», sáske tústegi shai – «low tea» (tómen shai), tal tústegi shai – «high tea» (joǵary shai), keshki bestegi shai – «five o' clock tea» dep atalǵan. «High tea» men «five o' clock tea» – otbasy músheleriniń basyn biriktiretin rásimdik shaiy. Osyǵan orai, «five o' clock tea» (pol. Faifoklok) dástúri – polák etnomádeni sanasynda aǵylshyn halqy túraly jaǵymdy geterostereotiptiń jasalýyna yqpal etken.

Киим-кешекке қатысты:

«Ala shapandylar ekonomikalyq keńistiktiń utymdy tustaryn túsindi» (<https://qazaqstan.tv.news>).

«Ala shapandylar» frazeologızminde qazaq ultynyń kórshiles ózbek jurty túraly ulttyq-mádeni túsiniǵi beinelengen. Ala shái shapan – ózbek halqynyń ulttyq kiimin ráimizdeitin vestonım retinde qazaq etnomádeni sanasynda geterostereotipin qalyptastyrǵan.

«Aıyr qalpaqtylar oıyn talaptarymen kelispei, tipti dodaǵa shyqpaı qoıdy» (KTK jańalyqtary, 21.08.2017).

«Aıyr qalpaqtylar» frazeologızmindegi «aıyr qalpaq» vestonımı – qyrǵyz halqynyń aq kiizden tigilgen ulttyq bas kiimin bildiredi. Ol – qazaq etnomádeni sanasynda qyrǵyz ultyn beıneleitин vestonım retinde qattalyp, geterostereotiptiń jasalýyna arqaý bolǵan.

Тұр-álpetке қатысты:

«Qarakóz»(qazaq qyzy), «qaradomalaq» (qazaq balasy), «golýboglazye» (orystar), «ýzkoglazye» (qytaılar), «lily-white» (aǵylshyndar men amerikandyqtar), «yellow man» (qytaılyqtar), «gündüz feneri» (afrikandyqtar), «beyaz Türk» (aq túrik), «siyah Türk» (qara túrik), «Gerçi nāzıkdür o pākīze beden» (evrei qyzdary) t.b. sekildi etnomádeni ujym ókilderiniń túr-álpeti negiz bolǵan avtostereotipter men geterostereotipterdi jatqyzýǵa bolady.

Túindeı kelgende, ár halyqtyń etnotildik sanasynda jattalǵan etnikalyq stereotipterdi (avtostereotip, geterostereotip) ózi ne ózge etnomádeni ujym túraly baǵalaýyshtyq mándegi jıyntyq beinelер deýge bolady.

*Арайлым Ботанқызы
ШОРМАҚОВА*

*PhD, ҚР ҰҒА Ғылыми
журналдар шығару бөлімінің
меңгерушісі*

КӨРКЕМ ДИСКУРСТАҒЫ КОНЦЕПТІЛЕРДІҢ КӨРІНІСІ (Ә.КЕКІЛБАЕВТЫҢ «БІР ШОҚ ЖИДЕ» ПОВЕСІ БОЙЫНША)

Әлемнің бейнесі – адамның дүниетанымындағы негізгі элемент, адамның шынайы әлемді қабылдауы, оның тілдік әрі нақты бейнесі, өмірлік іс-әрекетінің белгісі. Соңғы уақытта «әлемнің бейнесі» ғылыми айналысқа еніп, гуманитарлық ғылымдардың әр тарауында өзінше зерттеле бастады. Өйткені ақпараттық коммуникация заманы ұлттық дүниетаным мен ұлттық құндылықтарға бет бұрғызды. Әр ғылым саласындағы ғалымдарды бір арнаға тоғыстаратын ортақ пікір: «әлемнің бейнесі» – ақиқат болмыс туралы әр халықтың қоғамдық санасындағы жиынтық білімі» екендігі. Ал оны зерттеп-тануда танымдық лингвистиканың алатын орны ерекше. Әр елдің дүниені тануы әралуан болғандықтан, әр халықтың мәдениеті оның тілінде кодталады. Ол кодтарды қазіргі тіл білімінде ерекше қарқынмен зерттеліп жатқан концептілер арқылы ашуға болады. «Концепт–адамсанасының ойлау бірліктері

мен психикалық ресурстарын, білім мен тәжірибенің бейнелі көрсеткіштерін құрайтын, хабарлы құрылымдарды түсіндіруге мүмкіндік беретін когнитивті, және лингвомәдениеттанымдық лингвистикалардың негізгі ұғымдарының бірі». Концепт туралы ғалымдардың ойы – әртүрлі. Орыс тіл білімінде кейбірі оны термин ретінде қарастырса (В.И. Карасик, С.А. Аскольдов), енді біреулері (Д.С. Лихачев, В.Т. Москвин) ұғыммен теңестіреді. В.А.Маслова концептіні жеке тұлғалық концептілер, адамдардың жас ерекшеліктеріне байланысты концептілер, жалпыұлттық концептілер деп таратады.

«Концепт» терминін тіл аясындағы мәселелерге қатысты пайдалануды өткен ғасырдың бірінші жартысында тұңғыш рет орыс философы С.А.Аскольдов ұсынған. Ол «Концепт и слово» атты еңбегінде концептіні былайша ұғындырады: «...мысленное образование, которое замещает

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

нам в процессе мысли неопределенное множествопредметоводногоитогожерода». Осымен сабақтастырып, В.З.Демьянков, Ю.С.Степановұғым мен концептінің ара жігін ажырата қарастырады. Осы тектес концепт туралы пікірлердің ішінен қазіргі кезде көптеген ғалымдар тарапынан қолдау тауып, ғылыми тәжірибеде қолданылып жүрген – А.Вежбицкаяның анықтамасы. Ғалым концептіні адамның әлем туралы тиянақталған мәдени түсініктері бейнеленген және атаулары бар ғаламның тілдік бейнесі ретінде таниды.

Отандық тіл білімінде концепт ұғымына қатысты мәселелерді Н.Уәлиев, З.Ахметжанова, Ж.Манкеева, Қ.Жаманбаева, Г.Смағұлова, Г.Снасапова, М.Күштаева, С.Жапақов, А.Ислам, Н.Аитова, Ж.Жампейісова, Э.Оразалиева, Г.Мұратова, Б.Тілеубердиев т.б. ғалымдар өз еңбектерінде жан-жақты қарастырады.

Зерттеуші А.И. Карасик концептілерді когнитивтік және мәдени деп ажыратып, когнитивті концептілерді қоршаған ортадағы шындықты құрылымдап және оны қайта құратын индивидуалды мазмұнды болып келетін менталды құрылымдар ретінде анықтаса, ал мәдени концептілер сол мәдениеттің өзіндік ерекшеліктерін бекітетін ұжымдық мазмұнды болып келетін менталды құрылымдар деп түйген. Мазмұндық тұрғыдан концептілерді параметрлік және параметрлік емес менталды бірліктер деп ажыратады. «Параметрлік концептілерге объектілердің әр түрлі шынайы сипаттамаларын салғастыратын классификациялаушы

категорияретіндеқызметтетінконцептілер жатады (кеңістік, уақыт, сандар, сапа және т.б.). Параметрлік емес менталды бірліктерге заттық мазмұндағы концептілер жатады. Параметрлік емес концептілер регулятивті (мазмұнында басты орын құндылықтық компонент болатын концептілер, мысалы, бақыт, міндет және т.б.) және регулятивті емес (әр түрлі сипаттағы синкретті менталды бірліктер: саяхат, сыйлық және т.б.)».

Ғалымның пікірінше, нақты бір халықтың менталитетінің өзіндік ерекшеліктерін танып-білуде регулятивті концептілердің қосар үлесі зор. Регулятивті концептілер, оларға өзін-өзі ұстауда басты бағдар ретінде сүйеніп маңызды концепт санайтын тілдік тұлғалардың өрісінің қаншалықты, қандай деңгейде болуына байланысты әр түрлі болып келеді. Мәселен, олар әмбебап (ақиқат, жақсылық, сұлулық) болуы мүмкін, сонымен қатар ұлтқа тән – жан, тағдыр, сағыныш сияқты және әлеуметтік тұрғыдан ерекше маңызға ие – ақылдылық, ар-намыс тәрізді концептілер болса, барша адамзатқа тән құндылықтардың жеке-авторлық модификацияларын да қамтиды. «Көп өлшемді менталдық құрылым бола отырып концепт үш маңызды өлшемге, яғни бейнелі (образный), ұғымдық (понятийный) және құндылық (ценностный) өлшемдерге ие» – дей келе, оларды былайша сипаттайды: концептінің бейнелік жағы дегеніміз – біздің жадымызда бейнелетін оқиғалардың, құбылыстардың, заттардың, көру, есту, дене арқылы сезіну (тактильдік), дәм, иіс, түйсігі арқылы қабылданатын сипаттамалары, тәжірибелік білімнің релеванттық белгілері. Ұғымдық жағы

— концептінің тілде бекітілуі, оның белгіленуі, сипатталуы, белгілік құрылымы, дефинициясы, нақты концептінің ешқашан оқшау өмір сүрмейтін концептілер қатарына қатысты салыстырмалық сипаттамасы. Концептінің құндылық жағы – бұл психикалық құрылымының жеке адам үшін де, ұжым үшін де маңызды болуы. Құндылық аспектісінде қарастырылатын концептілердің жиынтығы ғаламның құндылық бейнесін жасайды». Яғни концептінің бейнелік көрінісі – объектінің көру, иіскеу, сезіну, және т.б. сипаттамалары сияқты когнитивтік белгілер қатарына ие. Бұл белгілер түйсік арқылы қабылданып, адам және табиғат әлеміндегі басқа объектілерді түсіндіруші рөлінде көрініс табады.

Енді осы концептілер таралуы жағынан әлемдік, жалпы халықтық, әлеуметтік топтық және жеке авторлық болып бөлінеді. Авторлық концепт дегенде біздің көңілімізді бірден аударған Әбіш Кекілбаевтың «Бір шоқ жиде» шығармасы.

Заманымыздың заңғары Әбіш Кекілбаев – адам жанының шындығын танудың алуан түрлі тәсілін шеберлікпен игерген, терең философиялық ойларды ұлттық ұғыммен бере алған философ жазушы. Оның кейіпкерлері өзіне тән өмірі, тағдыры, мінез-құлқы бар қазақ халқының толыққанды өкілдері. Сондықтан да олардың әрқайсысы ұлттық ерекшелігімен көрінеді. Жазушының шеберлігі – кейіпкер дүниесінің тереңіне баруы, кейіпкерінің жеке басындағы түрлі сезім иірімін сипаттай отырып, олардың іс-әрекетіне баға беруі, ішкі толғанысын, жан күйзелісін, жүрек тебіренісін қара сөз күдіреті арқылы

толғап жеткізуі. Осы шебер қаламгерлігі «Бір шоқ жиде» повесінде де анық байқалады. Жалпы концептілер әсіресе түр-түс атауларында, сандық символикада, туыстық атауларда, зоонимдер мен фитонимдерде анық көрініс табады. Соның ішінде «жердің төсін еміп, жемісін теріп жеген» қазақтар үшін өсімдіктердің алатын орны ерекше. Біздің халқымыздың өмірі өсімдіктермен тығыз байланысты, себебі қазақтың тарихи қалыптасқан дәстүрлі шаруашылық – көшпелілікке негізделген мал шаруашылығы екені белгілі. Мал жағдайына байланысты шығысы мен батысына ұшқан құстың қанаты талатын ұлан-байтақ жерде көшпенді ғұмыр кешкен қазақ қауымы осы өлкелердегі өсімдіктерді де жақсы білгенін айта келіп, орыс миссионері Ф.Щербина былай деп жазады: «Казах – превосходный ботаник: у него существует довольно сложная и разнообразная номенклатура для обозначения разного рода растений и широкое знакомство с кормовым значением каждого растения для разных видов скота и в разные времена года... Казахи вообще умеют превосходно пользоваться не только разными видами растений, но и различными частями степи. Малының бабы жер түгіне байланысты болғандықтан: шаруа құлағы жусанда; қараматау болса, тоқты егіз табар т.с.с. тұрақты тіркестерді қалыптастырған. Қазақтың халық шипагерлігінің осыдан 600 жылдай бұрын сонау XV ғасырда Қазақ хандығы туын тіктеген кезден бастап-ақ ілім-ғылым негізі қаланғанын қара үзген шипагер Өтейбойдақ Тілеуқабылұлының «Шипагерлік баян» атты медициналық

энциклопедиялық еңбегі айқындап берді. Шипагерлік баян халықпен қауышқанға дейін өсімдіктердің қазақша атаулары жөнінде ақпарат беретін еңбек Н.И.Анненковтың 1878 жылы жарық көрген «Ботанический словарь» деген кітабы делініп келді. Өсімдіктердің қазақ тіліндегі халық атауларын жинап, жариялауға алғашқы кезде шетелдік ботаник-ғалымдар көп еңбек сіңірген. Мәселен, И.В.Ларин (1930), Н.В.Павлов (1947) еңбектерінде 300-ге жуық өсімдік атаулары берілген. Одан кейін оның саны «Орысша-қазақша сөздікте» (1954) және С.Арзымбетов (1955) пен Т.Мұсақұловтың (1959, 1960) сөздіктерінде толықтырыла түскен. 9 томдық «Қазақстан флорасы» (1956-1966) деген кітапқа енген 5630 өсімдік түрлерінің 350-нің ғана қазақша атаулары келтіріліпті. Ал 1977 жылғы С.А.Арыстанғалиев пен Е.Р.Рамазановтың «Қазақстан өсімдіктері» атты кітабында республикада өсетін 126 тұқымдастың, 1024 туыстың және 5685 түрдің қазақ тіліндегі атаулары келтіріліп, 64 тұқымдасқа халық атаулары қабылданып, 25 тұқымдасқа жаңа атау ұсынылған. Одан кейін 2002 жылы С.Арыстанғалиев «Қазақстан өсімдіктерінің қазақша-орысша-латынша атаулары сөздігінде» гүлді өсімдіктердің 1022 туысы мен 5647 түрінің қазақ тіліндегі халықтық және ғылыми атаулары келтірілген. 30 томдық «Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздікте», 15 томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде», 10 томдық «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» және өзге де ғылыми еңбектерде өсімдіктердің қазақ тіліндегі атаулары біршама жүйеленген. Десе де бұл еңбектердің барлығында фитонимдердің денотативті мағыналары

негізге алынып, тек термин төңірегінде қарастырылған.

Жиде бір сөзбен айтқанда көп жемістің бірі. Бірақ жазушы шығармасын осы өсімдіктің атымен атап, жиде ағашын жан-жақты көрсетіп, концепт деңгейіне дейін көтерген. 15 томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» жидеге мынадай анықтама береді:

1. Ыстық жерде өсетін, қызыл-қоңыр түсті жеміс ағашы. Өзен бойындағы жиде, тал, қамысты қойнауларға кіріп, көзден ғайып болды (І.Есенберлин, Жанталас). Қарауытқан бейне жиде ағашының тасасына сіңіп, лезде ғайып болды (Т.Бедияров, Солдат сыры).

2. Жиде ағашының сырты жылтыр, қызғылт-қоңыр түсті сопақша жемісі. Көз жасы тамған жеріне, Қарақат өніп қаулаған, Аяғы тиген жеріне, Жиде болып жайнаған (Манас). Жиде жемісінен ішек-асқазан ауруларына шипа болатын тұнба дайындалады (қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі. тамақ).

3. сөйлеу. Жейде. Жылқы жияр Қозыкем айғай салып, құрығына жидесін байлап салып (Қозы Көрпеш-Баян сұлу).

4. Өсімдік <латын. *elaegnus*> Жиде тұқымдасына жататын жапырақ тастайтын ағаш немесе бұта өсімдіктер туысы. Жиде өсімдігінің этимологиясын іздеу барысында мына бір деректі ұшырастырдық: «Жиде атауының шығуын Усундардың сақалшашының жирен-қызғылт болуы және «усундар» өмір сүрген жерлерде үнемі жиде ағашының өсуі, «усун-дардың» қытайлық «чиди» атауының түркі тілдеріндегі нұсқасы – жиде атауының жемісі қызғылт түсті ағаштың атауына айналуымен

байланыстырады. Жиде фитониміне есімдерден қатыстық сын есім жасайтын «лі» өнімді жұрнағының жалғануынан, «жидесі көп жер» мағынасын білдіретін «Жиделі» атауы пайда болса керек. чи – «қызыл» деген мағынаны білдіретін хун тайпасын құраған Ландықтар тіліндегі атау». Бұл көп болжамдардың бірі ғана.

«Бір шоқ жиде» шығармасында Тілеу қарт ешкімге жәбірі жоқ, қолынан келсе көмегін аямайтын, ұста, шебер адам. Өзінің қарапайым тіршілігінде адамдардан көп алғыс алған кісі. Сол Тілеу қарттың жалғыз ұлы соғыстан қайтпай, бәйбішесі екеуі үлкен қайғыға түскенде, әйелінің жеңгесі қырқынан шықпаған перзентін бауырларына салып береді. Ұлдың атын Тұяқ қойып, оны өмірінің соңына дейін тәрбиелеп, өсіреді, үйлендіріп, немерелі болғанда, риза кейіппен өмірден озады. Жазушы кейіпкердің өмірін асқан шеберлікпен, шығармаға реңк бере отырып, бейнелеп жеткізеді. Повест тақырыбының «Бір шоқ жиде» аталуында үлкен философиялық ой жатыр. Шығармада Тілеу қарттың өмірі жидемен салыстырмалы түрде көрініс алады. Яғни қазіргі ғылым тілімен айтқанда, космоцентризм заңдылығы бойынша адам мен табиғат бір-бірімен өте байланысты, тығыз қарым-қатынаста. Космоцентризм – адам, табиғат, жануарлар әлемі, өсімдіктер әлімі, бір сөзбен айтқанда барша жанды-жансыздың тығыз байланысы. Олардың барлығы бір айналыммен бір-біріне әсер етеді, бір заңдылыққа бағынады. Адам мен табиғат біртұтас нәрсе, бұл екі тіршіліктің өмір сүру заңдылығы да бірдей: өмірге келеді, өсіп-өнеді, артына

ұрпақ қалдырады, қартайып, өмірден озады. Қарттың өмір сүрген топырағында жиде ағашы өседі. Жиде де сол топырақтан өніп шықты, талай жыл адамдарға жемісін беріп, саясын төкті. «Ол кезде тек осы кішкене бұлақ басында ғана емес, орпасы мен ызасы қалың бұл төңіректің қай жұлгесінде де шоқ-шоқ жиде көп өсіпті. Кейін азайып, осы кішкене жақпарға ғана тұяқ тірепті. Анау жылдары мұндағы ағаштың саны оннан асатын сияқты еді. Қазір бесеуі ғана қапты. Оның да біреуінің тамыры семіп, қуара бастаған». Сол секілді Тілеу қарттың ата-бабасының өз заманында біршама өсіп-өнгені, бірақ осы бірнеше атадан бері бұл әулетке бір қырсық жабысқандай, ары кетсе үш-төрт түтіннен артпай келетіні айтылады. «Өтеу тұқымының мынау ұлан-асыр дүниеден иемденгені осы бір екі зират пен бір жұрт. Өтеудің өлі ауылдарының қарасы мол болғанымен тірі аулының қарасы ешқашан төрт-бес үйден асып көрген емес». Сол көп түтіннің орнында қазір қарайған зираттардың қалуы соның бір көрінісі. Қазақ танымында концептілік деңгейге көтерілген өсімдіктер аз емес. Мысалы, «жусан», «қарағай», «бетеге», «көде» т.б. Жоғарыда айтып өткеніміздей жиде ағашы жалпы халықтық концепті емес, жеке авторлық концепті. Осыған көз жеткізу үшін қыркүйек-қазан айларында, лингвистика мамандығында оқитын 2-курс магистранттарынан, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының ғылыми қызметкерлерінен, филология факультетінің 4-курс студенттерінен, бір сөзбен айтқанда, қазақ тілді ортада өскен, қазақ тілінде білім алған, қазақтәрбиеалған 18-70 жасаралығындағы

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

50 адамнан, 2-5 минут аралығында қысқаша сауалнама алдық. Сауалнаманың шарты бойынша қатысушы өзінің аты-жөнін көрсетпейді, тек жасын көрсетеді. Сауалнама сұрақтары жоғарыда айтылған Карасиктің бейнелі, ұғымдық, құндылықөлшемдеріне сай құрастырылған.

Бірінші сұрақ (ұғымдық) – Жиде дегеніміз ...?

Екінші сұрақ (құндылық): Қазақ үшін жиденің қандай пайдасы бар?

Үшінші сұрақ (бейнелі) – «Жиде» дегенде көз алдыңызға нені елестетесіз?

Нәтижесінде респондент 3%-ы жидені ер адамдардың көйлегімен шатастырды, 30%-ы бұл өсімдіктің тек атын естіген, 40%-ы құндылығын білетін болса (көпшілігі дәрілік қасиетін көрсетіп, оны қайнатып ішетін болса, көп ауруға ем екендігін айтты), қалған 27% адам бұл өсімдіктің үш өлшемін, яғни құндылығын, бейнелілігін, ұғымдық жағын да білетін болып шықты (жиде дегенде кейбір реципиенттердің көз алдына балалық шағы, туған ауылы елестейді). Сауалнама нәтижесінде көз жеткізгеніміз жиделі жерде өскен адамдар бұл өсімдіктің өте жақсы біледі де, жиде өспейтін жердің адамдары тек атын естіген немесе суреттен көрген. Сонымен қатар танымдық деңгей адамның жас шамасына да байланысты болатынын аңғардық. Адамның жасы ұлғайған сайын, қоршаған ортаға деген көзқарасы біртіндеп өзгеріп, дүниенің бейнесі көз алдында өз құндылығын арттыратынын байқадық.

Әбіш Кекілбаевтың «Бір шоқ жиде» повесіндегі «жиде» заттық ұғымды білдіреді, сондықтан оны ұғымдық

концептіге жатқызамыз. Жиде көктемде жапырақ жайып, гүлдеп, жемісін беріп, күзде қурап өзге өсімдіктер секілді тіршілік етеді. Оны көзімізбен көріп, қолымызбен ұстай аламыз. Бұл ұғымдық жағы болса, оның өткен-кеткен жолаушыға саясын төгуі: «Анау жиделердің түбінде талай-талай қауқылдасқан мәслихат қызып, қарқылдасқан күлкі естіліп жатыпты. Заманында кеңдегі елде құқай көбейгенде Көтібар мен Арыстан жігіттері де осы маңайға жиналыпты. Одан бергі Есет заманында да талай ереуілшіге бас сауға болған жиде тоғайлар келе-келе азайған. Ол кезде тек осы кішкене бұлақ басында ғана емес, орпасы мен ызасы қалың бұл төңіректің қай жүлгесінде де шоқ-шоқ жиде көп өсіпті», ағаштан түйін түйетін шеберлер үшін баға жетпес сапасы жиденің құндылығын көрсетеді: ««Жарықтық, жидеден жасалған домбыра даңғырлап кетпей, былпып жұмсақ шығушы еді-ау...». Жазушы үшін жиденің бейнелік жағы – кәрілік (қураған жалғыз жиде), мұң, қайғы, жалғыздық (Қалған төртеуіндей төңірегі де қоқырсып жатқан жоқ. Баласыз үйдей мұнтаздай боп жалтырап жатыр...). Оны Тілеу қарт домбыраға айналдырғанда бабасынан келе жатқан «Бебеу» күйді ұрпағына жеткізетін құнды мұра, бүткіл қайғысын ұмыттыратын серігі: ««Бебеу күй» десе бебеу күй. Бабаулатып қолды-аяққа тұрғызар емес. Апырай, есіне неге бүгін түсті? Әлде ата-бабаның аян беріп жатқаны ма? Тарс айырылып жарылып кетуге қалған жүрегін қалай басудың жолын өздері меңзегені ме? Әлде қара жердің тұңғыық құрсағындағы кәрі аруақ тұқымым үзіліп, күйім ұмытылғаны ма деп күйзеліп жата ма екен...».

Айдана МАХАМБЕТ

***Қызылорда облысының
ішкі саясат басқармасының
«Қызылорда облысының
тілдерді оқыту орталығы»
КММ директорының
орынбасары, гуманитарлық
ғылымдар магистрі***

ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ КОД

Әлемде ұлттық мәдениетіміз орта немесе төмен дейтін халық жоқ. Барлығы да жоғары деп санайды, айтады, жазады. Біз де сондай халықпыз, ұлттар қатарындамыз. Шын мәнінде, жоғары қазақ мәдениетінің ұлттық сипатын ұлттық код деп атауға болады. Жоғары қазақ мәдениетін көрсететін мұндай кодтардың бірі – біздің туысқандық қатынастарымызда жатыр. Туысқандық қатынастың көрініс табатын жері – салт-дәстүрімізде. Қазақтың салт-дәстүрі – ұлтымыздың мәдениетінің биік тұғыры. Осы салтпен, дәстүрмен ғасырлар бойы халқымыз «тал бесіктен жер бесікке дейін» өз ұрпағының саналы, мәнді, қызықты, философиялық мәні зор өмір сүріп келгенін бізге дейінгі әдеби, мәдени, ғылыми еңбектерден көреміз.

Елбасы Н.Ә. Назарбевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай» дейді. Қазіргі кезде қазақтың ұлттық мәдениетін төмен санап, ескінің қалдығы деп, өзінікін қаңсық, өзгенікін таңсық көру әдеті жаңа буын өкілдерінде бар. Осы әдеттерден арылу мақсатында Елбасымыз аталған мақаласын жазды. Сондай-ақ тереңнен үңіліп қарасақ, бұл мақаланың қазақ үшін маңызы ерекше. Себебі жаңа ғасырға қазақ өзінің ерекшелігін сақтап бару керектігін түсінгеннен, өз қазақтығын сақтап, дамудың қажеттілігін ұғынғаннан туындаған үндеу мақала болатын. Салт-санадағы

ұлттық бренд болуға лайықты ұлттық кодтың халқымыздың өзегі, тіні болу қажеттігін ескере отырып, осы мақаламызда сөз қозғайтын боламыз.

Кез келген ғылым саласы әрбір заттың, құбылыстың өзіне тән ерекшелігі бар екенін дәлелдей алады. Ерекшеліктер сол затты өзгелерден даралап, оның жекелігін көрсетеді. Мәселен, адамзат үшін күн әлемге нұрын шашып, жарық, жылу сыйлайтынымен ортақ ұғымға ие. Сол сияқты ай да түнді жарық қылатынымен күннен ерекшеленеді. Болмаса, екеуі де аспанда (адамзат ұғымында), екеуі де сыртқы пішіндері домалақ екен деп, адамзат баласы екеуіне екі түрлі ат бермей, бір атаумен атай салмады ма? Дәл осындай мысалды тұз бен қантқа байланысты да, қар мен жаңбырға, суға байланысты да айтуға болады. Міне, шекер мен тұздың тек өздеріне ғана тән ерекше дәмдері бар, сондықтан да олар өмір бойында, адамзат тарихында, оның ішінде қазақ тарихында, жеке-жеке тұз, шекер (қант) деп аталып келе жатыр. Міне, дәл осы мысалдың талдануы да қазақ халқының өзіне ғана тән ұлттық, мәдени ерекшеліктерінің қажеттілігін, оның қазақпен бірге жасасатынын, осы салт-дәстүр мәдениеті қазақты әлем жұртшылығының алдында қазақ деп танытатынын ескеріп, ұлттық ерекше кодтарымызды жоғалтпай сақтауымыздың қажет екенін байқатады.

«Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық

дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды».

Әрине, мұндай ұлттық кодтарымыздың әрқайсысы қазақтың екенін даралап тұрады. Ұлттық кодымызды даралаушы салт-дәстүріміздің бірден бір көрінісі – құдалық. Құдалықты өткізу мәдениетінде қазақтың үлкен коды жатыр.

Қазақта туысқандық белгінің бірі – бір-біріне кез келген затты еш қайтарымызсыз бере алу дәстүрі. Жоғарыда айтып өткеніміздей, құдалық осы қатынастарды әйгілейтін туыстық қатынастардың бірі. Туыстық қатынастар құдалық церемониясындағы құда түсу дәстүрінен басталады.

Құдалықтың басы – жайшылықта айттыру немесе құдандалық сөйлесумен басталса, кейде ұзақтан келетін бейтаныстардың құдалық жорасын тұспалдай білдіретін «біз шаншу» деп аталатын ғұрыппен де басталып жатады. Ондайда, «қонбайтын қонақ түсте келеді, қонатын қонақ кеште келеді» деген жосықты бұзып, түсте келген мұндай қонақтар ешкіммен ашылып сөйлеспей, аттарының ертоқымын бір жерге жиып қойып, түскі асын ішкен соң да кетпей жатып алады... Үй иесі қонақасына кешке мал сойып, бағып, күтеді. Келгендер көбіне шалдар болып, ертеңінде «сиыр түсте»

үн-түнсіз аттанып кетеді. Қонақтар кетісімен үйдегілер бұл сырдың жұмбағын шешкілері келіп, жапатармағай сырмақ қағуға кіріседі. Сол кезде сырмаққа шаншылған бізді көреді. Бұл – ұл ер жетті, қыз бой жетті, хас құлақ бала бізде бар, хас сұлу сізде бар, жекжат болайық дегені. Араға көп уақыт салмай, қыз жағы қайрақ сұратып кісі салмаса, әлгі шалдар және келіп құда түседі. Бұл жердегі ерекшелік – бізде. Біз – қазақта көбінесе ерлер қолданатын сайман. Ал наным-сенімдік тұрғыдан оның нышандық (символика) мәні – ер адамның өсіп-өну, өрбу мен күш-қуатын меңзейтін астары бар. Қыздардікі – ине. Ол да әйел затының ісмер, шебер, ине сияқты епті болуын меңзейді. Сонда шалдардың сырмаққа біз шаншып кетуі – бізде ұл бар еді, ол осы шаңыраққа да ұл болса қалай қарайсыздар деген емеуіріні. Құдалықтың осы аталған және басқа түрлерінің келесі сатысы жігіт жағынан бірнеше әйелдің (әдетте, жігіттің жеңгелері) келіп, сыбағалы асын жеп, түстеніп, сөз салып, құдалар жағының ауанын барлап қайту. Ертеректе мұндай адамдарды «тілші» деп те атаған.

Осы «біз шаншу» дәстүрі бүгінде жоқ. Дегенмен, бұл дәстүрді заманға лайықтап, сай етіп қолдануға да болар еді. Бірақ біз құралының маңызын ата-бабамыз жақсы түсіндіріп кеткен ғой. Оның негізгі тіні қалып, мазмұны да лайықты болғаны, заманауи тұрғыда жаңғырғаны ұлтымыз үшін маңызды болмақ.

Құдалықтың баянды болуы көп жағдайда қыз айттыратын жаушыға байланысты. Жаушы жөн-жосықты білетін, тіл-ауызды, әзілге жүйрік адам болуы тиіс. Жаушылар сырт белгісімен-ақ көзге бірден ерекшеленіп тұрады. Қызыл (бурыл) ат мінген, сәнді, жеңіл киінген, шалбардың бір балағын етік қонышына салып, келесі балағын шығарып киген жаушы қыз үйінің төрінен бір-ақ шығады. Қызын беруді ұйғарған болса, мал сойылып, құрмет көрсетіледі. Сыбағалы табақ тартылып, ас ішіліп болған соң келген жаушы сөз алып, – «...Сізде бір лашын, бізде бір сұңқар бар. Сол лашынды сұңқарыма ілдірейін деп едім» дегендей ниетін тұспалдай жеткізеді. Қыздың ата-анасы жаушының өтінішін қабыл алған болса, соның белгісі ретінде, екі жақтың құдалығының берік болуын нышандап, жаушыға «шеге шапан» жабуы, тіпті, мырзалық танытса, жолына қарай «шеге ат» мінгізуі – жігіт жағының құдалыққа келе беруіне ниет білдіргені. Жаушы қайтып келген соң жігіт әкесі оған өз әлінше «бата аяқ» аталатын кәде жасайды. Енді жігіт жағының туыстары жиналып, құдалыққа баратын адамдардың құрамын, санын және бас құданы тағайындап, белгіленген күні «құда түсу тойына» аттанады. Бас құдаға көргені мен түйгені көп, салт-дәстүр, жөн-жобаны жақсы білетін, шешен, өнерлі адам тағайындалады. «Құданы құдайдай күт» деген бойынша қыз ауылы үйлер тігіп, құдаларды

салтанатпен қарсы алады. Құдалар өзара қалыңмал мөлшері, той малы, өлі-тірі, қыз беретін уақытты келіскен соң, дәстүр бойынша құдалықты бұзбауға серттесетін салт – қанға қол батырып, ақ бата, қызыл қан шығарған құда болысуына арналып ақсарбас шалынады. Бұл ырым «қанға қан қосылды, енді туыс болдық» деген ишараны білдіретіндіктен, «құда мың жылдық, күйеу жүз жылдық» деген бойынша, туыс-жекжаттықтың тамыры тереңге кеткендігін айғақтайды. Мал бауыздалғанда бата берген құда «бауыздау құда» деп аталады.

Қанға қол матырып, ант беріскеннен кейін мәні жағынан да, ғұрыптық жағынан да ерекше саналатын — құдаларға «құйрық-бауыр жегізу» салты атқарылады. Арнайы пісіріп, әзірлеген қойдың құйрық майы мен бауыры туралған табақтан қыз жағының адамдары

Құда, құда деселік,

Құйрық-бауыр жеселік,

Құйрық-бауыр жемесек,

Несіне құда деселік, – деп өлеңдете келіп, құдаларға, отырған адамдарға айнала құйрық-бауыр асатып шығады. Осы екі дәмнің үйлену салты кезіндегі ерекше сипатқа ие болуының астарлары халықтың дәстүрлі наным-сенімінде жатыр. Мәселен, мал баққан көшпелі халықтарда май – молшылықтың, береке-байлықтың нышаны саналады. Жаңа түскен келін босаға аттаған соң есіктің екі босағасына май жағуы, үйге кірген соң ошақ басында отқа май құюы сияқты т.б. жосын-жоралғылары майдың

наным-сенімдік тұрғыдан туындайтын ғұрыптық қызметтерін айғақтайды. Сондай-ақ, жайлы, жағымды, келісті, бай, ауқатты ұғымдарының синонимі ретінде қазақтар «майлы» сөзін де қолданатыны бар. Ал бауыр сөзі қазақ тілінде туыс, ағайын және іні деген ұғымдарды білдіреді. Бауырластық — туыстық, меймандостық ұғымдарына ұқсас түсініктер беретіні мәлім. Ет мүшелерінің ішінде бауырдың дәмділігі ерекше екені де белгілі. Сондықтан, бауырдай тату-тәтті болып, туыстасып, бауырласқанының белгісі реінде бауыр тартылады. Дүние, әлем, тіршіліктің жұп, қос негізді болатыны жөніндегі халық түсінігі бойынша (дуалистік ілім), осы ғұрып астарында да жақсылық-жамандық, қайырымдылық-зұлымдық, аспан-жер сияқты категорияларға сәйкес келетін ақ-қара символикалары да көрініс тапқан. Ендеше, адамдардың жақындасқандығын білдіретін, «бір табақтан ас ішкен» делінетін ежелгі салт бойынша май мен бауыр жесу арқылы жақсылық пен жамандықта бірге болып, туысқандық жүгін бірге көтерісуге серт беріскен магиялық мәнді ғұрып атқарылады. «Құдай» (уәде) дескен, құйрық бауыр жескен» мақал осыдан қалса керек. Бұл – ұлттық код. Кодымызды қазіргідей кейбіреулер айтып жүргендей қой етінің иісі болуымен, холестеринінің көптігімен, зияндылығымен шатастырмай, керісінше, ұлттық ерекше сипат ретінде, ұлттық код ретінде сақтай білуіміз де керек.

Тіршіліктің осы бір сарынынан қазақтың бүкіл салттық өмірін,

дәстүрін, мәдениетін көруімізге болады. Өміріне үлкен мән болып енгенін де соңғы «Құдай» (уәде) дескен, құйрық бауыр жескен» деген мәтелінен де көруімізге болады. Қазақтың бүкіл өмірі бір-біріне деген үлкен сенімнен тұратындығын, ол сенім уәде, сөз деген сөзге барып тірелетінін көреміз. Демек, айтылған сөз, атылған оқ деп қарайтын қазақ үшін уәделесу, сөзге тоқтау деген өте киелі саналып, оны бұзбау – өмірді бұзбаумен, мына сан-салалы, қым-қуыт тіршіліктің ұрыссыз, жанжалсыз бірыңғай сырғып өтуіне жағдай жасайтынын қазақ философиялық тұрғыдан тереңнен түсінгенін пайымдауымызға болар еді. Әйтпесе, мың құбылған, мың құбылатын сезім деген атша тулап жатқан нәпсінің жетегінде кете берсе, адамдар арасындағы үйлесімді байланыс бұзылған болар еді, ал адамдар арасындағы үйлесім бұзылса, өмір бұзылар еді. Осыны философиялық тұрғыдан тереңнен түсінген халқымыз адамдар арасындағы коммуникацияны реттеу мақсатында өте нәзік әрекеттермен қарым-қатынасқа түскен. Әрине, бүгінде біз шаншудың дәл өзін алмасақ та, сондағы негізгі идеяны алу керек. Сонда ғана қазақ мәдениетіндегі ұлттық код сақталатынына сенеміз.

Құда түсуден кейінгі керемет дәстүріміздің бірі – киіт кигізу. «Киіт кию» – «құда болдық» деген келісімнің белгісі. Киіт – құдалыққа әркімнің өзінің жолына қарай, яғни құдаға жақындығына қарай алатын сый-сияпат. Киітті әркім өзінің мүмкіншілігіне

қарай кигізеді. «Абай жолы» романы салт-дәстүріміздің энциклопедиясы деуге толық негіз бар. Біреулер «киіт» деп ішік, манат кесе, Құнанбай, баласы Абайға Алшынбайдың Түсіп деген баласының Ділдә деген қызын айттыра келгенде «киіт» деп «тайтұяқ жамбы» алған.

Қазіргі кезде киіт кигізбей қоя салуды көздейтіндер де бар. Әрине, қазіргі заманға сай деп, бәрін осы заманға жаба салу оңай-ақ. Дегенмен, салтымызды жасамасақ, қазақтығымызға сын болмай ма? Керісінше, киітті қазіргі заманға лайықтап кигізуді ойластырған жөн-ау. Қоғамда әртүрлі топтағы адамдар болатыны белгілі. Қазіргі өзіміз өмір сүріп жатқан капиталистік қоғамда бірнеше сатыдағы адамдар өмір сүретіні ақиқат. Соған сәйкес киіт кигізу салты құдалардың «көрпесіне қарай» болғаны да жөн секілді. Киіт бірін-бірі еске алып отыруды, құдалар арасын жақындатады деп ойлаймыз. «Көзден кетсе, көңілден кетеді» деген қазақ сөзі құдаларға берген киіттің көзден кетпей, көңілде тұрар еді деген ойға жетелейді. Демек, әрбір дәстүрімізді жоғалтпай заманаға лайықтап, қолдана білу ұлттық кодымызды сақтауға, сол арқылы ұлттық болымысымызды қадірлеуге жетелейді.

Ілу – есік көре барған күйеудің әке-шешесінің құдаларына әкелген сыйы. Ілу – киітке орай болады. Бірақ Құнанбай досы Алшынбаймен есептеспей «тайтұяқ жамбының» орнына одан үлкен «Бесік жамбы» алып

барған. Бұл – ілудің басы. Құдалықтағы қыздың қарғы бауы «қырық жетісі» — деген салт-жоралғы, ол «ілуден» бөлек рәсім. Күйеудің қайын жұртына алғаш келуін «Есік көре келу», «Қайындату», «Ұрын келу» немесе кей жерлерде «жыртыс сала келу» деп те атайды.

«...өзі Арғынға белгілі Қазыбек, Тіленшінің Алшынбайы. Бұл атырапта қазақтың одан үлкен аруағы жоқ. Сондай ауылға бала қайындату, әсіресе ұрын жіберу осал қам емес. Мал-дүниенің барлығынан да көп үлес, мол шығын шығару керек деген сөз» — дей келіп автор: «Үй ішінің бұл жөніндегі сөздері қалай да болса аз болған жоқ, ұзақ болған... Баратын қара малды айтқанда: жетпіс жылқы, отыз түйе аталды. Алшынбай ауылынан аяры жоқ. ... жылқы ішінен бір құла айғыр, бір жирен айғырдың үйірі кірген. Басы осы болсын дескен. Осыдан арғы үлкен әзірлікті тілейтін – жыртыстың пұл матасы» — деп суреттейді жазушы. Сонда ілу басы – бесік жамбы болғанда, ілу – екі үйір жылқы, отыз түйе, ал жыртыс – батсайы, мақпал, манат, дүрия, шағи секілді келінге жасау тігілетін мата. Яғни, келінге жасау тігілетін матаны қайын жұрты алып келген. Осындай бай дәстүрді мақтан етіп көрсетпей, керісінше дәстүрдің тозығы деп қарау – өзімізге жасаған қиянат емес пе? Мәселен, түріктің тарихи фильмдері «Сүлеймен сұлтан», «Көсем дәуірі» т.б. көргенде, бүкіл байлықты, тазалықты бекзаттықты көреміз. Ал тарихи шындық басқаша сөйлейді ғой. Біз неге қазақтың осынша байлығын,

қымбат киімі мен бекзат болмысын тарихи фильмдерде көрсете алмаймыз?.. Бізде де қалалар болып еді. Мінекей, соңымызға бір қайырылып, рухани жаңғыратын уақытымыз жетті деп санаймыз.

Осы бір үзіндінің өзінен қазақтың бай дәстүрі көрінеді. Тағы да қайталап айтуымызға тура келеді. Қазақтың байлығын емес, адамдар арасындағы қарым-қатынастың реттелуіне қызмет ететін салт-дәстүр болды деуімізге толық негіз бар.

Бұған қоса, қазақтың ырымы көп деп емес, әрқайсысына берілген атауды сақтап, сол салтты, дәстүрді сақтап, ұлтымызға, тілімізге құрмет көрсеткен жөн. Себебі ұлттың ұлт болып қалуы тікелей тілге байланысты.

«Ұлжан Алшынбайдікіне көп қазына әкелді. Келген жылқы, түйеден басқа, жыртыстың бұл – матасының өзі екі үлкен атанға артылып келіп еді. Оның ішінде келінге жасау тігілетін батсайы, мақпал, манат, дүрия, шағи бөлек салынған. Бірер сандық осы қымбаттарға толы болса, өзге теңдері құдақұдағилар сыбағасы. Шапан, камзол, көйлек, шаршы. Және толып жатқан ырымдар бойынша төленетін сый-сияпат. Қалыңмал басы Алшынбайдың өзіне арналған кесек күміс – бесік жамбы. Бұл ілу деп аталып еді. Екі жаққа да мәлім, ілу – киітке орай. Осыдан он жыл бұрын Алшынбай аулына Құнанбай кеп құда түсіп, Ділдені Абайға айттырған уақытта, бас құда Құнанбайға киіт деп, Алшынбай аулы күміс тартқан. Ол күмістің аты – тай тұяқ,

мына бесік жамбыдан кіші еді. Тегінде, есептесіп келсе, әдет бойынша, ілу мен киіт күн жағынан қарайлас болатын. Бірақ Құнанбай оны есептемей, Алшынбайға өз бергенінің дәл өзін жібермепті».

Міне, қазіргі қазақтың қызды сата ма, сатып бермеймін, бақытты болса, болды деген сөздердің осы дәстүрден кейін бекер екеніне көз жеткіземіз. Себебі апарған заттарын қайтадан қызына жасау ретінде дайындап береді. Бұл екі жастың өмір сүруіне қажетті мал-мүлік, дүние деуімізге болады.

Осы дәстүрімізді ескі демей, қазақ баласының жақсы өмір сүруі үшін қажет деп, сананы жаңғыртар болсақ, ұрпақ материалдық жағынан қиналмай өмір сүруіне болар еді деп ойлаймыз. Сонымен қатар қолдарында бар болған соң ғана олардың бір-бірімен ұрыспай өмір сүруіне мұрындық болар еді деп ойлаймыз. Бір сұқбатында Асқар Жұмаділдаев қазіргі жастардың жақсы өмір сүруі үшін тұрақты жұмыс, қаржы керек. Сонда олардың махаббаттары мәңгілік болады деген болатын. Міне, осы сөзге тоқтай отырып, қалың мал

беру – қазақтың ескілігі, қызды сату деп қарамай, керісінше, қазақтың жастарына деген ата-ананың қамқорлығы деп жаңғыртуымызға болады.

«Бірақ ұлттық кодымды сақтаймын деп бойындағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, кежегесі кері тартып тұратын, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмайтыны айдан анық» деген Елбасы мақаласындағы осы қағида біздің сөзіміздің айқын дәлелі бола алады.

«...ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды».

«Дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» дейді қазақ. Дәстүрдің озығының да, тозығының да қазақ халқының өмірінде маңызы бар болғанын атап өткіміз келеді. Ұлтымыздың әлеуметтік өмірінен хабар береді. Сонымен қатар, қазақтың өміріне, тәртібіне, тәрбиесіне белгілі бір дәрежеде үлесін қосты. Сондықтан да оны тозық демей, қастерлеп, жаңғыртып қолданған жөн деп санаймыз.

Aidana Mahambet

*Qyzylorda oblysynyń ishki saiasat basqarmasynyń
«Qyzylorda oblysynyń tilderdi oqytý ortalyǵy» KMM direktorynyń
orynbasary, gýmanitarlyq gýlymdar magistri*

QAZAQ MÁDENIETİNDEĞİ ULTTYQ KOD

Álemde ulttyq mádenietimiz orta nemese tómen deitin halyq joq. Barlyǵy da joǵary dep sanaıdy, aıtady, jazady. Biz de sonдай halyqpyz, ulttarqataryndamyz. Shynmáninde, joǵary qazaq mádenietiniń ulttyq sıpatyn ulttyq kod dep ataýǵa bolady. Joǵary qazaq mádenietin kórsetetin mundaı kótdardyń biri – bizdiń týysqandyq qatynastarymyzda jatyr. Týysqandyq qatynastyń kórinis tabatyn jeri – salt-dástúrimizde. Qazaqtyń salt-dástúri – ultymyzdyń mádenietiniń biik tuǵyry. Osy saltpen, dástúrmen ǵasyrlar boıy halqymyz «tal besikten jer besikke deın» óz urpaǵynyń sanaly, mándi, qyzyqty, filosofialyq máni zor ómir súrip kelgenin bizge deıingi ádebi, mádeni, gýlymı eńbekterden kóremiz.

Elbasy N.Á. Nazarbevtıń «Bolashaqqa baǵdar: rýhanı jańǵyrý» atty maqalasynda: «Jańa turpatty jańǵyrýdyń eń basty sharty – sol ulttyq kodyńdy saqtalı bilý. Onsyz jańǵyrý degenińizdiń qur jańǵyryqqa analýy opońalı» deıdi. Qazirgi kezde qazaqtyń ulttyq mádenietin tómen sanap, eskiniń qaldyǵy dep, ózinikin qańsyq, ózgenikin tańsyq kóry ádeti jańa býyn ókilderinde bar. Osy ádetterden arylý maqsatynda Elbasymyz atalǵan maqalasyń jazdy. Sondai-aq tereńnen únılip qarasaq, bul maqalanyń qazaq úshin mańyzy erekshe. Sebebi jańa ǵasyrǵa qazaq óziniń ereksheigin saqtap barý kerektegin

túsingennen, óz qazaqtyǵyn saqtap, damýdyń qajettiligin úgynǵannan týyndaǵan úndeı maqala bolatyn. Salt-sanadaǵy ulttyq brend bolýǵa laıyqty ulttyq kodtyń halqymyzdyń ózeǵi, tını bolý qajetigin eskere otyryp, osy maqalamyzda sóz qozǵaityn bolamyz.

Kez kelgen gýlym salasy árbir zattyń, qubylystyń ózine tán erekshegi bar ekenin dáleldeı alady. Erekshelekter sol zatty ózgelerden daralap, onyń jekeligin kórsetedi. Máselen, adamzat úshin kún álemge nuryn shashyp, jaryq, jyly syılaıtynymen orta qylyatynymen kúnner ereksheleıedi. Bolmasa, ekeıi de aspanda (adamzat úgymynda), ekeıi de syrtqy pishinderi domalaq eken dep, adamzat balasy ekeıine eki túrli at bermeı, bir ataımen ataı salmady ma? Dál osyndaı mysaldy tuz ben qantqa bılanysty da, qar men jańbyrǵa, sýǵa bılanysty da aıtýǵa bolady. Mine, sheker men tuzdyń tek ózderine ǵana tán erekshe dämderi bar, sondyqtan da olar ómir boıynda, adamzat tarıhynda, onyń ishinde qazaq tarıhynda, jeke-jeke tuz, sheker (qant) dep atalyp kele jatyr. Mine, dál osy mysaldyń taldanýy da qazaq halqynyń ózine ǵana tán ulttyq, mádeni erekshelekteriniń qajettiligin, onyń qazaqpen birge jasasatynyn, osy salt-dástúr mádenieti qazaqty álem jurtsylyǵynyń aldynda qazaq

dep tanytatynyn eskerip, ulttyq erekshe kodtarymyzdy joǵaltpai saqtaýymyzdyñ qajet ekenin baiqatady.

«Jańǵyrý ataýly buryńǵydaı tarıhı tájirıbe men ulttyq dástúrlerge shekeden qaramaýǵa tiis. Kerisinshe, zamana synynan súrinbei ótken ozyq dástúrlerdı tabysty jańǵyrýdyñ mańyzdy alǵysharttaryna aınaldyra bilý qajet. Eger jańǵyrý eldiñ ulttyq-rýhanı tamyrynan nár ala almasa, ol adasýǵa bastaidy».

Árine, mundaı ulttyq kodtarymyzdyñ árqaısysy qazaqtyñ qazaq ekenin daralap turady. Ulttyq kodymyzdy daralaýshy salt-dástúrimizdiñ birden bir kórinisi – qudalyq. Qudalyqy ótkizý mádenietinde qazaqtyñ úlken kody jatyr.

Qazaqta týysqandyq belginiñ biri – bir-birine kez kelgen zatty esh qaitarymsyz bere alý dástúri. Joǵaryda aıtyp ótkenimizdei, qudalyq osy qatynastardy áigileitin týystyq qatynastardyñ biri. Týystyq qatynastar qudalyq seremoniasyndaǵy quda túsý dástúrinen bastalady.

Qudalyqtyñ basy – jaıshylyqta aıttırý nemese qudandalyq sóilesýmen bastalsa, keide uzaqtan keletin beıtanystardyñ qudalyq jorasyn tuspaldaı bildiretin «biz shanshý» dep atalatyn ğuryppen de bastalyp jatady. Ondaıda, «qonbaıtyn qonaq túste keledi, qonatyn qonaq keshte keledi» degen josyqy buzyp, túste kelgen mundaı qonaqtar eshkimmen ashylyp sóilespei, attarynyñ er-toqymyn bir jerge jıyp qoıyp, túske asyn ishken soñ da ketpei jatyp alady... Úı ıesi qonaqasyna keshke mal soıyp, baǵyp, kútedi. Kelgender kóbine shaldar bolyp, ertheinde «sıyr túste» ún-túnsiz attanyp ketedi. Qonaqtar ketisimen údegiler bul syrdyñ jumbaǵyn sheshkileri kelip, japatarmaǵai

syrmaq qaǵýǵa kirisedi. Sol kezde syrmaqqa shanshylǵan bizdi kóredi. Bul – ul er jetti, qyz boı jetti, has qulaq bala bizde bar, has sulý sizde bar, jekjat bolayıq degeni. Araǵa kóp yaqyt salmai, qyz jaǵy qairaq suratyp kisi salmasa, álgi shaldar jáne kelip quda tusedi. Bul jerdegi erekshelik – bizde. Biz – qazaqta kóbinese erler qoldanatyn saıman. Al nanym-senimdik turǵydan onyñ nyshandyq (simvolıka) máni – er adamnyñ ósip-óný, órbý men kúsh-qýatyn meñzeitin astary bar. Qyzdardiki – ine. Ol da áiel zatynyñ ismer, sheber, ine sıaqty epti bolýyn meñzeidi. Sonda shaldardyñ syrmaqqa biz shanshyp ketýi – bizde ul bar edi, ol osy shańyraqqa da ul bolsa qalaı qaraisyzdar degen emeyirini. Qudalyqtyñ osy atalǵan jáne basqa túrleriniñ kelesi satysy jigit jaǵynan birneshe áieldiñ (ádette, jigittiñ jeńgeleri) kelip, sybaǵaly asyn jep, tústenip, sóz salyp, qudalar jaǵynyñ aýanyn barlap qaitý. Erterekte mundaı adamdardy «tilshi» dep te ataǵan.

Osy «biz shanshý» dástúri búginde joq. Degenmen, bul dástúrdi zamanǵa laıyqtaı, saı etip qoldanýǵa da bolar edi. Biraq biz quralynyñ mańyzyn ata-babamyz jaqsy túsindirip ketken ğoi. Onyñ negizgi tini qalyp, mazmuny da laıyqy bolǵany, zamanaýı turǵyda jańǵyrǵany ultymyz úshin mańyzdy bolmaq.

Qudalyqtyñ baıandy bolýy kóp jaǵdaıda qyz aıttıratyn jaıshyǵa baılanysty. Jaıshy jón-josyqy biletin, til-aýyzdy, ázilge júrik adam bolýy tiis. Jaıshylar syrt belgisimen-aq kózge birden erekshelenip turady. Qyzyl (býryl) at mingen, sáнди, jeñil kiingen, shalbardyñ bir balaǵyn etik qonyshyna salyp, kelesi balaǵyn shyǵaryp kigen jaıshy qyz úiniñ tórinen bir-aq shyǵady. Qyzyn

berýdi uıǵarǵan bolsa, mal soıylıp, qurmet kórsetiledi. Sybaǵaly tabaq tartylyp, as ishiliip bolǵan soń kelgen jaýshy sóz alyp, – «... Sizde bir lashyn, bizde bir suńqar bar. Sol lashyndy suńqaryma ildireıin dep edim» degendeı metin tuspaldai jetkizedi. Qyzdyń ata-anasy jaýshynyń ótinishin qabyl alǵan bolsa, sonyń belgisi retinde, eki jaqtyń qudalyǵynyń berik bolýyn nyshandap, jaýshyǵa «shege shapan» jabýy, tipti, myrzalyq tanytsa, jolyna qaraı «shege at» mingizýi – jigit jaǵynyń qudalyqqa kele berýine met bildirgeni. Jaýshy qayıtyp kelgen soń jigit ákesi oǵan óz álınshe «bata aıaq» atalatyn káde jasaıdy. Endi jigit jaǵynyń týystary jinalyp, qudalyqqa baratyn adamdardyń quramyn, sanyn jáne bas qudany taǵaıyndap, belgilengen kúni «quda túsý toıyna» attanady. Bas qudaǵa kórgeıni men túıgeıni kóp, salt-dástúr, jón-jobany jaqsy biletin, sheshen, ónerli adam taǵaıyndalady. «Qudany qudaıdai kút» degen boıynsha qyz áyly úlker tigip, qudalardy saltanatpen qarsy alady. Qudalar ózara qalyńmal mólsheri, toı maly, óli-tiri, qyz beretin ýaqytty kelisken soń, dástúr boıynsha qudalyqta buzbaýǵa serttesetin salt – qanǵa qol batyryp, aq bata, qyzyl qan shyǵarǵan quda bolysýyna arnalyp aqsarbas shalynady. Bul yrym «qanǵa qan qosyldy, endi týys boldyq» degen isharyny bildiretindikten, «quda myń jyldyq, kúıey júz jyldyq» degen boıynsha, týys-jekjattyqta tamyry tereńge ketkendigin aıǵaqtady. Mal baýyzdalǵanda bata bergen quda «baýyzdaı quda» dep atalady.

Qanǵa qol matyryp, ant beriskennen keıin máni jaǵynan da, ǵuryptyq jaǵynan da erekshe sanalatyn — qudalarǵa «quıryq-baýyr jegizý» salty atqarylady. Arnaıy pisirip,

ázirlegen qoıdyń quıryq maıy men baýyry túralǵan tabaqtan qyz jaǵynyń adamdary

Quda, quda deselik,
Quıryq-baýyr jeselik,
Quıryq-baýyr jemesek,

Nesine quda deselik, – dep óleńdete kelip, qudalarǵa, otyrǵan adamdarǵa aınala quıryq-baýyr asatyp shyǵady. Osy eki dámnıń úılený salty kezindegi erekshe sıpatqa ie bolýynyń astarlary halyqta dástúrli nanym-seniminde jatyr. Máselen, mal baqqan kóshpeli halyqtarda maı – molshylyqta, bereke-baılyqta nyshany sanalady. Jańa túsken kelin bosǵa attaǵan soń esiktiń eki bosǵasyna maı jaǵy, úge kirgen soń oshaq basynda otqa maı quıy sıpaty t.b. josyn-joralǵylary maıdyń nanym-senimdik turǵydan týyndatyn ǵuryptyq qyzmetterin aıǵaqtady. Sondai-aq, jaily, jaǵymdy, kelisti, bai, aýqatty uǵymdarynyń sinonimi retinde qazaqtar «maıly» sózin de qoldanatyny bar. Al baýyr sózi qazaq tilinde týys, aǵaıyn jáne ini degen uǵymdardy bildiredi. Baýyrlastyq — týystyq, meımandostyq uǵymdaryna uqsas túsinikter beretini málim. Et músheleriniń ishinde baýyrdyń dámdiligi erekshe ekeni de belgili. Sondyqtan, baýyrdaı tatý-tátti bolyp, týystasyp, baýyrlasqanynyń belgisi reınde baýyr tartyldy. Dúnie, álem, tirshiliktiń jup, qos negizdi bolatyny jónindegi halyq túsinigi boıynsha (dýalistik ilim), osy ǵuryptan astarynda da jaqsylyq-jamandyq, qayırymdylyq-zulymdyq, aspan-jer sıpaty kategorialarǵa saıkes keletin aq-qara simvolikalary da kórinis tapqan. Endeshe, adamdardyń jaqyndasqandyǵyn bildiretin, «bir tabaqtan as ishken» delinetin ejelgi salt boıynsha maı men baýyr jesý arqyly jaqsylyq pen jamandyqta birge bolyp, týysqandyq

júgin birge kóterisýge sert berisken magialyq mándi gúryp atqarylady. «Qudai» (ýáde) desken, quiryq baýyr jesken» maqal osydan qalsa kerek. Bul – ulttyq kod. Kodymyzdy qazirgidei keibireýler aıtyp júrgendei qoi etiniń isi bolýymen, holesterininin kóptigimen, zıandylygyymen shatastyrmai, kerisinshe, ulttyq erekshe sıpat retinde, ultyq kod retinde saqtai bilýimiz de kerek.

Tirshiliktin osy bir sarynyndan qazaqтын búkil salttyq ómirin, dástúrin, mádenietin kórýimizge bolady. Ómirine úlken mán bolyp engenin de sońgy «Qudai» (ýáde) desken, quiryq baýyr jesken» degen mátelinen de kórýimizge bolady. Qazaqтын búkil ómiri bir-birine degen úlken senimnen turatyndygyn, ol senim ýáde, sóz degen sózge baryp tireletinin kóremiz. Demek, aıtylǵan sóz, atylǵan oq dep qaraityn qazaq úshin ýádelesý, sózge toqtaý degen óte kieli sanalyp, ony buzbaý – ómirdi buzbaýmen, myna san-salaly, qym-qýyt tirshiliktin uryssyz, janjalsyz biryńǵai syrǵyp ótyine jaǵdai jasaitynyn qazaq filosofialyq turǵydan tereńnen túsingenin paıymdaýymyzǵa bolar edi. Aıtpese, myń qubylǵan, myń qubylatyn sezim degen atsha týlap jatqan nápsiniń jeteginde kete berse, adamdar arasyndaǵy úlesimdi bailanys buzylǵan bolar edi, al adamdar arasyndaǵy úlesim buzylsa, ómir buzylar edi. Osyny filosofialyq turǵydan tereńnen túsingen halqymyz adamdar arasyndaǵy komýnikasiyanı retteý maqsatynda óte názik árekettermen qarym-qatynasqa túsken. Árıne, búginde biz shanshýdyń dál ózin almasaq ta, sondaǵy negizgi ideiany aly kerek. Sonda ǵana qazaq mádeniетindegi ulttyq kod saqtalatynyna senemiz.

Quda túsyden keingi keremet dástúrimizdin biri – kiit kigizý. «Kiit kiy» – «quda boldyq» degen kelisimnin belgisi. Kiit – qudalyqqa árkimnin óziniń jolyna qaraı, ıaǵni qudaǵa jaqyndygyna qaraı alatyn syı-sıpat. Kiitti árkim óziniń múmkinshiligine qaraı kigizedi. «Abaı joly» romany salt-dástúrimizdin ensiklopediasy deýge tolyq negiz bar. Bireýler «kit» dep ishik, manat kıse, Qunanbaı, balasy Abaıǵa Alshynbaıdyń Túsip degen balasynyń Dildá degen qyzyn aıtyra kelgende «kiit» dep «taıtııaq jamby» alǵan.

Qazirgi kezde kiit kigizbeı qoıa salýdy kózdeitinder de bar. Árıne, qazirgi zamanǵa saı dep, bárin osy zamanǵa jaba salý ońal-aq. Degenmen, saltymyzdy jasamasaq, qazaqtygymyzǵa syn bolmai ma? Kerisinshe, kiitti qazirgi zamanǵa laıyqtaп kigizydi oılastyrǵan jón-aý. Qoǵamda ártúrli toptaǵy adamdarbolatyny belgili. Qazirgi ózimiz ómir súrip jatqan kapitalistik qoǵamda birneshe satydaǵy adamdar ómir súretini aqıqat. Soǵan saıkes kiit kigizý salty qudalarдын «kórpesine qaraı» bolǵany da jón sekildi. Kiit birin-biri eske alyp otyrýdy, qudalar arasyн jaqyndatady dep oılaımyz. «Kózden ketse, kónilden ketedi» degen qazaq sózi qudalarǵa bergen kiitniń kózden ketpei, kónilde turar edi degen oıǵa jeteleidi. Demek, árbir dástúrimizdi joǵaltpai zamanǵa laıyqtaп, qoldana bilý ulttyq kodymyzdy saqtaýǵa, sol arqyly ulttyq bolymysymyzdy qadirleýge jeteleidi.

Íly – esik kóre bargan kúieydiń ákesheshesiniń qudalaryna ákelgen syıy. Íly – kiitke oraı bolady. Biraq Qunanbaı dosy Alshynbaımen esepespei «taıtııaq jambynyń» ornyna odan úlken «Besik

jamby» alyp barǵan. Bul – ilýdiń basy. Qudalyqtaǵy qyzdyń qarǵy baýy «qyryq jetisi» — degen salt-joralǵy, ol «ilýden» bólek rásim. Kúieydiń qayn jurtyna algash kelýin «Esik kóre kelý», «Qayındatý», «Uryn kelý» nemese kei jerlerde «jyrtys sala kelý» dep te ataıdy.

«...ózi Arǵynǵa belgili Qazybek, Tilenshiniń Alshynbaıy. Bul atyrapta qazaqtyń odan úlken arýaǵy joq. Sondai aýylǵa bala qayındatý, ásirese uryń jiberý osal qam emes. Mal-dúnieniń barlyǵynan da kóp úles, mol shyǵyn shyǵarý kerek degen sóz» — dei kelip avtor: «Úi ishiniń bul jónindegi sózderi qalaı da bolsa az bolǵan joq, uzaq bolǵan... Baratyn qara maldy aıtqanda: jetpis jylqy, otyz túie ataldy. Alshynbaı aýylynan aıary joq. ... jylqy ishinen bir qula aıǵyr, bir jiren aıǵyrdyń úiri kirgen. Basy osy bolsyn desken. Osydan arǵy úlken ázirlikti tileitin – jyrtystyń pul matasy» — dep sýretteıdi jazýshy. Sonda ilý basy – besik jamby bolǵanda, ilý – eki úir jylqy, otyz túie, al jyrtys – batsaıy, maqpal, manat, dúria, shaǵı sekildi kelinge jasaý tigiletin mata. Iaǵni, kelinge jasaý tigiletin matany qayn jurty alyp kelgen. Osyndaı bai dástúrdi maqtan etip kórsetpeı, kerisinshe dástúrdiń tozyǵy dep qaraý – ózimizge jasaǵan qianat emes pe? Máselen, túriktiń tarihi filmderi «Súleimen sultan», «Kósem dáıiri» t.b. kórgende, búkil bailyqty, tazalyqty bekszattyqty kóremiz. Al tarihi shyndyq basqasha sóleıdi ǵoi. Biz nege qazaqtyń osynsha bailyǵyn, qymbat kúimi men bekrat bolmysyn tarihi filmderde kórsete almaımyz?.. Bizde de qalalar bolyp edi. Minekeı, sońymyzǵa bir qayırylyp, rýhanı jańǵyratyn ýaqytymyz jetti dep sanaımyz.

Osy bir úzindiniń ózinen qazaqtyń bai dástúri kórinedi. Taǵy da qaitalap aıtýymyzǵa týra keledi. Qazaqtyń bailyǵyn emes, adamdar arasyndaǵy qarym-qatynastyń rettelýine qyzmet etetin salt-dástúr boldy deýimizge tolyq negiz bar.

Buǵan qosa, qazaqtyń yrymy kóp dep emes, arqaisysyna berilgen ataıdy saqtap, sol salty, dástúrdi saqtap, ultymyzǵa, tilimizge qurmet kórsetken jón. Sebebi ulttyń ult bolyp qalýy tikeleı tilge baılanysty.

«Uljan Alshynbaıdikine kóp qazyna ákeldi. Kelgen jylqy, túeden basqa, jyrtystyń bul – matasynyń ózi eki úlken atanǵa artylyp kelip edi. Onyń ishinde kelinge jasaý tigiletin batsaıy, maqpal, manat, dúria, shaǵı bólek salynǵan. Birer sandyq osy qymbattarǵa toly bolsa, ózge teńderi qudaqudaǵılar sybaǵasy. Shapan, kamzol, kóilek, sharshy. Jáne tolyp jatqan yrymdar boıynsha tólenetin syı-sıapat. Qalyńmal basy Alshynbaıdyń ózine arnalǵan kesek kúmis – besik jamby. Bul ilý dep atalyp edi. Eki jaqqa da málim, ilý – kúitke oraı. Osydan on jyl buryn Alshynbaı aýlyna Qunanbaı kep quda túsip, Dildáni Abaıǵa aıtyrǵan ýaqyтта, bas quda Qunanbaıǵa kúit dep, Alshynbaı aýly kúmis tartqan. Ol kúmistıń aty – taı tuıaq, myna besik jambydan kishi edi. Teginde, eseptesip kelse, ádet boıynsha, ilý men kúit kún jaǵynan qarailas bolatyn. Biraq Qunanbaı ony eseptemeı, Alshynbaıǵa óz bergeniń dál ózin jibermepti».

Mine, qazirgi qazaqtyń qyzdy sata ma, satyp bermeimin, baqytty bolsa, boldy degen sózderdiń osy dástúrden keiın beker ekenine kóz jetkizemiz. Sebebi aparǵan zattaryn qaitadan qyzyna jasaý retinde daıyndap

beredi. Bul eki jastyń ómir súrýine qajetti mal-múlik, dúnie deýimizge bolady.

Osy dástúrimizdi eski demeı, qazaq balasynyń jaqsy ómir súrýi úshin qajet dep, sanany jańgyrtar bolsaq, urpaq materialdyq jaǵynan qınalmai ómir súrýine bolar edi dep oılaımyz. Sonymen qatar qoldarynda bar bolǵan soń ǵana olardyń bir-birimen uryspai ómir súrýine muryndyq bolar edi dep oılaımyz. Bir suqбатыnda Asqar Jumadildaev qazirgi jastardyń jaqsy ómir súrýi úshin turaqty jumys, qarjy kerek. Sonda olardyń mahabbattary máńgilik bolady degen bolatyn. Mine, osy sózge toqtaı otyryp, qalyń mal berý – qazaqtyń eskiligi, qyzdy satý dep qaramaı, kerisinshe, qazaqtyń jastaryna degen ata-ananyń qamqorlyǵy dep jańgyrtýymyzǵa bolady.

«Biraq ulttyq kodymdy saqtaimyn dep boıyndaǵy jaqsy men jamannyń bárin, iaǵnı

bolashaqqa senimdi nyǵaıtyp, alǵa bastaityn qasıetterdi de, kejegesi kerı tartyp turatyn, aıaqtan shalatyn ádetterdi de ulttyq sananyń aıasynda súrlep qoiýǵa bolmaıtyny aıdan anyq» degen Elbasy maqalasyndaǵy osy qaǵıda bizdiń sózimizdiń aıqyn dáleli bola alady.

«...ulttyq kod, ulttyq mádeniet saqtalmasa, eshqandaı jańgyrý bolmaıdy».

«Dástúrdiń ozyǵy bar, tozyǵy bar» deıdi qazaq. Dástúrdiń ozyǵynyń da, tozyǵynyń da qazaq halqynyń ómirinde mańyzy bar bolǵanyn atap ótkimiz keledi. Ultymyzdyń áleymettik ómirinen habar beredi. Sonymen qatar, qazaqtyń ómirine, tártibine, tárbiesine belgili bir dárejede úlesin qosty. Sondyqtan da ony tozyq demeı, qasterlep, jańgyrtyp qoldanǵan jón dep sanaımyz.

РЕДАКЦИЯ ЕСКЕРТПЕСІ:

Авторлардың стилі, орфография қақы сақталады.
Мақалалар редакцияның көзқарасын білдірмейді.

ТУҒАН ТІЛ

Мемлекеттік тілді дамыту институтының
компьютер орталығында теріліп, беттелді.

КОРРЕКТОРЫ:

Аягүл Омарова

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОРЫ:

Жазира Бексейтова

Теруге жіберілген күні 01.09.2021 ж.
Басуға қол қойылған күні 17.09.2021 ж.
Шартты баспа табағы 12,7.
Пішімі 60x90 1/8
Таралымы 100 дана

РЕДАКЦИЯНЫҢ МЕКЕНЖАЙЫ:

Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамы
Қазақстан Республикасы, 050010,
Алматы қ., Құрманғазы, 40, бөл. 42
tugantil2019@mail.ru